

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TİMURLU DEVLETİ'NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE
İLİŞKİLERİ**

**Hazırlayan
Hamdi ŞİMŞEK**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL**

Yüksek Lisans Tezi

Aralık 2023, KAYSERİ

Hamdi ŞİMŞEK

TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

2023

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**TİMURLU DEVLETİ'NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE
İLİŞKİLERİ
Yüksek Lisans Tezi**

**Hazırlayan
Hamdi ŞİMŞEK**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL**

Aralık 2023, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm meteryal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hamdi ŞİMŞEK

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030630156
Anabilim Dalı : Tarih
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Timurlu Devleti'nin Altın Orda Devleti İle İlişkileri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön Söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 128 sayfalık kısmına ilişkin 11/12/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezin benzerlik oranı: % **10**'dir.

Filtreye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 11 / 12 /2023

Danışman: Ünvan Ad Soyad/İmza

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın Ünal

Öğrenci Adı/İmza

Hamdi ŞİMŞEK

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI

“Timurlu Devleti’nin Altın Orda Devleti İle İlişkileri” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Hamdi ŞİMŞEK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL danışmanlığında, **Hamdi ŞİMŞEK** tarafından hazırlanan “**Timurlu Devleti’nin Altın Orda Devleti İle İlişkileri**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Genel Türk Tarihi** Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

10/11/2023

JÜRİ:

İmza

Danışman: **Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın Ünal**

.....

Üye: **Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA**

.....

Üye: **Dr. Öğr. Üyesi Dilber USUL**

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tarih öncesi ve tarih sonrası dönemlerde Asya birçok savaşa, mücadeleye ve kanlı çarpışmalara sahne olmuş bir coğrafyaydı. Cengiz Han (1162-1227)'in miras bıraktığı topraklarda Timurlu ve Altın Orda devletleri de bu mirasın gerçek varislerinin kendilerinin olduğunu savunmuşlar ve nüfuz alanlarını genişletmek için birbirleriyle sürekli mücadele etmişlerdi. Bu mücadelelerle hem yeni toprak kazanmak hem de ekonomik gelir elde etmek amaçlanmıştır.

Timurlu Devleti'nin en önemli hükümdarı Emir Timur'la XIV. ve XV. yüzyıllarda aynı döneme denk gelmesi Toktamış Han için ise büyük talihsizlik olmuştu. Birbirlerini sürekli yıpratın bu devletler, sonuç olarak güçsüz düşmüşler; kendi içlerinde mücadeleye girişmişlerdi. Dolayısıyla da kendilerinden ırk, kültür ve inanç olarak farklı milletlerin egemenlikleri altında kalmaya mecbur kalmışlardı.

Çalışmayı yaparken Erciyes Üniversitesi kütüphanesinden, Kayseri Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı farklı birçok kütüphaneden, bu kütüphanelerin –ekitap bölümlerinden, basımı devam eden birçok kitaptan, bazı dergi ve makalelerden, yayınlanmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden, konuyla alakalı internet sitesinde bulunan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Emir Timur ve Toktamış Han gibi büyük devlet adamlarının, ne dünyada ne de ülkemizde gereken değerin verilmediği bilinmektedir. Çalışmada hem Emir Timur, hem de Toktamış Han tüm yönleriyle objektif olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Daha önce yapılmamış olan bu iki ülke ilişkilerinin; bu devletlerin kuruluşlarından yıkılışlarına kadar olan ilişkileri tek çalışmada toplanmıştır. Ayrıca, Altın Orda Devleti'nin yıkılmasının asıl sebebinin Emir Timur'un Altın Orda'ya yapmış olduğu seferler olmadığı, oluşan hanlıkların ve beyliklerin birbirleriyle olan mücaadeleleri olduğunu anlatmak amacıyla bu çalışma yapılmaya karar verilmiştir.

Araştırmayı, incelemeyi ve ilmi çalışmaların önemini kavramamdaki desteklerinden dolayı Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri hocalarıma; tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgilerinden yararlandığım değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL'a, şahsıma bir telefon kadar yakın ne zaman arasam beni hoş bir seda ile karşılayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Erhan

YOSKA'ya, tezimin ilk halini okuyarak gözden kaçırdığım noktalara dikkat çekerek düzeltilmesine katkı sağlayan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Diber USUL'a ve tez hazırlık dönemi sürecinde kaynak bulmama yardımcı olan ve tecrübelerinden yararlandığım değerli arkadaşım Doktorant İsmail ÇOLAK'a teşekkürü bir borç biliyor şükranlarımı sunuyorum.

Hamdi ŞİMŞEK

Kayseri, Aralık, 2023

TİMURLU DEVLETİ'NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ

Hamdi ŞİMŞEK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşın ÜNAL

ÖZET

Asya kıtasının Cengiz Han (doğ.1162-öl.1227)'dan miras kalan topraklarda birçok devlet oluşmuştu. Bunlardan Çağatay Devleti (1227-1345) sınırlarında, Emir Hüseyin'le beraber uzun çabalar sonucunda Emir Timur egemenliğini hissettirmiş ve Türkistan merkezli büyük bir devlet kurmayı başarmıştı. Cuci Ulusu diye anılan Altın Orda topraklarında ise, karışıklık hakimdi ve iç mücadeleler sürüyordu. Toktamış Oğlan, babasını öldüren amcası Urus Han'dan kaçarak Emir Timur'a sığındı. Emir Timur, defaatle Toktamış Oğlan'ı desteklemiş, birçok asker, silah ve savaş malzemeleri vermişti. Amacı ise, Altın Orda topraklarında kendisine vasal bulundurmaktır.

Toktamış, Altın Orda Devleti içinde rakiplerini yenmiş, egemenliğini sağlamış, devlet içinde birliği kurmuş ve güçlü bir Han olmuştu. Daha sonraları verimli ve stratejik bazı önemli topraklar için Emir Timur ile mücadeleye girişmişler ve eski dostlar düşman olmuştu. Neticesinde; Emir Timur, Toktamış Han üzerine 2 büyük sefer düzenleyerek; Toktamış Han'ı bozguna uğrattı. Altın Orda şehirleri tahrip edilerek, yağmalanıp yakıldı, siyasî birlik bozularak yine iç mücadeleler yaşanmaya başladı. Emir Timur ve Toktamış Han'ın ölümünden sonrada iki ülke arasındaki ilişkiler devam etse de eskisi kadar derin değildi. Bazı zamanlarda elçiler gidip gelmiş, hediyeler verilmişti fakat başarılı bir diplomasi faaliyeti sürdürülememişti. Altın Orda Devleti içinde birbirleriyle yaşanan mücadeleler de zayıf düşmüşler ve güçlenen Rusları, göz ardı etmeleri sonucunda yıkıldılar. Timurlu Devleti ise, yaşanan iç karışıklılarla zayıfladılar ve Özbeklerin işgal etmesiyle yıkıldılar.

Timurlu ve Altın Orda tarihiyle ilgili yerli ve yabancı yazarlar, birçok eser kaleme almışlardır. Fakat sadece bu iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkileri, derli toplu ve tek bir eserde ortaya konulmamıştır. Bu bakımdan çalışma, bu devletlerin kuruluştan yıkılışlarına kadar ilişkilerin derlenerek anlatıldığı tek eser olma özelliğine sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Emir Timur, Cengiz Han, Toktamış Han, Altın Orda Devleti

RELATIONS OF THE TIMURID STATE WITH THE GOLDEN Horde STATE

Hamdi ŞİMŞEK

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Master's Thesis, December 2023

Advisor: Asst. Prof. Ayhan Afşın ÜNAL

ABSTRACT

Many states were formed in the lands inherited from Genghis Khan (birth1162-death1227) on the Asian continent. Among these, within the borders of the Chagatai State (1227-1345), as a result of long efforts with Emir Hussein, Emir Timur made his sovereignty felt and succeeded in establishing a great state centered in Turkestan. In the lands of the Golden Horde, known as the Jochi Nation, confusion prevailed and internal struggles continued. Toktamysh Oğlan escaped from his uncle Urus Khan, who killed his father, and took refuge in Emir Timur. Emir Timur supported Toktamysh Oğlan many times and gave him many soldiers, weapons and war materials. His aim was to have vassals in the lands of the Golden Horde.

Tokhtamysh defeated his rivals in the Golden Horde State, established his sovereignty, established unity within the state and became a powerful Khan. Later, they started a fight with Emir Timur for some important fertile and strategic lands, and old friends became enemies. At the end; Emir Timur organized 2 major expeditions against Toktamysh Khan; He defeated Tokhtamysh Khan. The cities of the Golden Horde were destroyed, plundered and burned, the political unity broke down and internal struggles began to occur again. Although the relations between the two countries continued after the deaths of Emir Timur and Tokhtamysh Khan, they were not as deep as before. At times, ambassadors came and went and gifts were given, but successful diplomatic activity could not be maintained. They became weak in the struggles between the Golden Horde State and collapsed as a result of ignoring the stronger Russians. The Timurid State was weakened by internal turmoil and collapsed when the Uzbeks invaded. Local and foreign writers have written many works about the history of the Timurid and Golden Horde. However, the relations between these two countries have not been presented comprehensively and in a single work. In this respect, the study has the distinction of being the only work in which the establishment of these states and their collapse are compilet and explained.

Key Words: Emir Timur, Genghis Khan, Tokhtamysh Khan, Golden Horde State

İÇİNDEKİLER

TİMURLU DEVLETİ’NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE İLİŞKİLERİ	
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL DEVLETİ (1206-1368)

1.1. Moğollar Kimdir?.....	3
1.2.Timuçin (Cengiz Han) Kimdir?.....	4
1.3. Cengiz Han’ın İlk Faaliyetleri ve Devletleşmesi.....	5
1.4. Moğolların Seferleri	5
1.4.1. Cengiz Han’ın Harezmşahlar İle Mücadelesi	6
1.5. Cengiz Han’ın Topraklarını Taksimi.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

CUCİ ULUSU (ALTIN ORDA DEVLETİ) (1223-1502)

2.1. Altın Orda Devleti’nin Kuruluşu	10
2.2.1.Altın Orda’da Devlet Anlayışı.....	11
2.2. Cuci Han Dönemi (1223-1227)	13
2.3. Batu Han Dönemi (1227-1255)	17
2.4. Sartuk Han Dönemi (1356-1357)	19
2.5.Berke Han Dönemi (1357-1366)	19
2.5.1. Altın Orda’nın İslamlaşma Süreci	21
2.6. Mengü Timur Dönemi (1266-1280)	22

2.7. Tuda Mengü Dönemi (1280-1287).....	24
2.8. Tula Buka Dönemi (1287-1290)	24
2.9. Tokta Han Dönemi (1280-1312)	25
2.10. Özbek (Uzbek) Han (1312-1340)	27
2.11. Canibek Han Dönemi (1342-1357)	28
2.12. ALTIN ORDA’NIN FETRET DÖNEMİ SÜRECİNE GİRMESİ.....	29
2.12.1. Mamay Mirza (1361-1380).....	30
2.12.2. Urus Han (1372-1377).....	31
2.12.3. Toktamış Han (1379-1391).....	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLU DEVLETİ (1370-1507)

3.1. Çağatay Hanlığı (1227-1345)	33
3.2. Emir Timur Kimdir? (1336-1405).....	37
3.2.1. Timur’un Devlet Anlayışı.....	40
3.3. Emir Timur’un Ortaya Çıkışı ve İlk Faaliyetleri	41
3.4. Emir Timur’un Emir Hüseyin ile Birlikte Verdiği Mücadeleler	43
3.5. Emir Timur ve Emir Hüseyin’in Çekişmeleri	45
3.6. Emir Hüseyin’in Sonu	46
3.7. Timurlu Devleti’nin Kurulması	47
3.8. Emir Timur’un ilk Faaliyetleri	48
3.9. Emir Timur’un Seferleri	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLU DEVLETİ’NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

4.1. TİMUR DÖNEMİ ALTIN ORDA İLE SİYASİ İLİŞKİLER.....	53
4.1.1. Toktamış’ın Tarih Sahnesine Çıkışı	54
4.1.2. Toktamış Oğlan’ın Timur’a Sığınması	54
4.1.3. Toktamış’ın Urus Han’la Mücadelesi.....	56
4.1.4. Emir Timur’un Urus Han’la Mücadelesi	57
4.1.5. Toktamış’ın Tokta-Kiya ve Timur Melik ile Mücadeleleri	59
4.1.6. Toktamış’ın Han Olması ve Altın Orda’yı Birleştirmesi	59

4.1.7. Emir Timur ve Toktamış Han'ın Mücadeleleri	61
4.1.7.1. Timur ve Toktamış'ı Karşı Karşıya Getiren Sebepler	61
4.1.7.2. Timur ile Toktamış'ın İlk Karşılaşması	65
4.1.7.3. Timur ve Toktamış'ın Harezm İçin Mücadeleleri	66
4.1.7.4. Toktamış Han'ın Maveräünnehr Seferi	69
4.1.7.4.1. Emir Timur'un Moğollar Üzerine Seferi	71
4.1.7.5. Emir Timur'un Deşt-i Kıpçak Üzerine Seferi.....	72
4.1.7.6. Kunduzca Savaşı (18 Haziran 1391).....	75
4.1.7.7. Kunduzca Savaşı Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	80
4.1.7.8. Emir Timur'a Karşı Dörtlü İttifak Kurma Çalışmaları	84
4.1.7.9. Terek Savaşı Öncesi Yaşanan Gelişmeler	86
4.1.7.10. Terek Savaşı (15 Nisan 1395).....	89
4.1.7.11. Terek Savaşı Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	93
4.1.8. Terek Savaşı'ndan Sonra Toktamış Han'ın Durumu ve Altın Orda'daki Mücadeleleri	97
4.1.9. Terek Savaşı Sonrasında Timur'un Faaliyetleri ve Ölümü	100
4.2. TİMUR SONRASINDA ALTIN ORDA İLE SİYASÎ İLİŞKİLER.....	103
4.2.1. Timurlu Hanedan Üyelerinin Taht Mücadeleleri	103
4.2.1.1. Halil Sultan Dönemi Faaliyetleri (1405-1409)	105
4.2.1.2. Halil Sultan Dönemi Moğollarla İlişkiler	105
4.2.2. Mirza Şahruh Dönemi İlişkileri (1405-1447)	106
4.2.2.1. Şahruh Dönemi Altın Orda'nın Genel Durumu.....	109
4.2.3. Altın Orda ile İlişkiler ve Uluğ Bey (1423-1459)'in Bu Süreçteki Faaliyetleri	110
4.2.4. Abdülatif Mirza (1449-1450) Dönemi İlişkileri.....	116
4.2.5. Abdullah Mirza (1450-1451) Dönemi İlişkileri.....	116
4.2.6. Sultan Ebu Said (1451-1469) Dönemi İlişkileri	118
4.2.7. Hüseyin Baykara (1469-1506) Dönemi İlişkileri	122
4.2.7.1. Timurlu Devleti'nin Dağılması	124
4.2.8. Altın Orda Devleti'nin Dağılması	125
SONUÇ	127
KAYNAKÇA.....	129

EKLER	132
--------------------	------------

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

b. :	bin
Çev:	Çeviren
doğ. :	Doğum
ed. :	Editör
Hız. :	Hazreti
Km:	Kilometre
öl. :	Ölüm
TTKB:	Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb. :	ve benzeri
Vs.:	Vesaire
yy. :	Yüzyıl

GİRİŞ

Bu tezin konusu Türk ve Dünya tarihini derinden etkileyen Moğol İmparatorluğu ve bu devletin kurucusu Cengiz Han (1206-1227)'in miras bıraktığı o geniş topraklarda kurulan Timurlu (1370-1506) ve Altın Orda (1223-1502) devletlerinin birbiriyle olan ilişkileridir. Farklı kaynaklarda dağınık olan Timurlu ve Altın Orda devletlerinin ilişkileri, taranıp derlenerek objektif bir şekilde tek bir çalışmada sunulmayı amaçlamıştır. Bu başlık altında yapılan ilk çalışma olması dolayısıyla önem arz etmektedir.

Çalışma Cengiz Han'ın doğumuyla başlayıp Timurlu ve Altın Orda devletlerinin yıkılışlarına kadar olan süreci ele almıştır. Veri toplama tekniği olarak yerli ve yabancı birçok ana ve yardımcı kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışma nitel bir araştırmadır ve bilimsel araştırma yöntemi olarak tarama-derleme yöntemi kullanılmıştır.

Cengiz Han, dağınık halde bulunan Moğol kavimlerini tek çatı altında toplamak için bir mücadele başlatır. Soydaşlarının bekası için eski dostlarıyla düşman olup hatta onları öldürtecektir. Böylelikle Moğol kavimlerini bir araya getirerek Moğol devletini kurmayı başarır. Bu başarı bununla sınırlı kalmayacak, tarihin tanıklık ettiği en büyük fetih hareketlerinden birini yaparak "Cihan Hakimiyeti" idealini gerçekleştirmek amacıyla hareket edilecektir. Bu amaç uğruna birçok fetihler gerçekleştirilecek ve bu devlet büyük bir ulus devleti halini alacaktır.

Moğol Devleti'nin sınırları Çin'den başlayarak Sibiryâ, Deşt-i Kıpçak, Türkistan, Horasan, Maveraünnehr, Afganistan, İran, Harezm, Kafkasya ve Avrupa'nın içlerine Adriyatik kıyılarına kadar uzanacaktır. Bu imparatorluğun sınırları Büyük İskender'in ulaşabildiği toprakların dört katı, Roma İmparatorluğu'nun iki katı toprağa ulaşacaktır. Cengiz Han öldükten sonra da mirasçılarının fetihleri durmayacaktır. Anadolu'ya girilecek, Bağdat fethedilip İslam halifesi olan Abbasi Devleti'ne son verilecek, Çin fethedilecektir.

Cengiz Han'ın ölümüyle devlet bir anda dağılıp gitmez, kurduğu nizam ve sistem uzun yıllar devam eder. Zamanla bu imparatorluğun içinde farklı Moğol devletleri oluşacak, Cengiz Han'ın gerçek mirasçısının kendileri olduğunu savunacaklardır. Bunun için de bu devletler, oluşan diğer Moğol devletleriyle mücadele ederler.

Zaten uzun yıllar diğer Moğol uluslarıyla nüfuz mücadelesi veren ve kendisini Cengiz Han'ın asıl mirasçısı olarak gören Altın Orda Devleti, bir taraftan batıya ilerlerken bir taraftan da Harezmi ve Maverâünnahr'e ilerlemek isteyecektir. Bu coğrafyada ise Cengiz Han oğlu Çağatay'ın topraklarında yeni kurulan Timurlu Devleti ile karşılaşacaktır. Çağataylı topraklarında siyasî birliğin olmayışı Emir Timur'un işini kolaylaştırır ve böylelikle Horasan merkezli bir Türk devleti kurmayı başarmıştır.

Timurlu Devleti'nin kurucusu ve hükümdarı Emir Timur, bir taraftan soy ağacı düzenleterek soyunu Cengiz Han'a dayandırıp egemenliğini meşru göstermeye çalışır, bir taraftan da "Han küreterek" Cengiz soyundan birini "Han" ilan edip, onun adına fetih yapıyor görünecektir. Güçlü ve zeki bir karakter olan Emir Timur bir dizi başarısızlıklarından ders çıkarmış ve büyük bir Türk devletinin temellerini atmıştır. Hedefi ise Cengiz Han topraklarının tamamına egemen olmaktır.

Tam bu süreçte Urus Han Altın Orda Devleti'nde fetret devrini bitirerek "Cuci Ulusu"nu tek çatı altında toplamaya çalışacak, bunu gerçekleştirmek için de önünde engel teşkil eden Toktamış Oğlan'ın babasını öldürtecektir. Bunun üzerine Toktamış Oğlan kaçır ve Emir Timur'a sığınır. Böylelikle Altın Orda Devleti ve Timurlu Devleti ilişkileri farklı bir boyuta geçer. Toktamış Oğlan kendini Moğol Devleti topraklarının yasal mirasçısı olarak gören Emir Timur'a sığınması, onun desteğini alarak Altın Orda'ya Han olması ve sonrasında iki liderin ters düşerek birbirleriyle olan tüm gelişme ve ilişkileri kronolojik bir sırayla verilmiştir.

Cengiz Han'ın gerçek mirasçısının kendilerinin olduğunu savunan Ortaçağ'ın bu iki güçlü devleti; birbirlerini askerî, siyasî, dinî, ekonomik ve kültürel alanda sürekli etkileyeceklerdir. Zamanın siyasî konjonktürüne göre kişi ve liderler bazen birbirlerine yardım ederken bazen ise birbirlerini tarih sahnesinden silmeye çalışacaklardır. Bu uğurda da çetin savaşlar verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOL DEVLETİ (1206-1368)

1.1. Moğollar Kimdir?

Moğolistan'ın doğu bölgelerinde Kerulen Nehri'nin ötesinde birçok Moğol kabilesi yaşamaktaydı. Bu coğrafyada 840 yılındaki Kırgızların saldırısıyla Uygur Devleti yıkılmıştı ve Türkler Batı taraflarına kaymışlardı. Uygurlar dağılmıştı, Kırgızlar'da bu coğrafyada fazla tutunamayınca ortaya çıkan siyasî boşlukta Hıtaylar (Kıdanlar) ve doğu tarafından gelen Moğol ve yakın coğrafyadan olan Türk kökenli kavimler bölgeyi doldurdu.¹

Bu coğrafyada bozkır, orman, göçebe, çoban ve avcı gruplar farklı kabilelere ayrılıyorlardı. Bazen düşmana karşı bir lider etrafında birleşerek ulus oluşturuyorlardı. Moğol dilinin farklı lehçelerini konuşan bu kabileler yaşayış olarak birbirlerinden farklıydı. Coğrafi olarak yakın olunması, dildeki ortak kelimelerin oluşu, yaşam tarzları, devlet teşkilatlanmasındaki benzerlikler Türk ve Moğol kabilelerini birbirinden ayırmayı zor duruma getirmiştir.²

Bu kabilelerden Kereitler, Orhon ve Tula Nehri boyunca; Tatarlar, Buyır Nor Gölü civarında; Naymanlar, Altay ve Hangay Dağları arasında yaşamaktaydılar. Merkitler, Kereitlerin kuzeyinde yer alıyorlardı. Çin Seddi yakınlarında yaşayan Öngüt kabilesi ile Tatarların arasında da Kongrat kabilesi bulunmaktaydı. Bu kabileler içinde en büyükleri Tatarlar idi. Bu yüzden “Tatar” adı geniş alana yayılım gösterdi. Batı'da ve Rus Knezlikleri'nin olduğu yerlerde Moğollar için Tatar adı kullanılmıştır. Onon ve Kerulen nehirleri arasında yaşayan bu göçebe kabilelerin³ başında noyan, seçen, bahadır gibi

¹ İlyas Kemaloğlu, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 29-67, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017, 29.

² İlyas Kemaloğlu, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, 29.

³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Dr. M. Reşat Müstecip Ülküsal, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 189.

ünvanlar kullanan reisleri bulunmaktaydı. Onan ve Kerulen nehirleri arasında Borçığın kabilesi yaşamaktaydı ve Kabul Kağan başkanlığında Çin'e seferler düzenliyorlardı. 1130 yıllarında çevredeki klan ve kabileleri kendine tabii kılarak birleştirip, en azından siyasî bir teşekkül olarak "Moğol" adını aldılar.⁴

1.2.Timuçin (Cengiz Han) Kimdir?

Onan Nehri kıyısında dünyaya gelen Cengiz Han (Timuçin) (doğ.1155/56-öl. 1227) Hoelun ve Yesügey (Yesugai) Bahadır'ın en büyük oğluydu. Kabul Kağan'ın da torunuydu.⁵ Bu coğrafyada yaşayan Bortaçin kabilesine mensuptular. Avcılık ve hayvan yetiştiriciliği yapan Moğollar; güney taraflarında bozkırda, kuzeyde ise ormanlarda yaşamaktaydılar.⁶

Timuçin 9 yaşına geldiğinde (1164) babası Yesügey, eşinin kabilesi olan Olhuno'ut kabilesini ziyarete gittiğinde Kongrat kabilesi komutanı olan eski dostu Dei-şeçen ile karşılaştı. Bu eski dostunun kızı olan Börte ile oğlunu evlendirmek konusunda anlaştılar. Moğolların geleneklerine göre Timuçin, Dei-şeçen'in yanında kalması gerekiyordu.⁷

Babası Yesügey yolda düşman Tatar kuvvetleri tarafından zehirlenerek öldürüldü. Timuçin de tekrar memleketine dönmek zorunda kaldı. Annesi Houlen boyunu itaat altında tutmak istese de bütün kabile mensupları hayvanlarını da yanına alarak çekip gittiler. 18 yaşına geldiğinde Börte ile evlendi. Dei-şeçen sözünde durmuştu ve kıymetli kürkler içeren çeyizi verilerek düğün yapıldı. Bu çeyizler Timuçin'in siyasî kariyerinin temelini oluşturacaktı. Bir süre Kereit kabilesinin reisi olan Tuğrul Han'ın hizmetine girdi. Fakat az bir süre sonra eşi Börte'yi Merkit kabilesinin askerleri bir baskınla kaçırdı. Timuçin, Tuğrul Han ve kan kardeşi olan Camuka'dan yardım alarak eşi Börte'yi kurtardı. Börte kurtarılıp getirildiğinde ilk oğluna hamileydi. Cengiz Han, Cuci

⁴ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 30.

⁵ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 31-32.

⁶ Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı Atıla-Cengiz Han-Timur*, çev. Müstecip Ülküsan (İstanbul: Çatı Yayınları, 2004), 67.

⁷ Manghol-un Niuça Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 19-22.

adını koyduğu oğlunun kendisinden olup olmadığı konusunda ömrü boyunca şüphe etti.⁸

1.3. Cengiz Han'ın İlk Faaliyetleri ve Devletleşmesi

Eşi Börte'yi kurtardığı olaydan sonra Timuçin'in kariyeri yükselmeye başladı. 1189 yılındaki kurultayda lider olarak seçilmişti. Onun egemenlik alanı şimdilik dardı ve Kiyat Moğolları'nı içine alıyordu. Siyaset alanındaki kabiliyetinin yüksek oluşu kısa zamanda anlaşıldı. Cengiz Han Moğol kabilelerini ilk defa devamlı ve disiplinli bir teşkilat yapısına sokmayı başaracaktı.⁹ Kendi gücünün farkına varmaya başlayan Timuçin, önce Tayçiut sonra Tatar kabileleri üzerine yürüdü ve başarılı oldu. Tuğrul Han onun yükselişinden rahatsız oldu ve Naymanlar'a karşı beraber yaptıkları seferden dönüş yaptı. Pusuya düşmekten zor kurtulan Timuçin ile araları bozuldu. Aynı dönemlerde Timuçin'in Camuka ile de arası bozuldu. Camuka tıpkı Timuçin gibi Moğol kabilelerini birleştirmek istiyordu ve bu konuda birbirlerine rakip olmuşlardı.¹⁰

Timuçin sonuç olarak her ikisi ile de savaştı. 1202 yılında Tatarlara saldırdı ve bütün erkeklerin öldürülmesini, çocuklarının da esir edilmesini emretti. 1203'te Kereitlerin karargahına baskın yaptı. Tuğrul Han Naymanlar'a sığındı fakat burada öldürüldü. Kereitler Timuçin'e bağlılıklarını bildirdiler. Sonrasında Naymanları itaati altına aldı. Camuka'da Naymanların safında yer almıştı, o da yakalanıp öldürüldü.¹¹ Çevresindeki adı geçen toplulukları egemenliği altında toplamasıyla devletini kurdu. 1206 senesinde yapılan büyük kurultayda¹² "Han" seçilerek "Cengiz Han" adını aldı.¹³ 1206 yılında kurulan bu devlet bugün hala yaşamaktadır.¹⁴

1.4. Moğolların Seferleri

Kurultaydan sonra Cengiz Han devlette bazı düzenlemeler yaptı. Askerî teşkilatta on, yüz, bin, tümenlere ayırarak başlarına kendi adamlarını koydu. Orduyu merkez kol, sağ kanat ve sol kanat olmak üzere toplam üç kısma ayırdı. Uygurlar egemenlik altına alındıktan sonra onların yazı ve devlet teşkilatı benimsendi. Cengiz Yasası'nı getirerek

⁸ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 39-52.

⁹ Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 67.

¹⁰ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 33.

¹¹ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 33.

¹² Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017). 47.

¹³ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 133-134.

¹⁴ Jack Weatherford, "Cengiz Han", çev. Şermin Karakale, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 9.

at hırsızlığı, kadın kaçıрма, adam öldürme gibi durumlar büyük suç sayıldı. Böylelikle Moğol toplumuna nizam getirildi. Cengiz Han Yenisey'e giden ticaret yollarını kontrol etmek ve beklemediği saldırılardan korunmak için oğlu Cuci'yi, ordunun sağ kanat birlikleri ile Oyrat ve Yenisey Kırgızları üzerine yani Kuzey Seferi'ne yolladı. Bunun haricinde Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra Kansu Uygur ve Beşbalık devletleri de Cuci'ye tabii olduklarını bildirdiler. Uygurların hükümdarı "İdikut" Cengiz Han'ın bizzat yanına giderek bağlılığını bildirdi. O da kızıyla evlendirerek "Beşinci Oğlu" ilan etti.¹⁵

Moğollar 1209 yılında Tangutları vergiye bağladılar ve artık tam bir devlet hakini aldılar. Daha sonra Doğu Seferleri başladı. Çin'deki Song ve Kin hanedanlıklarını hedef aldılar. Kin Devleti'ne karşı 1211-1212 kışında başarı sağlandı. Pekin 1215 yılında ele geçirildi. Çok büyük ganimetler elde edildi. Artık batıya doğru güvenli şekilde ilerlenebilirdi. Çin haricinde Cengiz Han'a karşı rakip olabilecek devrin en büyük devletlerinden biri de Selçuklu mirası topraklarında kurulan Müslüman Türk devleti olan Harezmşahlar idi. Alaaddin Muhammed (1200-1220), Cengiz Han'ın Çin seferinden haberdardı ve ona bir elçilik heyeti gönderdi. Ticarî münasebetleri geliştirmek isteyen Cengiz Han bu durumdan memnun kaldı ve 450 kişiden oluşan Müslüman bir tüccar kafilesini Harezmşah Devleti'ne gönderdi. Sınır şehri olan Otrar'a giren bu heyettekilerin tamamı, şehrin valisi olan Kayır Han lakabıyla tanınan İnalıcık kuvvetleri tarafından öldürüldü ve kervanların mallarına el kondu.¹⁶

1.4.1. Cengiz Han'ın Harezmşahlar İle Mücadelesi

Çin'den Müslüman Harezmşah Devleti arasındaki toprakları kontrol altına alan Cengiz Han, 500 deveden oluşan ticaret kafilesinin başına gelen durumu öğrenince çok öfkeleni ve Sultan Muhammed'den sorumlu valinin teslim edilmesini istedi. Fakat Sultan Muhammed, Cengiz Han'ın talebini reddettiği gibi gelen elçiyi de öldürttü. Cengiz Han vakit kaybetmeyerek intikam almak için sefere çıktı (1219).¹⁷

Moğolların Batı Seferi olarak da bilinen bu sefer de 20.000 askerden oluşan Moğol birlikleri Otrar'ı kolaylıkla aldı ve vali idam edildi. 1220 senesinin başlarından itibaren

¹⁵ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 159.

¹⁶ İlyas Kemalöglu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 35.

¹⁷ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 60-61.

Buhara, Semerkant ve Hocent şehirleri alındı. Maverâünnehr'in tümü Moğol Devleti'nin eline geçti. Cengiz Han'ın kendisi Horasan'a; oğulları Ögeday ve Çağatay'da Ürgenç üzerine yürüdüler. Ticaret ve kültür merkezi olan Ürgenç kolaylıkla ele geçirildi. Sultan Muhammed 1220 yılının Aralık ayına kadar Cengiz Han'ın komutanları Cebe ve Sübütaý tarafından takip edildi. Vali İnalcık'ın güvenip güç aldığı akrabası Harezmsah'ın annesi Terken Hatun İran'a kaçmış olsa da yakalanarak Moğolistan'a götürüldü.¹⁸

Alaaddin Muhammed Harezmsah'ın oğlu Celalettin Harezmsah (1220-1231), Gazne'ye giderek bir ordu topladı. Bizzat Cengiz Han'ın yönettiği Moğol ordusuyla Sind Nehri kıyısında yapılan savaşta Celalettin kaybetti. Celalettin büyük bir güç olarak görülüyordu ve Cengiz Han büyük hazırlık yaparak savaşa dört oğlu ve önemli komutanlarını da katmıştı. Celalettin ordusunun kendisine karşı geleceğini düşünerek tamamını bir araya getirmekten çekinmişti.¹⁹ Mağlup olan Celalettin Hindistan'a kaçtı. Cengiz Han 1223 senesinin yaz aylarını Taşkent'te geçirdi. Sonraki seneyi Harezmsah Devleti topraklarının tamamını kontrol altına aldı. 1225 yılında da Batı Seferi'ni bitirerek Moğolistan'a döndü.²⁰

Diğer yandan Cengiz Han'ın Muhammed Harezmsah'ın peşinden gitmeleri için görevlendirdiği iki Moğol komutanı Irak-ı Acem'e girip büyük tahribatlar yapmışlardı. Azerbaycan'daki önemli merkezlerden biri olan Meraga'yı aldılar. Ayrıca Erdebîl, Hemedan, Tebriz, Baylakan şehirleri de yağmalandı. Cebe ve Sübütaý Güney Kafkasya'yı kontrol altına aldıktan sonra Kuzey Kafkasya'ya yönelip Kıpçakları bozguna uğrattılar. Harezmsah üzerine yapılan seferde Moğol ordusu dört bir yana dağıldı ve büyük başarılar elde etti. Avrupa'dan Mançurya'ya kadar büyük topraklar elde ettiler. Dolayısıyla Moğol ordusunun Moğolistan'a dönmeleri de uzun zaman aldı. Ögeday ve Çağatay ile buluşan Cengiz Han'ın Moğolistan'a varması 1225 yılını buldu. Cuci ise babası Cengiz Han'ın kendisine vermiş olduğu İdil Nehri'nin doğusunda bulunan yurdunda kaldı.²¹

¹⁸ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 35-36.

¹⁹ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 36.

²⁰ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 87.

²¹ İlyas Kemaloğlu, "Büyük Moğol İmparatorluğu", 36.

1.5. Cengiz Han'ın Topraklarını Taksimi

Cengiz Han Harezmşah ülkesinin tamamını kontrol altına aldıktan sonra ülkesine geri dönmüştü fakat Harezmşahların tamamen son bulması 1231 yılında olacaktır. Cengiz Han altmışlı yaşlarının sonuna gelmişti ve ölümünün yaklaştığını anladı. Ölümünden sonra devlet yönetimini ele alacak veliahtı tayin etmesi gerektiğini düşündü. Bu doğrultuda kurultayı topladı. Büyük oğlu Cuci'yi veliaht tayin etmek istese de; Cuci'nin gerçek babasının Merkit olabileceği kuşkusu onu bu davranışından alıkoydu. Cengiz Han'ın diğer oğulları da bu duruma sıcak bakmıyorlardı. Çağatay, abisi Cuci'nin veliaht tayin edilmesini sert şekilde reddetmişti. Kurultayın sonunda Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögeday'ın veliaht tayin edilmesine karar verildi.²²

Cengiz Han (Timuçin) , kurmuş olduğu Büyük İmparatorluğu²³ eşi Börte'den olan Cuci, Çağatay, Ögeday ve Tuluy isimindeki oğulları arasında Moğol geleneklerine göre taksim etti. Tecrübeli bir devlet adamı olan ve kumandanlığı ile kendini ispat eden oğlu Cuci Han'a Batı Sibirya ve Altay dağlarından başlayıp İdil-Ural Bölgesi ve ötesine ilave olarak “*Moğol atlarının basabileceği her yer*”i fetih hakkı verildi. Cengiz Han oğlu Cuci'yi “Büyük Orda”yı tesis etmesini ve “Altın Taht”ı kurması için görevlendirmişti.²⁴ Fakat Cengiz Han hayattayken büyük oğlu Cuci öldü (1227) ve ona tahsis edilen yerler Cuci Han'ın oğlu Batu Han'ın kontörüne geçti.²⁵ Daha sonra bu bölgede Altın Orda Devleti kurulacak olup bu ulus “Cuci Ulusu” diye anılacaktır.

Veliaht tayin edilen Ögeday (1229-1241) Cengiz Han'ın 1227 yılında ölmesinden 2 yıl sonra toplanan 1229 kurultayın da “Han” ilan edildi. Ögeday'a Balkaş'ın doğusu ve kuzeydoğu bölgeleri, Imıl Tarbagatay Dağları, Kara İrtiş Irmağı Urungu bölgesi verildi. Diğer oğlu Çağatay (1227-1241), babası döneminde Yasa'yı -Cengiz Han'ın derlemiş olduğu millî hukukun ilkeleri- en iyi bilen kişi olup, bu işin icrası ile görevlendirildi. Bu kanunları en sert ve acımasızca yerine getiren kişi olmuştur. Amu Derya (Ceyhun)'dan başlayarak güneye doğru uzanan bölgenin yanı sıra Türkistan'ın bir bölümü, Afganistan, İran ve Güney Kafkasya toprakları kendisine taksim edildi. En küçük

²² Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 87.

²³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 1.

²⁴ İlyas Kemaloğlu, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, 37.

²⁵ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 88.

kardeş Tuluy'a baba ocağı olarak görülen Doğu Moğolistan'ın tamamı verildi.²⁶ Daha sonraları buralar ayrı ayrı müstakil devlet olacak bazı yerlerde hanlıklar kurulacaktır. Cengiz Han'ın oğulları arasındaki yaptığı taksimat ve düzenlemeler Ögeday Han (1229-1241) tahta geçtiğinde de aynen devam ettirildi.

Çalışmanın konusu Cuci Ulusu ile Çağatay Ulusu topraklarında kurulan Timurlu Devleti ilişkileri olduğu için, konunun dağılmaması, çalışmanın amacına ve içeriğine uygun olmadığı için Cengiz Han'ın miras bıraktığı topraklarda yeni kurulacak olan İlhanlı (1227-1335) ve devletin merkezi Çin'de kurulacak Kubilay Hanlığı (1260-1294) gibi devletlerden ve diğer hanlıklardan bahsedilmemiştir.

²⁶ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 88.

İKİNCİ BÖLÜM

CUCİ ULUSU (ALTIN ORDA DEVLETİ) (1223-1502)

2.1. Altın Orda Devleti'nin Kuruluşu

Cengiz Han, 1207 yılında Cuci'yi kuzeydeki orman halkları denilen Tuba, Oyrat, Buryat, Barhun, Hanghasık, Habhanas milletlerin üzerine göndermişti. Cuci, bu milletleri kendine tabi kıldığı gibi bölgelerini de ele geçirmişti. Cengiz Han'da buna karşılık buraları oğluna hibe etti.²⁷ Harezm'i de ordusundaki atların yem ihtiyacını karşılasın diye vermişti.

Timuçin Cengiz Han, 1227'de ölmeden önce devasa ve muazzam ülkesini, Moğolların eski geleneklerine uygun bir şekilde oğulları arasında paylaştırmıştı. Başhatun'u olan Börte'den 4 oğlu vardı. Bunlar; Tuluy, Ögeday, Çağatay ve büyük oğlu Cuci idi.²⁸ Cengiz Han (1206-1227) fethetmiş olduğu toprakları tecrübeli devlet adamlığı ve komutanlığıyla kendini ispat eden büyük oğlu Cuci (öl. 1227)'ye, Altay Dağları'ndan Ural Bölgesi'ne kadar uzanan alan başta olmak üzere güney tarafta Amu Derya Nehri, Aral Gölü'ne kadar uzanan topraklar ve Moğol Devleti'nin batıdaki egemenliğinin en uç bölgeleri verilmişti.²⁹

Böylelikle Deşti Kıpçak adıyla da bilinen bu bölgede “Cuci Ulusu”nun temeli atıldı.³⁰ Bu ulusa “Cuci Ulusu” denecek olmasına rağmen Altın Orda Devleti'nin kurulmasında fiilî olarak Cuci'nin bir etkisi olmamıştı. Çünkü Cengiz Han'dan daha önce ölmüştü.³¹

²⁷ Mahammad Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2021), 47.

²⁸ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 41.

²⁹ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, 88.

³⁰ İlyas Kemaloğlu, “Altın Orda Devleti”, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengiz oğulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 29-67, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017, 98.

³¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 53.

2.2.1.Altın Orda'da Devlet Anlayışı

Altın Orda Devleti'ndeki hakimiyet anlayışının temeli bozkır kültürüne ve bozkır töresine dayanmaktaydı. Cengiz Han'da kendinden önceki bozkır kültüründen ve hakimiyet anlayışından etkilenmiş; Asya'nın kültür birikiminden faydalanarak başarılı olmuştu. Bu başarının içinde okur-yazar olan Türklerin oluşturmuş oldukları bürokrasi ve teşkilatlanmanın etkisi de büyüktü.

Karizmatik meşruluk, eskiden gelen alışkanlıklardan veya geleneklerden kaynaklanarak değil de tamamen kişinin özelliklerinin üstün olmasını ifade ediyordu. Tanrı tarafından o lidere seçkin özellikler verilmesi, üstün yeteneklere sahip olması vs. gibi etmenlerle kişi, lider konumuna geliyordu. Bugün hükümdar yönettiği halka yeni kurallar ve sorumluluklar getirebiliyordu.³² Cengiz Han (1206-1227)'ın hükümdarlığını karizmatik meşruluk olarak görmekteydiler. Bu yüzden de onun hakkında doğumundan itibaren değişik sıra dışı hikayeler anlatıldı. Onun atasının Tanrı'nın takdir etmesiyle varolmuş bir bozkurt, eşinin ise dişi beyaz bir geyik olduğu ve denizi aşarak geldikleri anlatılmaktaydı.³³ Doğduğunda elinin içinde kan olması ve karakteristik özelliklerinin yüksek oluşunun söylenmesi, onun ilahî bir vasfının olduğunun ispata çalışılmasının örneği idi. Ayrıca cömert, cesur, ilahî soylu bir sülaleye sahip olunması gibi özellikler, hükümdarların Asya'da liderlerinin meşrulaştırmaya çalışmasından kaynaklanıyordu.³⁴

Bozkır kültüründe artık lider olan kişi kanun koyma, yönetme ve yargılama yapabiliyordu. O yüzden Cengiz Han da törenin yanında yeni kanunlar getirerek Cengiz Yasaları diye bilinen ve etkisi uzun yıllar sürecek olan kanunları getirdi. Bu yasalar kendinden sonra kurulan oğullarının ve torunlarının devletleri olan İlhanlı (1256-1336), Çağatay (1227-1370), Kubilay Hanlığı (Yuanlar) (1280-1368) ve Altın Orda (1227-1502) gibi devletlerde de devam etti. Kendini karizmatik olarak topluma kabul ettirdikten sonra eski geleneklerde değişikliğe gidebildi. "Onluk Sistemi" kullanarak boy merkezli organizasyonu terk etti. Böylece başarı sağlayan ve kendine yakın olan itaatte kusur etmeyen komutanlar ve çocukları yükseltildi ve önemli hale getirildiler.

³² Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı:54, (2011), 3-4.

³³ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 3.

³⁴ Alan, "Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı", 5.

Muhalefet edenler ise öldürüldü, kadınları ve çocukları ganimet gibi dağıtıldı.³⁵ Kadınlar ganimet olarak dağıtılsa da; kadınlar bu toplumda erkeklerden üstün sayılmıştır.³⁶

Cengiz Han, hakimiyet kurduğu toprakları eşi Börte'den olan oğulları arasında pay etmişti. Onlar da bulundukları coğrafyada bir hükümdar gibi hareket etse de merkeze bağlı kaldılar. Büyük oğlu Cuci (1227) kendinden önce ölmüştü. Fakat diğer oğulları, babalarının kurduğu sistemi devam ettirdiler ve “Büyük Han’a” bağlı olarak hareket ettiler.

Müstakil bir devlet halini alan bu devletlerde büyük hanların ölümüyle artık yeni hanlar, fiilî olarak güçlerini kaybettiler. Boy beyleri, hükümdar tahtına Cengiz neslinden kişileri göstermelik “Han” olarak oturtmaya başlayıp; onların adına fiilî hareketlerde bulundular. Çağataylar da Emir Timur, Suyurgatmış’ı “Han” gibi göstererek yıllarca kurduğu büyük imparatorluğu yönetecekti. İlhanlılar da Ebu Said Han ölünce; Cengiz Han’ın hanedanlığı etkisini yitirdi. Çin’de Yuan Hanedanı’nın yerini Ming sülalesi aldı. Altın Orda’da ise Mangıt Edigey, Kıtay Mamay, Emir Nogay ve Kıtay Astay gibi emirler zaman zaman etkili olsa da Cengiz neslinden gelenler yönetimi ellerinde tutmayı, Rusların bu bölgeyi ele geçirmelerine kadar başarabilmişlerdi.³⁷

Altın Orda’da han olabilmek için yasaya göre Cengiz Han soyundan olmak gerekiyordu. Fiilî olarak güç sahibi olmasına rağmen Edigey, “Han” olarak Timur Kutluk’u Han’ı gösterecekti. Cengiz neslinden “Han” olma hakkına sahip kişiler, taht için birbirlerini öldürmekteydiler. Bu yüzden “Han” olabilmek için babasının ve kardeşlerinin canına kıyılacaktı. Tahta çıkabilmek için Cengiz evlatları birbirini boğazlarken; Cengiz Han soyundan olan Toktamış Han (1379-1390) ise hakimiyeti sağlayıp Deşt-i Kıpçak’ın doğusunu ve batısını birleştirip güçlü bir devlet kurmayı becerebilecekti.³⁸ Yalnızca Cengiz soyundan olanların “Han” olabilmesi anlayışı, emirlerin önünde engel oluşturuyor olsa da şehzadelerin her birinin kendini “Han” ilan

³⁵ Alan, “Altın Orda Hanlığı’nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 7.

³⁶ Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, 472.

³⁷ Alan, “Altın Orda Hanlığı’nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 9-10.

³⁸ Alan, “Altın Orda Hanlığı’nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 13.

etmesinin önünü de açıyordu. Böylece de bu durum ilerde iç mücadelelerle devletin zayıflamasına sebep olacaktı.³⁹

2.2. Cuci Han Dönemi (1223-1227)

Cuci'nin yaklaşık 40 kadar oğlu vardı. Bunlardan cariyelerinden olanlar hariç 18 tanesi hatunlarından olan oğullarıydı. Bunlar; Orda-İçen, Batu, Berke, Berkçe, Şiban, Tangut, Bogul, Cilavun, Şinkur, Çimpay, Muhammed, Odur, Tokay-Timur, Hükeci, İsen, Börü ve Kadavar'dı. Birçok hatun olmakla birlikte üç hanımı çok itibarlıydı. Uluğ Hatun'u olan birinci hatunu ve büyük oğlu Orda-İçen'in annesi Serkan Hatun, Kongrat kabilesindendi. İkinci hatunu, Mekeş Noyan'ın kızı Bek-Tutmak Hatun ve üçüncü hatunu ise oğlu Batu'nun da annesi, Elçi Noyan'ın kızı ve Kongrat kabilesinden olan Ögey-Kuçin'di.

Cuci Han, 1223 yılından 1227 yılına değin hüküm sürmüş, “Cuci Ulusu” diye anılacak olan devletin ancak temelini atmıştır. Bu dönemde devlet tabii sınırlarına erişmişti ve Batı Deşt-i Kıpçak ülkesi üzerinde tam bir hakimiyet elde edememişlerdi. Cuci'nin ölmesiyle hem büyük oğlu Orda hem de ikinci oğlu Batu tahta geçmek istememiş, tahtan diğerinin lehine çekilmek istemişlerdi. Cengiz Han, Batu'ya Altın-Orda'yı (Ak-Orda), Orda-İçen'e de Gök Orda'yı Türk Devlet teşkilatındaki ikili idareye göre tanzim etmişti.⁴⁰ Doğrudan devleti temsil eden “Orda” kelimesi Moğolca'da “çadır, otağ” anlamı taşımaktaydı.⁴¹

Altın Orda Devleti Hanları

Cuci	(1223-1227)
Batu	(1227-1255)
Sartak	(1256-1257)
Ulakçı	(1257)

³⁹ Alan, “Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 17.

⁴⁰ Mustafa Kafalı, “Altınordu Hanlığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002). 679-680.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Türklerin Altın Çağı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017),91.

Berke (1257-1266)

Mengü Timur (1266-1280)

Tuda Mengü (1280-1287)

Tula Buka (1287-1290)

Tokta (1280-1312)

Özbek (Uzbek) (1312-1340)

Tinibek (1341-1342)

Canibek (1342-1357)

Berdibek (1357-1360)

Cuci Han Soyunun Tükenmesi, 20 Senelik Fetret Dönemi

Kulpa (Kulna) (1359)

Nevruz (1359-1361)

Kildibek (1361)

Timur Bulat (1361)

Hızır (1360-1362)

Ordumelik (1361)

Kara Nogay (1360-1362)

Murid (1361-1363)

Bulat Hoca (1364)

Aziz (1364)

Timur Hoca (1362-1363)

Tuğluk Timur	(1362-1369)
Abdullah	(1367-1368)
Hasan	(1369-1374, 1375-1376)
Hacı Çerkez	(1374-1375)
Alibek (Aybek)	(1374-1375)
Karıhan (Gıyaseddin)	(1375-1377)
Arabşah	(1375-1377)
Urus Han	(1372-1377)
Tokta Kiya	(1378)
Timur Melik	(1378-1379)

Altın Orda Devleti'nde Siyasî Birliğin Tekrar Sağlandığı Dönem

Toktamış	(1379-1391) (1392-1395/1406)
Bek Bulat	(1391)
Timur Kutluğ	(1391)
Toktamış	(1392-1395/1406)
Taş Timur Oğlan	(1395-1396)
Kuyruçuk	(1396)
II. Berdibek	(1396)
Timur Kutluğ	(1396-1399)
Şadibek	(1399-1406)
Pulat (Bulat-Polat)	(1406-1407)

Celaleddin	(1407)
Pulat (Bulat-Polat)	(1407-1411)
Timur (Bulat)	(1411-1412)
Celaleddin	(1412)
Kerim Berdi	(1412-1413)
Kepek	(1414)
Çekre (Cengiz Oğlan)	(1414-1416)
Cabbar Berdi	(1416-1417)
Derviş	(1417-1419)
Uluğ Muhammed	(1419-1423)

Altın Orda Devleti'nin Dağılma Süreci

Uluğ Muhammed	(1421-1422)
Hudad (Hudaydad)	(1422-1424)
Barak	(1422-1423)
Uluğ Muhammed	(1425)
Cumaduk	(1425-1428)
Devlet Berdi	(1426-1427)
Uluğ Muhammed	(1427-1431 (36))
Kiçi (Küçük) Muhammed	(1431-1443)
Gıyaseddin	(1430)
Hacı Giray	(1432)

Uluğ Muhammed (1437)

Büyük Orda'nın Hanları

Seyit Ahmet (1437-1465)

Ahmet (1465-1481)

Seyit Ahmet (1481)

İbak (1481)

Murtaza (1481-1485)

Seyit Ahmet (1485-1487)

İbak (1487)

Murtaza (1487-1491)

I.Mengli Giray (1491)

İbak (1491-1495)

Şeyh Ahmet (1495-1502)

2.3. Batu Han Dönemi (1227-1255)

Cengiz Han'ın bozatu yabani atlardan ürkerek şaha kalkmış ve Han atından düşerek yaralanmıştı.⁴² Cengiz Han 1227 yılında öldü.⁴³ Yerine Ögeday Han (1227-1241) seçildi ve sonrasında İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi (1236-1242)'ne karar verildi. Bu ordunun başında da Cuci'nin oğlu Batu Han (Sayın Han) bulunuyordu.⁴⁴ Ögeday, Batu Han'ın orduya ve sefere katılan prensleri komuta etme yetkisi verdi.⁴⁵ Batu Han'ın komutanlığındaki bu sefere Tuluy, Ögeday ve Çağatay'ın çocuklarından tekinlerde bulunmaktaydı. Sefer 1242 yılına kadar sürdü. Sefer sonunda Eflak, Boğdan, Dalmaçya,

⁴² Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 187.

⁴³ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 190.

⁴⁴ Alan, "Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı", 8.

⁴⁵ Topça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, 191.

Galiçya, Macaristan, Silezya, Saksonya ve Polonya topraklarının yanında tüm Slav Knezleri, Rusya bozkırındaki Kıpçaklar, Volga Bulgarlığı, Kuzey Kafkasya ve Kırım toprakları hakimiyet altına alındı. Dolayısıyla Cuci Ulusu'nun sınırları, doğuda İrtiş Nehri'nden başlayıp batıda ki Karpat Dağları'na kadar yayılmış oldu.⁴⁶

Daha önceleri I. Deşt-i Kıpçak Seferi'nde Cebe ve Sübütey Noyan'ın gerçekleştirdiği fakat tam hakimiyet sağlayamadıkları Kıpçakları II. Kıpçak Seferi (1236)'yle; karşısında birçok Kıpçak boyunun ittifak kurmasına rağmen yenmişti. Ardından Rus Knezlikleri'ne saldırmış ve birçok Rus Knezliği'ni ele geçirip, şehirlerini yağmalamıştı. Alman Töton ve Morovya şövalyelerini yenilgiye uğrattı. Batu Han karşısında ittifak bulamayan ve yalnız savaşmak durumunda kalan Macar ordusu, ağır bir yenilgi aldı. Böylece Moğollar, Arnavutluk sınırlarında görülmeye başlamışlardı ki Büyük Han Ögeday'ın 1241'de ölmesiyle artık geri çekildiler.⁴⁷

Doğu Avrupa'nın fethinin tamamlanmasıyla Batu Han, devletin kuruluşunu tamamladı.⁴⁸ Artık 13. Yüzyılın Moğol istilasının Asya ve Önasya'da meydana getirdiği siyasî teşekkülün adı “Altın Orda İmparatorluğu” idi.⁴⁹ Altın Orda'nın başarılı olmasının sebepleri olarak atı çok iyi tanınmaları ve kullanmaları, dayanıklı uzun sefer kültürlerinin olması ve savaş yöntemlerini uygulamaya geçirmekteki süratleri diyebiliriz.⁵⁰

Batu Han, 1227'den 1255 yılına kadar Moğol siyasetinde çok önemli roller üstlendi fakat hiçbir zaman “Kağan” olmak gibi bir arzuya kapılmamıştı.⁵¹ 1251 yılında Ögeday sülalesinin Cengiz Han'ın tahtından uzaklaştırılıp; Tuluy'un oğlu Mengü (1251-1259)'nün “Han” olarak çıkmasına destek vererek, saray siyasetinde de aktif rol almıştı. Batu Han, durumdan faydalanarak Mengü Han ile anlaşmış ve Maveräünnehr'e de fiilî olarak hakimiyet kurmuştu. Kurduğu devletin sınırı artık Yedisu'da ki Çu Nehri'nin

⁴⁶ Mustafa Kafalı, “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları” *Tarih Dergisi*, Cilt: 0/24, (1970), 60.

⁴⁷ Ayhan Erinkanlı ve Ayşe Beyza Ercan, “Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay”, *Asya Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Cilt:6/20, (2022), 264.

⁴⁸ Mahammad Verdiyev, “Altın Orda Devleti'nde Nasireddin Toktamış Han Dönemi (1379-1397), (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019), 19.

⁴⁹ Fuat Köprülü, “Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, Sayı: No 19'dan ayrı basım, 1941, 397.

⁵⁰ Ortaylı, *Türklerin Altın Çağı*, 91.

⁵¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 373.

yakınlarındaydı. Volga (İtil Nehri) havzasının önemini iyi kavramıştı⁵² ve bu bölgeye “Saray” adında bir şehir yaptırdı. Ardından da başşehir ilan etti. Saray şehrinin mevkiisi Altın Orda’nın ortasında olması ve ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı kısa sürede bölgenin çok önemli ticarî merkezi haline geldi.⁵³

Saray şehrinin sadece başkent olmadığı ayrıca ticaret ve liman şehri olduğu da anlaşılmaktadır. Buradan Altın Orda’nın çağdaşı diğer Moğol Devletleri’ne göre daha önce yerleşik hayata geçtiği de anlaşılmaktadır.⁵⁴ Büyük Han’dan sonra Moğol prensler içindeki en kuvvetli olanı Batu Han idi ve 1256 yılında henüz 48 yaşındayken öldü. Onu Moğol geleneklerinin ritüelleri yerine getirerek eşyalarıyla birlikte gömdüler.⁵⁵

2.4. Sartuk Han Dönemi (1356-1357)

Batu Han’ın ölmesiyle 1356 yılında Altın Orda tahtına oğlu Sartuk (Sartak) geçti. Batuhan’ın öldüğünde Mengü Han’ın karargahında bulunan Sartuk’u yine Mengü Han tahta oturttu.⁵⁶ Sartak, güçlü bir nüfuza sahipti ve Rus Knezlikleri de ona bağlıydı. Mengü Han, Batu Han’dan daha çok toprağı oğlu Sartak’a vermişti.

Moğollar şaman geleneğine bağlıydı ve eski Türkler gibi Gök Tanrı inancına sahiptiler. Fakat Sartuk, Hristiyanlığı seçmiş ve vaftiz olmuştu. Altın Orda’yı fiilen yönetme fırsatı bulamayan Sartak, 1257 yılında öldü. Aynı yıl Batu Han’ın kardeşi olduğu düşünülen Ulakçı tahta geçse de o da kısa süre sonra öldü ve 1257’de Berke, “Han” oldu.⁵⁷

2.5. Berke Han Dönemi (1357-1366)

Berke Han, döneminde Altın Orda büyük bir devlet haline gelmiştir. Batu’nun Saray şehrinden başka bir Saray şehri inşa ettirdi (1253). Bu şehir Timur tarafından 1395 yılında tahrip edilmesine kadar devlete başkentlik yapmıştır.⁵⁸ Moğol İmparatorluğu, Mengü Han’ın 1259’da ölmesiyle başkentini Karakurum’dan Pekin’e taşımıştı, dolayısıyla imparatorluğun birçok kısmından da uzaklaşmış oldu. Batu Han ve Berke

⁵² Verdiyev, *Altın Orda’nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 54.

⁵³ Fatih Bostancı, “Altın Orda Devleti’nde Yerleşik Hayatın İlk İzleri: Saray Şehri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3/6, 2021, 231.

⁵⁴ Bostancı, “Altın Orda Devleti’nde Yerleşik Hayatın İlk İzleri: Saray Şehri”, 234.

⁵⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 55.

⁵⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 57.

⁵⁷ Rıza Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1994), 323.

⁵⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 379.

Han dönemlerinde devlet bağımsız gibi olsa da fiilî olarak müstakil olması 1260 yılından sonra olmuştur. Berke Han, sadece Volga Nehri boyunca şehir hayatını kurmak ve Avrupa'nın güney doğusunda ticarî faaliyetleri geliştirmekle uğraşmamıştı. Ayrıca Memlukler ile Sultan Baybars (1260-1277) döneminde başlayan derin siyasî anlaşmalar yapmış, Azerbaycan bölgesi için İran'daki Moğollar yani İlhanlılar'ın hanı Hülagü Han (1256-1265) ile de derin bir çatışmanın içine girilmişti. İlhanlılar ile ilk büyük savaş 1263-1264 yıllarında olmuştu. Berke Han, bu iki Moğol kabilesinin savaşından memnun kalmasa da bölge için mücadeleler yaklaşık 100 yıl sürecektir. Ayrıca bu liderler karşılıklı olarak düşman ülkenin kendi ülkelerinde ticaret yapan tüccarlarını da öldürttüler.⁵⁹ Bunun neticesi olarak ticaret ve sanayi büyük sekteye uğradı. 1265 yılında Hülagü Han öldü ve yerine Abaka (1265-1282) tahta çıktı. Abaka ile Berke Han, başlarda anlaşmaya varmış gibi görünseler de daha sonra mücadeleler devam etti.⁶⁰

1259 yılında Mengü Han ölünce taht kavgaları başladı. Mengü Han'ın kardeşleri Hülagü, Kubilay ve Arıkbuğa (Arık Böke) mücadeleye giriştiler. Kubilay ve Arıkbuğa kendilerini kağan ilan ettiler. Kuzey Çin'de Kubilay, Moğolistan'da ise Arıkbuğa han olmuştu. Bu karışıklıktan Çağatay ve Hülagü aileleri yararlansa da Cuci Ulusu, Maveräünnehr'de nüfuzunu kaybetti. İki kardeşin mücadelesini kazanan Kubilay Moğolistan'daki başkent Karakurum'u Çin'e taşımış, "Hanbalık" adını alan Pekin'i başkent yapmıştı. Bu mücadeleler, Moğol İmparatorluğu'nun tamamen dağılmasına sebep olmuş ve Altın Orda Devleti'nin de artık fiilen bağımsız bir devlet haline gelmesi sağlanmıştı. Cengiz Han'ın torunu ve İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagü Han'a karşı yapmış olduğu Kafkasya Seferi sırasında Tiflis'ten ayrıldıktan sonra Berke Han, 1266 yılında öldü. Naaşı ise Saray Batu'ya gönderilerek gömüldü. Yerine ise Mengü Timur'un 1280 yılına kadar sürecek olan hanlığı başladı.⁶¹

Tebaasının çoğunluğunu Türklerden oluşan Altın Orda Devleti'nin, inancını değiştirerek İslamlaşması Berke Han (1357-1366)'ın döneminde başlamıştı. Her ne kadar İslam dinine geçiş Berke Han döneminde olsa da, Saray Şehri'nde Rus

⁵⁹ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, çev. İsmail Aka, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004),167.

⁶⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*,60.

⁶¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*,65.

Piskoposluğu'nun açılmasına izin verilmiş ve Ortodoks Rus Knezlikleri'ne karşı da sert politikalar izlenmemişti.⁶²

2.5.1. Altın Orda'nın İslamlaşma Süreci

Berke Han, Hülagü ve Abaka dönemlerindeki mücadelelerin neticesinde Memluk Sultanı Baybars ile sıkı diplomatik ilişkiler içine girdi. Sultan Baybars, İran Moğollarının dolayısıyla da Hülagü ailesi olan İlhanlı Devleti ile komşuydu. Bu devlet Suriye'ye hakimdi. Hülagü ile mücadele içinde olan ve güçlü bir komşu istemeyen Sultan Baybars, Berke-Hülagü mücadelesinde Altın Orda'nın genişlemesini ve refaha kavuşmasını istiyordu. Berke-Hülagü arasındaki çatışmadan yararlanarak Memluk Devleti'ni koruma planları yapıyor ve çatışmaların derinleşmesini temenni ediyordu. Bu süreçte Sultan Baybars (1260-1277) ile Berke Han (1257-1266) arasında yoğun şekilde elçiler gidip gelmişti. Mısır ülkesi Memluk'un başkenti Kahire'den birbirinden değerli hediyeler Altın Orda'ya gönderilmişti. Nihayetinde ise ısrarlı tekliflerle Altın Orda'nın İslamiyet'e geçmesi teklif edildi. Berke Han'ı öven ve kafirle savaşma görevinin ona düştüğünü belirten mektuplar göndermişlerdi.⁶³

Berke Han, İslam dinini Buharalı tüccarlardan dinledi ve öğrendi. İslam dini ile müşerref olup Müslüman olan ilk Moğol hanı oldu.⁶⁴ Berke Han'ın İslamiyet'i kabul etmesinin daha çok siyasî olduğu görülmektedir.⁶⁵ İslam dinine Altın Orda halkı yabancı değildi. 900'lü yıllarda İdil-Bulgarları Devleti ve Hazar Hakanlığı İslam dinini kabul etmişti. İslam bu dönemde devlet dini haline gelmiş ve Abbasi Halifeliği (750-1258)'ne bağlı İslam memleketi olmuştu. Bu bölgelerin yapısı, mimarisi ve kültürü İslam kültürü ile şekillenmişti.⁶⁶

Moğol istilalarının İslam dünyasında yıkıcı bir etkisi olduğu kabul edilse de birçok kaynaktan Cengiz Han'ın İslam alimlerine saygı gösterdiği belirtilmektedir. Bunlardan biri de Kübrevilik tarikatının kurucusu Şeyh Necmeddin El-Kübra'dır. Harezm'in

⁶² İlyas Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2008), 63.

⁶³ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 61.

⁶⁴ Erinkanlı ve Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", 265.

⁶⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 63.

⁶⁶ Telli Korkmaz, "Altın Orda Devleti'nde Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve "Kalendername" Adlı Eseri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:5/16, 2018, 208.

İslamlaşmasında Kübrevilik tarikatı önemli rol oynamıştır. Deşt-i Kıpçak'ın İslam'ı tanınması ve yayılmasında Aksarayî ve “Kalendername” adlı eseri de önemli yere sahiptir. Altın Orda'nın İslamlaşmasında Kübreviliğin yanı sıra Mevlevilik ve Kalenderilik vs. tarikatlarının da rolü olmuştur. Türklerin yaşadığı bölgelerde ise en büyük katkıyı Yesevilik tarikatından görüyoruz. Han olarak İslam'ı ilk kabul eden Berke olsa da Altın Orda Devleti tam manada Özbek Han zamanında İslamiyet'e geçecektir.⁶⁷

2.6. Mengü Timur Dönemi (1266-1280)

Berke Han kendine varis bırakmamıştı. Altın Orda tahtına Batu Han'ın torunu Mengü Timur oturmuştu. Mengü Timur zamanında artık Altın Orda, Büyük Han ile alakasını tamamıyla kesmiş ve iyice müstakil bir devlet olmuştu.⁶⁸ Mengü Timur, han olunca Memlukler ile arasını bozmaya çalışan Laskaris'e karşı sefere çıkarak barışa mecbur bırakmıştı. Rus Knezlikleri'ne karşı Berke Han'ın politikasını devam ettirmeye çalışmış ve Rus prensliklerinde ikinci kez nüfus sayımı yaptırmıştı.⁶⁹

Mengü Timur döneminde iki önemli durum olmuştu. Birincisi, Ceneviz kolonilerinin Karadeniz'in Kuzey bölgelerine, Suğdak ve Kefe'ye gelmeleri idi. Cenevizliler, Çin'e kadar uzanan ticaret yolunun kıymetini biliyorlardı. Kafkasya'nın kuzeyi ve güneyinin tek parça halinde bir ulusun elinde olmasını fırsat bildiler. Mengü Timur'a tahta çıktıktan sonraki uygun dönemi fırsat bilip hana bağlılıklarını bildirerek ticaret imtiyazlarını kapmışlardı. Cenevizliler, Akdeniz'de Venediklilere kaptırdıkları üstünlüğü Karadeniz'in kuzey sahillerinde ve Deşt-i Kıpçak'ta ellerine geçirdiler. Kefe'de yüze yakın koloni kurdular.⁷⁰ Birçok liman şehri kurulmuş balık, balmumu ve özellikle de köle ticaretinde önemli yere sahip olmuştu. Buğday tedarikinde önemli bir yere sahipti⁷¹ ki Kefe Limanları günümüzde dahi önemini korumaktadır.

⁶⁷ Korkmaz, “Altın Orda Devleti'nde Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve “Kalendername” Adlı Eseri”, 210.

⁶⁸ Köprülü, “Altın Orda'ya Ait yeni Araştırmalar”, 397.

⁶⁹ Kamalov, “Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)”, 65.

⁷⁰ Altay Tayfun Özcan, “Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticarî Yaşam”, *MUTAD*, Sayı:7/1, 2020, 92-93.

⁷¹ Özcan, “Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticarî Yaşam”, 102.

İkinci önemli mesele ise Emir Nogay meselesiydi. Emir Nogay, Altın Orda Devleti'nin İlhanlı Devleti ile olan Terek Savaşı'nda üstlendiği misyon ve kötüye giden savaşın kazanılmasını sağlamasıyla tanınmıştır.⁷² Emir Nogay, Han soyuna akraba olması, ordusunu sevk ve idare etmesindeki yeteneği, teşkilatçı yapısı, seciyesinin sertliği, şiddetli ve gerektiğinde hileye başvurması gibi özellikleri onu önemli konumlara getirmeye vesile olmuştu. Altın Orda siyasetinde 40 yıl etkin rol almış, yabancı hükümdarlar bile onu Han olarak telakki etmişlerdi. Berke Han zamanında Edirne civarında Bizans ile yapılan savaşta görev almıştı. İmparator kaçmaya mecbur bırakılmış Bizans'ın Karadeniz ve boğaz ticaretine engel olmaya çalışması durumunu ortadan kaldırılmasıyla Emir Nogay tarih sahnesine çıkmıştı.⁷³

Don ve Dnepr arasındaki alanı yöneten Emin Nogay, Mengü Timur döneminde Bizans'a ikinci bir akın yapmıştır ki bunun Altın Orda'dan bağımsız yaptığı ve güçlü birlikleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu mücadelede korkan imparator VIII. Mikhail, 1272'de kızı Eufrosyne'yi Emir Nogay'a eş olarak göndermişti. Emir Nogay'ın gücünden Bizans haricinde Mengü Timur da çekinmeye başlamıştı. Bizans'ın Emir Nogay'la anlaşması ve Altın Orda'yı ikinci plana atması; Mengü Timur'u endişelendirmişti. Bizans'ın Balkanlarla alakalı mücadelelerinde kayınbabasını tutan Emir Nogay'ın sayesinde Bizans hep kazançlı çıkmıştır.⁷⁴ Emir Nogay, Tuda Mengü ve Tokta'nın dönemlerinde gücü tamamen eline almış ve hanlardan birini de tahttan dahi indirmişti. İsakça'da kendi adına para darp ettirecek kadar güçlenmişti. Tokta Han'ın tahta çıkmasına vesile olsa da Tokta Han'a muhalefeti yüzünden 1300 yılında öldürülecektir.⁷⁵

Kubilay Han (1260-1294)'la Kaydu Han(1269-1301)'ın mücadelesinde Kaydu'nun tarafını tutan Mengü Timur (1266-1280), Berke Han (1357-1366) zamanında başlayan Memlukler ile ve Bizans ile olan dostluk siyasetini devam ettirmişti. Devletin içinde

⁷² Erinkanlı ve Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", 265.

⁷³ Erinkanlı ve Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", 266.

⁷⁴ Erinkanlı ve Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", 267.

⁷⁵ Erinkanlı ve Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", 269.

Ortodoks kilisesi rahiplerine imtiyaz vermiş ve nizamname çıkartmıştı.⁷⁶ 1280 yılında boynunda çıkan çıbanın yarılması yüzünden Mengü Timur öldü.⁷⁷

2.7. Tuda Mengü Dönemi (1280-1287)

Mengü Timur ölmüş kardeşi Tuda Mengü tahta oturmuştu. Yine bu zamanlar Bizans'ta taht değişikliğinin yaşandığı zamanlardı. Mengü Timur, Altın Orda'yı bağımsız bir duruma getirdi fakat kendinden sonraki dönem için tehlike oluşturacak Emir Nogay'ın güçlenip kuvvetlenmesini engelleyemedi. Tuda Mengü'nün bazı kaynaklara göre akıl sağlığının yerinde olmaması durumundan faydalanan Nogay, devlette etkinliğini arttırmış hatta “müşterek hükümdar” olarak görülecek kadar ülke siyasetinde etkin olmuştu. Birçok yabancı devlet onu kral olarak görmüş ve hürmet etmişlerdi. Nogay 1285'te Macaristan ile Polonya üzerine yürümüş ve başarılı bir hareket gerçekleştirmişti. Daha sonra Bulgaristan'a hakimiyet sağlamak isteyen Terter'i, oğlunu rehin olarak kızını ise gelin olarak vermeye mecbur bırakmıştı. Genelde Balkanlar'da etki alanını genişleten Nogay, böylelikle Altın Orda Devleti'nin topraklarını da genişletmişti. Tuda Mengü ile Nogay arasındaki mücadele ve iki başlılık durumu devlette kargaşaya neden olmuştur.⁷⁸

Tuda Mengü, bir taraftan Emir Nogay'ın etkisini kırmaya çalışırken, bir taraftan da Memluk sultanlarıyla sıkı ilişkiler içine girmişti. Karşılıklı hediyeleşmeler olmuştu. Tahta çıkmadan önce şaman inancı olan Tuda Mengü, İslamiyet'i benimsediği görülmektedir. Devlet işlerini bırakmak, şeyhlere bağlanmak, aza kanaat etmek gibi davranışlar gösterince çevresindekiler devletin hükümdara ihtiyacının olduğunu söylediler.⁷⁹ Durum böyle olunca zaten “deli” yaftası yapıştırılan hükümdar yerine kardeşinin oğlu Talu Buka'yı tavsiye ederek tahttan feragat etti.⁸⁰

2.8. Tula Buka Dönemi (1287-1290)

Tula Buka'nın tahta çıkışıyla ikili iktidar son bulmamış hatta Nogay ile olan mücadeleler daha da artmıştı. İlk anlaşmazlıkları, Macaristan seferinde olmuş ve Tula

⁷⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 379.

⁷⁷ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 325.

⁷⁸ Erinkanlı ve Ercan, “Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay”, 268.

⁷⁹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 66.

⁸⁰ İlyas Kemaloğlu, “Altın Orda Devleti”, 109.

Buka'nın Karpat Dağları'nın karla kaplı bataklıklarında sıkışarak hayatını zor kurtarmasının sebebinin Nogay olduğunu söylemiştir. Asıl anlaşmazlığın olduğu konu ise; Rus Knezlikleri meselesidir. Nogay'ın adamı Ahmet Baskak'ı Rus Knezlikleri ve bazı Hristiyan din adamları, Tula Buka Han'a şikayet etti. Han da Oleg ve Svyatoslav'a emir vererek Ahmet'in şehirlerini yıktırdı. Ahmet Baskak'ta Rus knezliklerini Nogay'a şikayet etti. Nogay, Rus Knezlikleri'nin cezalandırılmasını emretti ve Rusların şehri yerle bir edildi. Daha sonra Tula Buka ve Nogay anlaşıp; Oleg'in dönmesine izin verildiyse de Svyatoslav'da beraberinde döndü ve Ahmet'in şehirlerine saldırdı. Cezalandırılmaktan korkan Oleg, Tula Buka'nın yanına gitti ve Svyatoslav'ın yaptıklarını Han'a anlattı. Han, Oleg'in yanına kuvvet verdi ve Svyatoslav'ı cezalandırmasını istedi. Bu da giderek Svyatoslav'ı öldürdü. Svyatoslav'ın kardeşi olan Aleksandr da Nogay'dan yardım istedi. Nogay'ın desteği ile Oleg ve iki oğlu öldürüldü. Tüm bu sebepler Tula Buka ile Nogay'ın arasının açılmasına sebep oldu.⁸¹

Tula Buka'nın saltanatı hep bu şekilde yerel feodal karışıklık ve mücadelelerle geçmişti. Nogay sürekli entrikalar kurmuş hatta Han ailesi arasında sürekli fitne saçmıştı. Sonuçta başarılı olmuş ve Mengü Timur'un 10 oğlundan Tokta'yı taht için harekete geçirmeyi başarmıştı. Tula Buka'yla mücadeleye girildi.⁸² Tokta, taht için mücadeleye başlayınca Nogay, ona destek verdi ve Tula Buka'yı öldürttü. Böylelikle Tokta, Nogay'ın sayesinde tahta çıkmış oldu.⁸³

2.9. Tokta Han Dönemi (1280-1312)

Her ne kadar kendini tahta çıkaran kişi Nogay olsa da onunla mücadelesi sürmüş ve iktidardaki ikiliyi ortadan kaldırmak istemişti. Tokta Han, ülke ve ordu yönetiminde Nogay ile karşı karşıya geldiğinde güçleninceye kadar birçok kez geri adım atmak durumunda kalmıştı.⁸⁴

⁸¹ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 68-69.

⁸² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 68.

⁸³ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 69.

⁸⁴ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 70.

Tokta Han ve Nogay'ın anlaşılamadığı ilk konu yine Rus knezlikleri olmuştur.⁸⁵ Rus Knezlikleri o zamanlar büyük bir güç olarak görülmemiş ve Altın Orda siyaseti içinde siyasî çıkarlar doğrultusunda birçok kez desteklenmiştir. Nogay, kargaşa çıkararak bundan faydalanmış ve hanları elinde oyuncak edecek kadar güçlenmişti. O günün şartlarında ve coğrafyasında Cengiz Han'ın ve ailesinin otoritesi çok güçlü olduğundan dolayı ve başka soydan gelen birinin Han olamayacağı inancı vardı. Bu sebeple Nogay, kendini “Han” ilan edemedi. Bunu Timur'un “Han” yerine “Emir” ünvanını kullanmasından da biliyoruz. Nogay, o kadar güce sahipti ki Tokta Han her istediğini yapmak zorunda kalmıştı. Bunların en önemli olanı ise Nogay'ın kendisine düşman gördüğü Altın Orda beyini öldürmesini istemeseydi. Dikkate değer bir olaydır ki Tokta Han bu isteği yerine getirmiş olsa da oldukça sarsıldı.⁸⁶

Daha sonra ise Tokta Han, Nogay'a karşı koyabilecek kadar kendine güç ve cesaret topladı. Tokta Han'dan kaçan bazı asi emirler Nogay'a sığınmış ve Nogay bunları teslim etmek istememişti. Bunu fırsat bilen Tokta Han, Nogay'a savaş açarak ordusunu dağıtıp Nogay'ı da öldürttü(1300). Nogay, devletin sınırlarını arttırmıştı fakat bilerek ya da bilmeyerek devletin dağılmasına sebep olacak fitili yakmıştı.⁸⁷

Tokta Han, 1300'de üç yıl kadar devam eden kuraklıkla ve ölümlü salgınla uğraşmıştı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen üretim kuvvetleri artırılmıştı. İki Saray, ticaret ve sanayi şehirleri halini aldı. Ticaret yolları tekrar açıldı. Yolcuların rahat ve güvenliği sağlandı. İlhanlılar ile geçici olsa da ilişkiler düzeldi. Memluklerle ilişkiler, bu dönemde devam etti. Budist olan Tokta Han Müslümanları himaye etmişti.⁸⁸

Tokta Han, Nogay ile mücadele edip onu bertaraf etmesi devamında kardeşinin “Han” olmak istemesi gibi durumdan çok etkilendi. Oğlu İlbasar'ı tahta veliaht yapmak için rakip olabilecek tüm Sayın Han (Batu Han) evlatlarını öldürttü. Fakat yerine veliaht yapmak istediği oğlu İlbasar'ın ölmesi üzerine Tokta Han kederinden hastalandı ve 1312'de öldü.⁸⁹

⁸⁵ Erinkanlı ve Ercan, “Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay”, 268-269.

⁸⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 70.

⁸⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 69-70.

⁸⁸ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 71.

⁸⁹ Alan, “Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 11-12.

2.10. Özbek (Uzbek) Han (1312-1340)

Tokta Han öldükten sonra atalığı olan Uygur Bacırtık Buka, kendi şehrinin kalabalık olmasından dolayı cesaretlendi ve kendini “Han” ilan etti. Ölen hanın karısı Gelin Bayalun’u da kendine eş yapmıştı. Secut Atalay ve Kıtay Astay beylerinin hile ile onu öldürmesi neticesinde⁹⁰ tahta Tokta Han’ın yeğeni,⁹¹ Mengü Timur oğlu Tuğrulca’nın oğlu Özbek geçti.⁹² Tam adı Muhammed Uzbek’tir.⁹³ Özbek Han, tahta geçince devletin İslamlaşmasını hızlandırmıştı. Atalarının dinlerinde kalmak isteyenlerin eleştirilerini aldırnamış ve camiler, medreseler, türbeler inşa ettirmişti. İslam’ı yaymaya çalışması, onu Hristiyanlığa karşı hoşgörülü davranmasını engellememişti.⁹⁴ Özbek Han, adaletli davranır, bilginleri ve bilimi desteklerdi. Altın Orda’yı refaha kavuşturdu. Yasalar, tüzükler hazırlattı ve uygulamaya koydu.⁹⁵

Özbek Han, hükümdarlığının ilk zamanlarından başlayarak kesin, sert ve şiddetli bir siyaset güttü. Dış siyasette Bizans’a, Balkanlar’a ve İlhanlılar’a karşı sefer düzenlese de Rus Knezliklerine uygulanan politikayı değiştirmede. Sadece Rus Knezlikleri’nin tek çatı altında toplanmasını engellemek istedi ve aralarındaki çatışmalardan yararlanarak denge siyaseti gütmekle yetindi. Her ne kadar denge siyaseti izlemiş olsa da Rus Knezlikleri’nin güçlenmesini engelleyemedi. Rus Knezlikleri bu dönem güçlerinin farkına vardı ve güçlü Rusya’nın başlangıcı bu dönemde atıldı.⁹⁶

Özbek Han (1312-1340), Memluk Devleti ile ilişkilerine devam edip Memluk Sultan’ı Melik Nasır’ın yakın bir akrabasıyla evlendi.⁹⁷ Kendisi de Melik Nasır’a Cengiz Han soyundan bir prensesi eş olarak göndermişti.⁹⁸ Daha sonrasında Nasır’ın prensesi bir köle ile evlendirdiği haberi yayıldı. Uzun yıllar devletler arasındaki yazışmalara konu

⁹⁰ Alan, “Altın Orda Hanlığı’nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerinin Ortaya Çıkışı”, 12.

⁹¹ Kamalov, “Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya’sının Kuruluş Sürecinde)”, 74.

⁹² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 72.

⁹³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 474.

⁹⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 382.

⁹⁵ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 327.

⁹⁶ Kamalov, “Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya’sının Kuruluş Sürecinde)”, 76-77.

⁹⁷ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 327.

⁹⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 382.

oldu. Melik Nasır bu sözlerin asılsız olduğunu söyleyerek, bunu reddetti ve eşinin eceliyle öldüğünü söyledi.⁹⁹

Uzbek Han döneminde Altın Orda Devleti altın çağını yaşamıştır. İslamiyet Moğolların arasında iyice yayılım alanı buldu. Bu dönem Memlûk Devleti'nin siyasî ve dinî kültürüyle fazlaca temas kurulan bir dönemdir. Altın Orda Devleti Uzbek Han dönemiyle artık Türk Devleti gibi görülmeye başlanmıştır.¹⁰⁰

2.11. Canibek Han Dönemi (1342-1357)

Özbek Han'dan sonra büyük oğlu Tinibek (1341-1342) yıllarında kısa bir dönem han olsa da daha sonrasında küçük oğlu Canibek tahta çıktı.¹⁰¹ Birçok yerden bağıllık mesajları gelmişti. Rus knezi Simon'da gelip bağıllığını bildirdi. Canibek, Rus politikasını babası gibi devam ettirmiş; Moskova Knezliği'ni Simon'a vermişti. Böylelikle Moskova ve Vladimir Knezlikleri ayrılmaz oldular.¹⁰²

Canibek, İtalyanlar'a verilen imtiyazları uzattı. Ceneviz ve Türkler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Venedik ve Cenevizleri Tana'dan çıkararak Kefe'yi kuşatsa da, Cenevizliler direnmiş ve sonuçta anlaşma yoluna gidilmişti. İran'da ise Hülagü Han'ın hanedanı düşmüştü ve kargaşa hakimdi. Kendisi de Azerbaycan Bölgesi'nin Cengiz soyunun elinden çıkmasına üzölmüştü. Bölgenin yeni hakimi Eşref, bilgin ve alimlere kötü davranmış, onların kaçmasına neden olmuştu. Bu alimlerin bazıları da Altın Orda'ya sığındı. Bunlardan Kadı Muhyiddin Canibek, Han'ı Tebriz'e sefer için telkin etti. Canibek Han, tüm bu durumların üstüne Tebriz'e 100 bin kişilik orduyla sefere çıktı. Eşref'in ordusu bozguna uğratılıp, kendisi de öldüröldü Başemir Kanglı Tulubay, Berdibek'i. Canibek seferden dönerken yolda hastalandı ve Saray'a geldi (1357).¹⁰³ Başemir Kanglı Tulubay, Berdibek'i kandırdı. Berdibek'te hem babası Canibek'i hem de 12 kardeşini 1357 yılında öldürttü.¹⁰⁴

⁹⁹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 75.

¹⁰⁰ Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, 492.

¹⁰¹ Battuta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, 494.

¹⁰² Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 77.

¹⁰³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 383.

¹⁰⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 50.

2.12. ALTIN ORDA'NIN FETRET DÖNEMİ SÜRECİNE GİRMESİ

Canibek'in Tebriz'e umumî vali olarak atadığı oğlu Berdibek, babası hastalanınca Altın Orda'ya dönmüştü. Azerbaycan'da ise etkili olan Celayirliler, Altın Orda birliklerini bölgeden uzaklaştırmışlardı.¹⁰⁵ Altın Orda iç karışıklıkların çıkmasının en önemli sebeplerinden biri de başemir Kanglı Tulubay'ın Berdibek'i kandırarak babası Canibek'i öldürterek tahta geçirtmesidir (1357-1460).¹⁰⁶

Berdibek'in tahta çıkışını bazı emirler desteklememişti. Güçlü beylikler yanında durmayınca, güçlü gibi görünen Altın Orda Devleti'nde karışıklıklar baş gösterdi. Ordunun için de asker Berdibek'e karşı memnuniyetsizdi. Yaklaşık üç yıl kadar tahtta kalan Berdibek'in yaşamına rakibi olan kardeşi Kulna tarafından son verilmiştir. Daha sonra yapılan kazılarda bulunan paralarda 1359, 1360 ve 1361 yıllarına ait Berdibek adına basılmış paralara rastlanmaktadır. Yine aynı döneme ait Timur Hoca, Ordumelik Hızır ve Kildibek gibi hanlara ait paralarda bulunmuştur.¹⁰⁷

Buradan anlaşıldığı üzere; devlette merkezî otorite çökmüş ve birçok kişi kendini “Han” ilan etmişti. Kardeşini katledip kendini Han ilan eden Kulna'yı diğer kardeşi Nevruz öldürttü. Kulna'nın ölmesi ile birlikte devletin içinde iyice karışıklıklar arttı. Yaklaşık 1380'lere kadar geçen 20 yıllık süreçte sürekli bir kargaşa ortamı hakim olmuştu. Bu süreçte yaklaşık 25'i aşkın han görülmektedir. Bu hanlar, Cuci Ulusu'na bağlı ufak yerleri teşkil etmelerine rağmen kendi adlarına para bastırmışlardı. Altın Orda'nın büyük bir bölümüne hükmeden Nevruz, 1361 yılında Hızır tarafından öldürüldü. Saray hanı olan Hızır'ın hükümdarlığı da yalnızca bir yıl kadar sürmüştü. Harezm, Gülistan, Belad Gülistan, Yeni Saray ve Azak'ta para bastırmasından geniş bir alana hakim olduğu anlaşılmaktadır. Hızır'ın oğlu Murid, Timur Hoca tarafından suikastle öldürülmüştü ve kendini Han ilan eden Timur Hoca (1362/63) ise yalnızca beş ay hüküm sürebilmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 383.

¹⁰⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 50.

¹⁰⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 167.

¹⁰⁸ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 168-169.

2.12.1. Mamay Mirza (1361-1380)

Altın Orda'da karışıklıklar devam ederken önemli bir kişilik olan Mamay Mirza unutulmamalıdır. Mamay, tıpkı Emir Nogay gibi hanları tahta çıkaran veya tahttan indiren isim olmuştur. 1361 yılından 1380 yılına kadar Altın Orda'nın gerçek hükümdarı olarak görülmüştür.¹⁰⁹ Mamay Mirza'nın Berdibek Han zamanında çok önemli rolü olmuştur. Yönetim işlerinin tümünü idare etmiş ve Berdibek'in kızıyla evlenmişti. Tümen beyi olan Mamay'ın güçlü oluşu birçok hanın nefretini üstüne çekmesine sebep oldu.¹¹⁰

Bunun üzerine Mamay, Timur Hoca'ya karşı ayaklanmış ve Özbek Han'ın torunu Abdullah'ı "Han" ilan etmiştir. Daha sonra da Timur Hoca'ya hücum etti. Timur Hoca Volga'yı geçti fakat öldürülmekten kurtulamadı. Böylece Mamay, Altın Orda'nın Batı bölgesine hakim olmuştur. Mamay Mirza, tıpkı Emir Timur gibi Emir Nogay gibi Cengiz Han soyundan gelmediği için kendini "Han" ilan edemedi. Fakat yönetimi ele geçirmiş ve süs olarak Han ilan ettiği Abdullah'ı kullanmıştır. Abdullah'ın adına para bastırmıştır. Mamay'ın Altın Orda'da birçok kardeş kavgasının içinde bulunmasının haricinde başka unsurlarla da uğraşmıştı.¹¹¹

Rus Knezlikleri, başkent Saray'a gelip bağılıklarını bildirmemeye ve vergi vermemeye başlamışlardı. Moskova Knezi Dimitri, 1373'te Mamay'ın akınlarına direnmiş; 1376'larda ise Kazan taraflarına kendisi istilaya başlamıştı. 1378 Ağustos'un da Mamay'ın ordusunu ilk defa yenmişti. 1380'de ise Kolikova'da Rus Knezlikleri karşısında Mamay'ın birlikleri çok önemli kayıplar verdi. Mamay, Kırım'daki Ceneviz kolonilerine karşı saldırılarında da tam başarılı olamamış; Sudak ve Balaklava arasındaki bölgenin Ceneviz hakimiyetinde olduğunu kabul etmişti.¹¹² Mamay Mirza, çok uğraşsa da Altın Orda'da birliği sağlayamadı. Doğu Deşt-i Kıpçak Bölgesi'ndeki hakimiyeti, 1380 yılında Toktamış Han ile yapılan II. Kalka Savaşı'nda yenilip, devamında 1381'de öldürülmesine kadar sürecektir.¹¹³

¹⁰⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 383.

¹¹⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 170.

¹¹¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 170-171.

¹¹² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 384.

¹¹³ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 52.

2.12.2. Urus Han (1372-1377)

Altın Orda 1360'lardan 1380'lere kadar kendi içinde birçok mücadeleye sahne olmuştu. Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Hızır Han, 1360'da Saray şehrinde kendini "Han" ilan ettiği zaman Sol-Kol'da Kara Nogay Han (1360-1362) kendini "Han" ilan etti. 3 yıl kadar hanlık yapan Kara Nogay Han, ölünce yerine küçük kardeşi Tuğluk Timur 1362'de Sir Derya boyunda "Han" oldu. 1369'da Tuğluk Timur'un ölmesiyle Sol-Kol'da yani Altın Orda Devleti'nin doğu bölgesini ifade eden Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Badık Oğlan oğlu Urus Han tahta oturdu (1372).¹¹⁴

Asıl adının Muhammed olduğu, "Urus" adının lakabı olduğu düşünülen Urus Han,¹¹⁵ oldukça kudretli, sert karakterli ve kararlı bir hükümdardı. Başkent Sıgnak'ta medrese, mescit ve birçok bina inşa ettirdi. Doğu Deşt-i Kıpçak'ı kontrolün altına alan Urus Han, Batı Deşt-i Kıpçak'ı da kontrol altına almak istemekteydi. Burada güçlü Mamay Mirza'ya karşı başarı elde edemeyerek döndü.¹¹⁶

Mamay Mirza'da Urus Han'da Altın Orda Devleti'nde siyasî birliği sağlamayı amaçlamışlar ve birbiriyle mücadele etmişlerdi. Urus Han, Doğu Deşt-i Kıpçak'ın yanında, Sirderya, Gök-Orda ve Saray bölgesini kontrol altına almış, Volga Bulgarları'nı da kendine tabii kılmıştı. Buralar daha sonraları "Urus Han Yurdu" olarak anıldı. Volga Nehri'nin batısında bulunan tüm topraklara hakim olan Mamay, Urus Han için güçlü bir rakipti. Urus Han, hem Mamay'ın bölgesini hem de Altın Orda Devleti'nin topraklarını tek çatı altında birleştirmek niyetiyle bir kurultay topladı. Bu kurultayda kardeşi Mangışlak valisi Tuy-Hoca Oğlan'dan yardım talep etti. Fakat Tuy-Hoca, han kardeşinin yardım talebini kabul etmedi. Bunun üzerine Urus Han, emir vererek Tuy-Hoca'yı öldürttü. Böyle yaparak kendisine tehlikeli bir rakibin çıkmasına sebep oldu. Tuy Hoca'nın oğlu Toktamış, babası gibi kendisinin de öldürüleceğini anlayarak kaçtı ve Semerkant şehrine giderek Emir Timur'a sığındı.¹¹⁷

¹¹⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 53.

¹¹⁵ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 53.

¹¹⁶ Şerefeddün Ali Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, (İstanbul, Selenge Yayınları, 2013), 113.

¹¹⁷ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 55-56.

2.12.3. Toktamış Han (1379-1391)

Urus Han'ın katlettirdiği kardeşi Tuy-Hoca 'nın Toktamış adında bir oğlu vardı. Toktamış(d.1342-ö.1406), Cengiz Han'ın soyundan ve Cuci Han'ın oğlu Tokay Timur neslinden geliyordu.¹¹⁸ Babası, Urus Han tarafından katledilen Tuy-Hoca Oğlan, annesi ise Moğol soyundan Kongrat kabilesinden Kōnçük-Kōten Hatun'dur.¹¹⁹ Babasının Mangışlak'ta vali olmasından dolayı orda doğmuştu. Toktamış, inanç olarak İslam 'ı benimsemiştir, hatta Timur ona daha sonra "İslam Hakanı" diye hitap edecektir. Toktamış'ın bastırıldığı paralardaki İslam ibarelerinden de Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰

Toktamış'ın üç tane hanımından bahsedilmektedir. Bunlar; Urun Bike, Tagay Bike ve Şukur Bike'dir. Hanım ve cariyelerinden 13 tane çocuğu olmuştur. 5 tane kızı olan Toktamış'ın 8 tane de oğlu olmuştur. Bunlardan Celaleddin, 1411 senesinde Saray şehrinde tahta geçip 14 sene hükümdarlık yapacaktır. Toktamış'ın diğer bir oğlu Kerim-Berdi onu katlederek hükümdar olacak fakat taht mücadeleleri sonlarını getirecektir.¹²¹

¹¹⁸ Justin Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, çev. Hülya Kocaoluk, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 92.

¹¹⁹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 60.

¹²⁰ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 65-66.

¹²¹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 68-69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLU DEVLETİ (1370-1507)

Timurlu Devleti, Çağatay Hanlığı ve Çağatay Ulusu'nun mirası üzerine kurulmuş bir devlet olacaktır. Bu hususları anlamadan Emir Timur'un yapmış olduğu tüm faaliyetleri ve kurmuş olduğu devleti doğru analiz etmek mümkün değildir.¹²² O yüzden önce Çağatay Hanlığı'ndan bahsederek Timurlu Devleti'ne geçeceğiz.

3.1. Çağatay Hanlığı (1227-1345)

Çağatay'ın egemen olduğu coğrafya Müslüman ahalinin yoğun olduğu bölgeydi ve Yasa, İslam kuralları ile bağdaşmayan bazı yerler vardı. Müslümanlar akarsuya giremiyorlardı, girenler ise öldürülüyordu. O yüzden Çağatay Han, Müslüman ahalinin arasında nefretle anılmıştır.¹²³ Çağataylar, daha sonra Timur döneminde ise tümüyle Müslüman sayılacaklardır.¹²⁴ 1242 senesinde Çağatay ölmüş, adı bu soyda ve bu soyun kuracağı devlette yaşamaya devam etmiştir. Maverâünnehr Bölgesi'nin Türk ve Türkleşen halkı Çağatay'ın soyundan hiçbir hükümdarın kalmamasına rağmen "Çağatay" ismiyle anılmıştır. Çağatay Devleti, Çağatay'ın ölümünden yaklaşık 30 yıl sonra kurulmuştur. Doğu dilleri ile hiçbir ilgisinin olmamasına rağmen edebi dile "Çağatayca" denilmiştir. Devletin asıl kurucusu torunu Algu (1261-1266) olmuştur. Arık Böke (1259-1266) ve Kubilay (1260-1294)'ın mücadelesinden yararlanmış ve devletin temellerini atmıştır. 1266 senesinde Algu ölmüş ve Mübarek Şah (1266) "Han" ilan edilmişti. Mübarek Şah, Türkistan'ın etkisiyle İslam'ı seçen ilk Çağataylı han

¹²² Hayrunnisa Alan, "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 180-247. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017. 180.

¹²³ Aka, *Timur ve Devleti*, 1.

¹²⁴ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 185.

olmuştur.¹²⁵ Kubilay Han, 1264 senesinde kardeşi, Arık Böke'yi yenip bertaraf etmişti. Algu'nun ölümü üzerine boş kalan Çağataylı tahtına Barak Han (1266)'ı tayin etti.¹²⁶

Barak Han, ulusuna ulaşır ulaşmaz kısa sürede duruma hakim olmuş, hatta Mübarek Şah'ı Av Emiri yapmıştı. Daha sonraları Kaydu Han (1269-1301) ve İlhanlı Devleti Hükümdarı Abaka Han (1265-1282) ile birlikte Kubilay Han'a karşı Çağatay Devleti'ni müdafaa etmek zorunda kalmıştı. Kubilay Han'ın üzerine gönderdiği Moğultay adındaki komutanı yenilgiye uğratmıştı (1267). Barak Han, Ögeday (1227-1241) Ulusu'ndan Kaydu Han'a tabiliği kabul etmişti. Barak Han, 1270 yılında Abaka Han kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kaldı. Yapılan savaşı kaybederek Amu Derya (Ceyhun)'nın kuzeylerine çekildi. Kaydu Han'ın yardımı gelerek Maveräünnehr'e girmesiyle Abaka Han kuvvetleri Amu Derya'nın güneyine çekilmişti. Barak Han 1271 yılında öldü.¹²⁷

Barak Han'ın yerine Çağatay'ın torunu Nilbay Han (1271-1274) geçmiş, üç yıl kadar hükümdarlık yapmıştı. Abaka'nın kuvvetlerini yenmiş (1272) ve Çağatay topraklarından çıkarmayı başarmıştı. Nilbay Han, mücedeleyle geçen üç yılın ardından vefat etmiş, yerine Buka-Timur Han (1274-1277) Kaydu Han'ın yarlık vermesiyle "Han" olmuştu. Saçkıran hastalığından öldüğü söylenmektedir.¹²⁸

Barak Han'ın beş oğlundan ikincisi olan Duva Han (1277-1307) Çağataylara Kaydu Han (1269-1301)'ın yarlık vermesiyle "Han" oldu. Otuz yıllık hükümdarlığı süresince şehirler imar edilecek, yağma, katliam ve tahribatların yaralarının sarıldığı bir dönem olacaktır. Harap edilen şehirlerin tamir edilmesinin yanında Andican isminde yeni inşa edilen bir şehir kurulmuştur. Kaydu Han ve Duva Han'ın ittifakı karşısında 1294 yılına kadar Kubilay Han'ın bir taarruzu söz konusu olmamıştı. Duva Han, Horasan sınırlarını emniyette tutmuş, Gazne'ye kadar da seferler düzenlemiştir.¹²⁹

Kubilay Han ölünce tahta oturan torunu Olcaytu Timur Han (1294-1307), Kaydu Han ile üç yıl süren bir mücadeleye girişmişti. Duva Han bu mücadelenin dışında kalmış ve

¹²⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 319.

¹²⁶ Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002). 590.

¹²⁷ Kafalı, "Çağatay Hanlığı", 591.

¹²⁸ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1245)*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2005), 116.

¹²⁹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1245)*, 119.

geri durmuştu. Kaydu Han'ın ölmesinden sonra oğlu Çapar Han (1301-1306), babası gibi dirayetli bir siyaset güdemedi ve Duva Han ile aralarında huzursuzluk baş gösterdi. Bu durumu fırsata çeviren Olcaytu Timur Han, ordularıyla Çapar Han'ın üzerine yürüdü ve 1304'te savaşa girildi. İlk savaş Semerkant yakınlarında, ikinci savaş Hocent civarında oldu. Çapar Han yenildi ve geri çekildi. Ardından Olcaytu Timur Han'da ülkesini istilaya başladı. Birçok kabile boyun eğdi. Çapar Han, Duva Han'a sığınmak zorunda kaldı. Timur Kağan Ögeday Ulusu'nu 1306 yılı itibariyle tamamen yok ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Çağatay Hanlığı'nın merkezî konumunda olan Yedi-Su, Talas ve İli Irmağı havzaları işgal edildi. Duva Han birlikleri ile bu istilalara karşı koyarak ilerlemesini önledi ve yaralanarak 1307 yılında öldü.¹³⁰

Sonrasında sırayla Künçük Han (1307-1308), Taligu Han (1308-1309), İsen-Buka Han (1309-1319) Çağatay tahtına oturmuşlardı. Künçük Han, Çapar Han ve kardeşleri Buralkay'ın baskınıyla katledildi. Bunu sonrasında Künçük Han'ın kardeşi Taligu Han, Çapar Han'dan bunun intikamını alarak onu yakalatıp öldürttü. İsen-Buka Han döneminde ise Bayantu Kağan (1311-1320), Çağatay şehzadelerinden olan Yasavur Oğlan'a yarlık vererek Çağatay Hanı ilan etti. 1313 senesinde İsen-Buka Han ve kardeşi Kepek, Yasavur'a karşı birçok mücadeleye giriştiler. Yasavur Oğlan hanlık makamını elde edemedi fakat Maveräünnehr'de oldukça sorun çıkarmıştı. Timur'un zuhuru sırasında ise Yasavurîler olarak Semerkant dolaylarında bir kabile muhtevası halini aldılar.

1318-1326 yılları arasında hüküm sürmüş olan Kebek (1318-1326) döneminde Orta Asya'daki Moğol hanlarının İslam'a geçişleri bu dönemdedir fakat o da kendinden önceki Çağatay hanları gibi İslam'ı kabul etmemişti. Kaşka Derya yolu üzerinde kendine konak yaptırmış ve bu hareketi yerleşik hayata geçişin ilk adımı sayılmıştır. Ayrıca daha sonraları “*Kepeki*” denilecek olan paraları bastırmıştı.¹³¹ Kepek'in paralarındaki tarihlerden anlaşılabacağı üzere 1326 tarihine kadar hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Kepek'in ardından kardeşleri İlçigiday (1326) ve Tuva-Timur (1326-1335) halefleri olsa da hükümdarlıkları kısa sürdü. Diğer kardeşi Tarmaşirin'in saltanat

¹³⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1245)*, 127-128.

¹³¹ Aka, *Timur ve Devleti*, 2.

dönemi oldukça önemliydi. Bu dönemde Hindistan'a seferler oldu ve oldukça yağma yapıldı.¹³²

Tarmaşirin, Müslüman olmuş ve "Alaeddin" ismini almıştı. Göçebe hayatı bırakmış ve yerleşik hayata geçmeye başlamışlardı ki, bu durum bazı beylerin rahatsız olmasına sebep oldu. Bu beyler ayaklanmış ve hanı tahttan indirerek öldürmüşlerdi. Hanlar yine İli (Gulca) vadisine yerleşip yaşamaya başladılar ve İslamiyet bu coğrafyada belli bir süre üstünlüğünü kaybetti. Çengşi Han (1336-1337) zamanında ise eski dinlere dönme gayreti görülmektedir.¹³³ Çengşi'nin hükümdarlığı döneminde (1334-1338) Hristiyan ahalinin rahatça faaliyet yapabildikleri hatta kilise bile inşa ettikleri görülüyor.¹³⁴ Çengşi'nin 7 yaşındaki oğlunun babasının rızasıyla vaftiz edilip "Jean" adını aldığı söylenmektedir.¹³⁵

XV. yüzyılın ortalarına doğru Moğol hanlarının tekrar Maveräünnehr taraflarına, Kaşka Derya boylarına yerleştiklerini görülür. Çengşi Han'ın halefi Bozan Han (1338)'ın ise parasına rastlanmamaktadır. Kendisine halef olan Yisun-Timur (1338-1340)'un ise paralardan anlaşılacağı üzere 1338-1340 yıllarında hanlık yapmış olması lazımdır. Yisun-Timur, kendi emirleri tarafından katledilip öldürülmüştür. Yerine geçen Yasavur'un oğlu Kazan-Timur Halil (Halilullah) (1343-1345), çok şiddetli, sert bir han olmasına rağmen, çok dindar biriydi. Dindar olmasını paralardaki sadece Halilullah ismini kullanmasından anlıyoruz. Kazan Han, Zincir-Saray'ı yaptırmıştı. Bu saray Karşı Saray'ına iki menzil uzaklıktaydı.¹³⁶

Kazan Han'ın ülkede kuvvetli bir yapı oluşturmak istediğini anlayan boy beyleriyle arası açıldı. Bu boy beylerinden Emir Kazagan ayaklandı ve Moğol Han soyundan birini han ilan etti. Kazan Han öldürülmüş, egemenlik Emir Kazagan'nın eline geçmişti. Emir Kazagan, 1345-1458 yılları arasında hüküm sürmüş ve en sonunda güveysi tarafından öldürülmüştü. Onun halefi Emir Abdullah (1358-1359) ve Emir Kazagan'ın torunu olan

¹³² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 326.

¹³³ Kafalı, "Çağatay Hanlığı", 596.

¹³⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 2.

¹³⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 327.

¹³⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, 3.

Emir Hüseyin (1359-1370)'in hakimiyet devirleri ile devam etmiş, 1370 yıllarından sonra ise Timur ile yeni bir devir başlamıştır.¹³⁷

Çağatay Hanlığı, Türk ve Moğol kabilelerinin konfederasyonundan oluşmaktaydı. İlk zamanlar han ailesi sonrasında ise güçlü olan fakat Cengiz soyundan olmayan boy beyleri, emirler tarafından yönetilecektir. Bu bey ve emirler Cengiz soyundan kimseleri kukla bir “Han” olarak kullanıp ve hükümdarlıklarını meşru göstereceklerdir. Çağatay Ulusu toprakları geniş yer kaplamaktaydı. Günümüzdeki Afganistan'ın doğu ve kuzey tarafları ve Maveräünnehr'i içine almaktaydı.¹³⁸

Bir taraftan Doğu Türkistan bölgesinde Duğlat kabilesi hakimiyet kurmuş, Kaydı Han'a bağlanmıştı. Duğlat kabilesi de Çağatay soyundan birini han olarak gösterme, hakimiyetini Cengiz Han'a dayandırma gayreti gütmüşlerdi. Daha sonrasında Tuğluk Timur Han (1347-1362), İlyas Hoca Han (1362-1389) ve Hızır Hoca Han (1389-1399) yıllarında Çağatay hanı olarak çıkmışlardır. Ondan sonrakiler de yine han soyundan olanları kasaba, şehir idarecisi gibi kullanmışlar; Batı Türkistan'da olduğu gibi kendileri söz sahibi olmuşlardı.¹³⁹ Timur tam bu dönemde ve bu coğrafyada zuhur edecektir.

Bu ulusun nüfusunu tarımla geçinen yerleşik halk ve Türk-Moğol kabileleri, Bedeşşan ile Hindikuş arasında yaşayan dağlı halk oluşturmaktaydı. Siyasî gücü konar göçerler belirlerken; ekonomik gücü yerleşik halk belirlemekteydi. Timurlu Devleti'nin temelini oluşturan unsurlar, şehirde yasayip tarım ve ticaretle uğraşan halk ve Türk-Moğol boylarıydı. Bu boylar; Barlas, Arlat ve Celayir'in yanısıra Yasavurî, Karaunas, Apardi, Besüid, Kavçin, Sulduz, Kıpçak boylarından oluşacaktı.¹⁴⁰

3.2. Emir Timur Kimdir? (1336-1405)

Türkçe'de “Demir” demek olan¹⁴¹ Timur, On iki Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre Sıçan yılının 25 Şaban 736 (M. 8 Nisan 1336) yılında Maveräünnehr'in Keş¹⁴² (Şehr-i Sebz = Yeşil Şehir) şehri yakınlarındaki Hoca Ilgar Köyü'nde doğmuştur. Barlas

¹³⁷ Kafalı, “Çağatay Hanlığı”, 596.

¹³⁸ Hayrunnisa Alan, “Timurlular”, 182.

¹³⁹ Kafalı, “Çağatay Hanlığı”, 596.

¹⁴⁰ Hayrunnisa Alan, “Timurlular”, 182.

¹⁴¹ İbni Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012), 31.

¹⁴² Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 25.

kabilesindendir. Barlas, “Kınından sıyrılmış kılıç” demektir. Babası, Barlas kabilesinin liderlerinden Turagay (Turgay) annesi ise Tekine Hatun’dur. Dedesi Abagay’dır.¹⁴³ Timur’un soyu, ölümünden yıllar sonra torunu ve Timurlu Devleti’nin 4. Sultanı olan Uluğ Bey (1423-1459) tarafından Türkistan’dan getirtilip Semerkant’ta hazırlattığı Timur’un mezarının başına dikilen siyah yeşim taşında ayrıntılı ve tek tek yazılmış, Timur’un dolayısıyla atası Tumenay Han, Cengiz Han’ın soyuyla birleştirilmiştir.¹⁴⁴

Fakat bazı tarihçi ve Doğu bilimci araştırmacılar, Timur’un soyunu küçümsemiş, bunun gibi soy kütüklerinin bizzat Timur’un veya çocuklarının soylarına asillik kazandırmak için uydurulduğunu söylemektedirler.¹⁴⁵ Turagay’ın yol kesici, eşkıya¹⁴⁶ veya ayakkabı tamircisi olabileceği yönünde¹⁴⁷ görüşler olsa da, Timur’un ilk eşinin ve kız kardeşlerinin yapmış olduğu evliliklerin, tanındık soylu kabileler olması bu düşünceleri çürütür niteliktedir.¹⁴⁸

Timur’un ilk üç eşi; Olcay Terken Aga, Turmuş Aga ve Tulun Aga olarak bilinmektedir. Olcay Terken Aga, Emir Kazagan’ın torunudur.¹⁴⁹ Emir Kazagan’ın “Ayn on dördü, boyu servi gibi idi.” dediği Olcay Terken Aga’yı Emir Timur’la evlendirmiştir.¹⁵⁰ Timur, ilerleyen yıllarda Türklere “Bey”, Müslümanlara “Emir”, Moğollara ise “Damat” olmayı başaracaktır.¹⁵¹

Barlas boyu, Cengiz Han tarafından oğlu Çağatay Han’a bırakılan boylardan bir tanesidir.¹⁵² Çağataylar da önemli bir boy olan Barlasların beyi, Timur’un babası Emir Turgay’ın ulema ile arasının iyi olduğu ve onların meclislerinde bulunduğu bilinmektedir.¹⁵³ Timur’da babasının arkadaşları olan hocalardan dinî eğitim almıştır.

¹⁴³ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 31.

¹⁴⁴ Zeki Velidi Togan, “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”, *Tarih Dergisi*, Cilt:0/26 (1972):75.

¹⁴⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 4.

¹⁴⁶ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 33.

¹⁴⁷ Togan, “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”, 81.

¹⁴⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 4.

¹⁴⁹ Togan, “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma”, 81.

¹⁵⁰ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 131.

¹⁵¹ Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, (İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015), 87.

¹⁵² Ayşe Kik, “Zafername-i Temur, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buhari”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, 2014), 1.

¹⁵³ Arazgül Rejepova, “Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019), 5.

Değerli gördüğü ulemadan kimseleri de kendisinden üstün görmüştü. Türkistanî Ahmed Yesevî'nin izinden gitmeye,¹⁵⁴ İslam ve Türklüğü onun gibi yaşamaya çalışmıştı.

Timur, ilk hocası Molla Ali Beğ'den okumayı ve yazmayı öğrenmişti. 7 yaşında ise babasının da şeyhi olan Şemseddin Külal'dan dinî eğitimini almıştı. Çok başarılı olan Timur'un hem sol hem sağ eliyle yazı yazabildiği ve iki eliyle de kılıç kullanabildiği söylenmektedir. Din eğitimine ilaveten harp sanatı alanında da eğitim görmüş; yüzmede, ata binmede ve silah kullanmakda iyice ustalaşmıştı. Kişilik gelişimini ve yaşanan olayları ele alış biçimini oldukça etkileyen, savaşlarda belki de en önemli stratejileri geliştirmesini sağlayan etken satranç oynamasıdır ki; kendine has satranç geliştirmişti.¹⁵⁵ Çok güzel konuşur, sanata, görkemli ve güzel şeylere meraklı ve açık, keskin bir zekası vardı. Türk ve iyi bir Müslüman savaşçıydı. Bu özellikleri, onun başarılı olmasında önemli rol oynamıştır.¹⁵⁶ Ayrıca Çağatayca'nın yanı sıra Moğolca ve Farsça bildiği söylenmektedir.¹⁵⁷

Timur namazını kılan, orucunu aksatmadan tutan bir hükümdardı. Her şeyin dinî kurallara göre uyumlu olmasını istemiştir. Bütün savaşlardan önce adet haline getirdiği iki rekat namazını kılardı. Din bilgisi yüksek birisiydi. Kendisini "İslam'ın Padişahı" olarak görmüş ve meseleleri çözmeleri için her bölgeye ayrı Şeyhü'l-islam tayin etmişti. Şehirleri, barış yoluyla almak için önce mutasavvıflarla tanışmıştı.¹⁵⁸ Şehirlere girmeden önce şeyh ve Sufilerin yanına gider, mezarlarını ziyaret eder sadaka vererek zafer için talepte bulunurdu.¹⁵⁹ Emir Timur dönemi sanat, edebiyat, bilim ve medreseler açısından İslam dünyasının son parlak dönemidir denebilir.¹⁶⁰ Arap tarihçilerine göre:

¹⁵⁴ Galip Doğan, "Emir Timur'un İslam Dini ve Din Adamlarına Bakışı", (Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2020), 55.

¹⁵⁵ Meltem Delen, "Emir Timur ve Yönetim İlkeleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:73/2, (2017), 147.

¹⁵⁶ Emmanuel Berl, *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, çev. Gülseren Devrim, (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 1999), 246.

¹⁵⁷ Rejepova, "Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi", 5.

¹⁵⁸ Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki, "Timur'un Mutasavvıflarla İlişkisi", *SUTAD*, Sayı:47, (2019), 378.

¹⁵⁹ Akkuş ve Zeki, "Timur'un Mutasavvıflarla İlişkisi", 376.

¹⁶⁰ Ortaylı, *Türklerin Altın Çağı*, 78.

Timur'un din büyüklerine, İslam alimlerine saygılı, dinî vazifelerini yerine getiren, Müslüman bir kişi olarak tasvir edilmektedir.¹⁶¹

3.2.1. Timur'un Devlet Anlayışı

Timur, Müslüman bir çevrede İslam kurallarına uygun yetişse de eski Türk ve Cengiz Han dolayısıyla Moğol geleneklerini de yaşatmaya çalışmıştı. Bu dönemde saygınlık Cengiz soyundan olanlara atfedilmekteydi. Bu yüzden “Han” olarak Cengiz soyundan kişileri tahta oturtuyorlardı.¹⁶² Eski Türk ve Moğollarda olan “*Gökte tanrı tek ise yerde de hükümdar tek olmalı*” anlayışı Timurlu Devleti'ndeki hakimiyet anlayışıyla uyuşmaktaydı.¹⁶³ Birçok seferin gerekçesi de bu anlayışa dayandırılmıştı. Hüseyin Baykara (1469-1506)'nın ölümü ile oğullarının ikili yönetimi, bu yüzden yadırganmıştır. Taht, Timur ve Timur soyundan olanların hakkıydı. Bunun neticesi olarak sık sık taht kavgaları yaşanmıştı. Yönetimin gücü emirlerle paylaşılmaktaydı fakat yeni alınan yerlere vali olarak Timur'un oğulları ve torunları görevlendirilmekteydi. Yanlarına da tecrübeli ve sadık emirler verilmekteydi.¹⁶⁴ Bu mirzalar bölgeyi bağımsız bir devlet misali yönetmişlerdir.

Timur, Cengiz Han ile akrabalık ilişkilerine çok önem vermektedir. O yüzden Kazan Han'ın kızı Saray Mülk Hatun'la izdivaç yaparak Cengiz soyuna damat olup “Küregan-Güregen” ünvanını aldı. Kendisi, hiçbir zaman “Han” ünvanı kullanmadı ve “Emir” ünvanıyla yetindi. Torunu Uluğ Bey (1423-1459)'de dedesi gibi Cengiz soyundan gelen hatunlarla evlenilmesine önem verecektir. Fakat Mirza Şahruh (1405-1447) döneminde Herat'ta artık böyle bir şeye lüzum görülmeyecek ve “Bahadır” ünvanı ile yetinecektir Timur döneminde hanımların devlet yönetiminde önemli yerleri vardı ve ziyafetlerde yer alırlardı. Bu ziyafetlere kadınlar İslam kurallarına uygun değil eski geleneklere uygun, yüzleri açık katılmaktaydılar.¹⁶⁵

Cengiz Yasası ve Timur'un Tüzükleri sosyal hayatı düzenlese de dinî kurallar da uygulanmaktaydı. Timur, çeşitli konularda şer'i hukuku kendi menfaatlerine göre

¹⁶¹ Musa Şamil Yüksel, “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:23/1, (2008), 244.

¹⁶² Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 269.

¹⁶³ Aka, *Timur ve Devleti*, 107.

¹⁶⁴ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 270.

¹⁶⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 108.

değiştirmeyi bilmişti. Hem yönetimde hem de sosyal alanlarda eski gelenekler ve İslam kuralları uzun yıllar birlikte uygulanacaktır.¹⁶⁶

3.3. Emir Timur'un Ortaya Çıkışı ve İlk Faaliyetleri

Barlas boyu, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a verdiği Türkleşmiş boylardan biriydi.¹⁶⁷ Barlas beyi Emir Turagay (? -1360), siyasî işleri sevmiyordu ve belli bir süre sonra beyliği amcası olan Emir Hacı b. Buralgı'ya devretmişti.¹⁶⁸ Emir Turagay oğlu Timur'a, "Dünyanın "İçi yılanlarla ve akreplerle dolu bir altın tas"¹⁶⁹ olduğunu söylüyor, "Hakk yolundan ayrılmamasını" öğütüyordu. Oğlunun da yaşantısını İslam kurallarına uygun düzenlemesini ve yönetiminde olan veya olacak yerleri-kişileri, İslam'ın kuralları ile yönetmesini istemekteydi.

Batı Çağatay tarafında hakim güç Karaumasların elindeydi ve bu Emir Turagay'a ve Barlaslar'a itibar kaybettiriyordu.¹⁷⁰ Timur, 20'li yaşlara geldiğinde Çağatay Hanlığı siyasî karışıklık ve iktidarsızlıkla dağınık bir vaziyetteydi. Emirler, Cengiz soyundan kimseleri han gibi göstererek kendi yönetimlerini meşru gösterdikleri bir dönemdi.¹⁷¹ Türk dünyasında ve coğrafyalarında tahta oturmak için ya Oğuzhan soyundan olunması ya da Cengiz Han'ın soyundan olunması gerekirdi. Çağatay Ulusu'nda da geçerlilik Cengiz soyundan olunmalıydı.¹⁷² Cengiz Han'ın yaptığı fütühatları başka bir lider yapamadı. Bu sebeptendir ki, dünyanın en ünlü cihangiriydi diyebiliriz.¹⁷³

Emir Kazagan, bir ordu toplayıp ani bir baskınla Kazan Han'ı ele geçirip öldürmüştü. Önce Danişmendçe Oğlan'ı han gibi gösterip tahta çıkardı. İki yıl kadar sonra onu ortadan kaldırdı ve Suyurgatmış Han'ın oğlu Bayankuli Oğlan'ı oturttu. O on yıl kadar tahta kaldı.¹⁷⁴ Emir Kazagan, insanlara karşı iyi davrandı. İslam kurallarına göre muamele etti ve böylelikle halkın sevgisini kazanmıştı. Halk hayatından memnundu.¹⁷⁵

¹⁶⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, 106.

¹⁶⁷ Ensar Macit, "Timurlu Devletinin Askerî Teşkilatı", (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2021),2.

¹⁶⁸ Kik, "Zafername-i Temur, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buhari", 1.

¹⁶⁹ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 131.

¹⁷⁰ İsmail Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 22.

¹⁷¹ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 20.

¹⁷² Ortaylı, *Türklerin Altın Çağı*,72.

¹⁷³ Ortaylı, *Türklerin Altın Çağı*,73.

¹⁷⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 27.

¹⁷⁵ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 28.

Bu arada Timur, babası öldüğü için Barlaslar'ın beyi olmuştu. Emir Kazagan, Timur'un ahlakını sevmiş, kişisel becerisini farketmişti. Kazagan, Timur'un emrine 1000 asker vererek onu Binbaşı yapmış ve Olcay Türkan adıyla bilinen prensesle evlendirmişti. 1357 tarihine gelindiğinde Çağatay Hanlığı, belli bir öneme sahip olmuştu¹⁷⁶ ki Emir Kazagan bir suikastle katledildi. Coğrafyada tekrar bir anarşi ortamı oluşmaya başladı. Emir Kazagan'ın yerine oğlu geçti ve Bayankuli (1358)'yi “Han” ilan etti. Daha sonra karısına göz koydu ve Bayankuli'yi öldürttü. Yerine ise Timurşah Oğlan(1359)'ı “Han” ilan etti.¹⁷⁷ Bayankuli'nin bu şekilde öldürtülmesi bazı emirleri rahatsız edip kızdırmıştı. Bayazıt Mirza ve Hacı Barlas, Abdullah Mirza'yı yönetimden atmışlar fakat Maveräünnehr'de güçlü bir otorite kurmayı becerememişlerdi.

Maveräünnehr'in karışıklığından zamanla Müslümanlaşan Doğu Türkistan'da hakimiyet süren Tuğluk Timur faydalanıyordu. Tuğluk Timur, Maveräünnehr'e girmesi neticesinde; bunun neticesinde Hacı Barlas ve Beyazıt Celayir mağlup olarak Horasan'a gittiler.¹⁷⁸ Timur amcasına katılmayarak Maveräünnehr'de kaldı ve Tuğluk Timur'a biat ettiğini bildirdi.¹⁷⁹

Daha öncesinde Timur, siyasete girme konusunda ve Çağatay hanı Tuğluk Timur'a bağlanıp bağlanmama hususunda Sufiler ile görüşmüş, istişare etmiş, manevî desteklerine başvurarak karar vermişti.¹⁸⁰ Timur, Turan yurtlarını talandan, yakma yıkmadan, yağma ve ölümlerden korumak için yanına bazı değerli hediyeler alarak Tuğluk Timur'a takdim etmiş ve onların gözünü boyayarak kandırmıştı. Böylece onlar da yağmadan vazgeçtiler.¹⁸¹ Buna karşılık Tuğluk Timur da Timur'a amcasından kalan Keş ve civarının yönetimini bırakmış ve onu Maveräünnehr'e vali olarak atamıştı. Tuğluk Timur Maveräünnehr'de uzun süre kalmadı ve Timur'un emrine 10.000 asker vererek gitti. Timur, fiilî olarak bu askerlere komutanlık etmiştir. Timur şunu fark etmiştir ki akıllıca yapılan plan, on binlerce askerden daha başarılıdır.

Tuğluk Timur gidince Hacı Barlas geri döndü. Maveräünnehr'de karışıklıklar devam etti ve Emir Kazagan'ın torunu Hüseyin, Tuğluk Timur'a karşı nüfuzlu emirleri etrafına

¹⁷⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 386.

¹⁷⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 32.

¹⁷⁸ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 132.

¹⁷⁹ Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, 23.

¹⁸⁰ Akkuş ve Zeki, “Timur'un Mutasavvıflarla İlişkisi”, 371)

¹⁸¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 37.

topladı. Tuğluk Timur, Bedeşan tarafına gitmek zorunda kaldı. Emirler, Emir Hüseyin'i Maveräünnehr'e hakim kılıp, bölgelerine çekildiler. Tuğluk Timur tekrar Maveräünnehr'e dönünce Emir Hüseyin kaçtı. Birçok Emir, Tuğluk Timur'a itaat etmişti. Maveräünnehr'e ise Tuğluk Timur'un oğlu İlyas Hoca Oğlan getirilmiş, Emir Timur'u da onun emrine tahsis ettiler.¹⁸²

Timur'un elinde yalnızca askerî yetkisi kalmıştı. İlyas Hoca Oğlan, Moğolluk sevdasına düştü, yanındakilerinin ise halka ve Türklere karşı zalimane ve baskıcı tutumlarından Timur rahatsız olmuştu. İrkdaşlarını ayaklanmaya çağırsa da bu hareketi karşılık görmedi. Timur, doğru zamanın şimdi olmadığını anlamış ve öldürülmekten çekinmişti. Kendinden daha güçlü düşmanla başedemeyeceğini anlayıp çareyi kaçmada aramış, karısı ve 60 adamıyla dağlara sığınmıştı. Zaman geçtikçe yanında kimse kalmadı, o da eşiyile birlikte kayınbiraderi Emir Hüseyin'in yanına gitti.¹⁸³

3.4. Emir Timur'un Emir Hüseyin ile Birlikte Verdiği Mücadeleler

Emir Hüseyin ıssız çöllerde dolaşıp durmaktaydı. Timur, kayınbiraderi Emir Hüseyin ile birlikte Harzem bölgesinde kendilerine taraftar aradılar. Hive emirinin saldırısına karşı savaştılar, onlara karşı olağanüstü cesaret ve yiğitlik gösterip ellerinden kurtuldular. Hüseyin, taraftar bulma umuduyla tekrar Afganistan bölgesine gitti. Timur ve ailesini hırsız sanan Türkmenler saldırdı. Fakat Timur'u tanıdılar ve çadırlarında ağırladılar.¹⁸⁴

Daha sonra Timur, çölde yedi adamıyla dolaşırken Timur'un ortaya çıktığını duyan Alibek Kurbanî, Timur ve eşini tutsak alıp zindana attırdı. 62 gün bir hücrede kalan Timur, nöbetçinin kılıcını alarak birçok askeri yaraladı ve kanlı kılıcıyla Alibek Kurbanî'nin karşısına dikildi. Bunun üzerine Kurbanî, özür diledi ve yaşlı bir deve ile bir at hediye ederek onu bıraktı.¹⁸⁵

Timur, daha sonraları Sancarî kabilesinin beyi Mübarekşah'tan yardım gördü. Timur, kısa zamanda 200 adam toplamayı becerdi. Emir Hüseyin de Maveräünnehr ve Afganistan'dan topladığı bin adamla döndü. Birlikte güçlü bir birlik oluşturdular. Bu

¹⁸² Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, 23.

¹⁸³ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 133.

¹⁸⁴ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 133.

¹⁸⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 5.

güçten yararlanmak isteyen Sistan (Seyistan) emiri, yardım istemiş ve birçok vaatte bulunmuştu. Emir Timur ve Emir Hüseyin'in kuvvetleri Seyistan emiri Fahrettin'e yardıma gittiler.

Birinci kale-şehire ani bir baskınla 24 saatin arkasından almaya muvaffak olmuşlardı. İkinci kale-şehri kuvvetli bir hücumla zapt etmeyi başardılar. Üçüncü kale-şehri ise hem yüksek hem de sağlam duvarlarının olmasından dolayı uzun uğraşlar sonucunda da olsa da almakta başarılı oldular. Fakat Timur, bu savaşta iki ciddi yara aldı. Biri elindeydi ve yüzük parmağının bir kısmı kopmuştu. İkinci yarası ise ayağındaydı.¹⁸⁶ Tedavi için dağlara sığınmışlardı. Yaralanan Timur'un bilenen meşhur hikayesi de tam o zamanda başlar. *"Eli ve ayağına üzülen ve artık bu işleri bırakıp; elini, eteğini çekip bir kenara çekilmek gerektiğini düşünürken Timur, zayıf bir karınca görür. Karınca, duvara tırmanmak için tekrar tekrar mücadele eder ve sonunda çıkar. Bunu gören ve bundan iyi bir ders çıkaran Timur, büyük bir devlet kurmak için harekete geçecektir."*¹⁸⁷ Olay bu şekilde rivayet edilmektedir fakat bu olayın gerçekliği ve Timur'un ayağının aksak olmasının sebebinin ne olduğu biraz tartışmalıdır.

Sistan Emiri Fahreddin, hiçbir vaadini yerine getirmemişti. Timur'un ayağının yarası iyileşse de aksak kalmıştı. O yüzden de ismi birçok kaynakta aksak demek olan "leng" lakabı ile birlikte kullanımı Aksak Timur, yani "Timurleng-Timurlenk" Arap kaynaklarında görürüz. Avrupalılar, "Tamerlan" demişlerdir. Kendisi ise "Türklerin Başbuğu" ünvanını sevmiş ve kullanmıştır. Bunun yanında Zühre ve Çoban Yıldızı olan "Jüpiter ve Venüs'ün bir burçta toplandığı anda doğmuş olan" anlamına gelen Sahipkiran (Sahib-i Kur'an)¹⁸⁸ ve Kudb-ed- Din ünvanların da çokça ve severek kullanmıştır. Türkler, "Emir" ünvanını kullanmışlardır.

İyileşen Timur'un çevresinde adamlar çoğalmaya başlamıştı. Timur bunu değerlendirip İlyas Hoca'ya karşı mücadeleye girişecektir. İlyas Hoca'nın 20.000 askerine karşı Timur'un 6.000 askeri, yağmurlu bir günde¹⁸⁹ karşı karşıya gelerek savaşılır. Savaş, tam olarak sonuçlanmamış olsa dahi İlyas Hoca kaçmış ve zor kurtulmuştu. Timur ve

¹⁸⁶ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 134.

¹⁸⁷ Aka, *Timur ve Devleti*, 6.

¹⁸⁸ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 420.

¹⁸⁹ Herold Albert Lamb, *Emir Timur*, çev. A. Böke Bozkurt, (İstanbul: İlgi Kültür Yayınları, 2009), 83.

Emir Hüseyin, İlyas Hoca'yı Hocend'in ilerisine kadar kovalayarak Taşkent'e gelince durdular. Böylece Türkistan, Moğol egemenliğinden kurtulmuş oldu (1363).

Savaş dehası olan Emir Timur, atlıların ve atlarının yanlarına çalılar taktırarak toz çıkmasını ve düşmanın olduğundan daha kalabalık bir ordunun geldiğini sanması sağlanarak Keş şehrinin korkudan teslim olmasını kolaylaştırmıştır.¹⁹⁰ Böylece Türkistan bölgesi artık iyice kontrollerine geçmişti. Zaferlerini tasdik etmek için gizlenmiş ve derviş kılığına girmiş Kabul Şah'ı buldular ve "Han" ilan ettiler. Böylece hakimiyetlerini meşrulaştırdılar ve Han'ın Çağatay soyundan birinin olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Kabul Şah bilindiği üzere göstermelik bir handı ve kukladan öteye gitmeyecekti.

3.5. Emir Timur ve Emir Hüseyin'in Çekişmeleri

Timur ve Emir Timur artık Maveräünnehr bölgesine iyice egemen olmuşlardı. Akraba olan Timur ve Emir Hüseyin arasında bir süre sonra anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. Timur'un elinde Keş'den başka Karşi vardı ve güçlü bir şahsiyetti. Emir Hüseyin'in elinde Türkistan'dan başka Belh, Hulm, Kunduz, Kabil ve Afganistan vardı.¹⁹¹ Emir Hüseyin'in birlikleri daha büyük ve kalabalıktı. Ayrıca parası çoktu ve Timur'dan daha soyluydu. Timur ise askerler içinde daha itibarlı, kişisel değeri yüksek, savaşçı ruhu ve yetenekleri ile Emir Hüseyin'den daha üstündü.¹⁹²

Emir Hüseyin, Timur'un fazla güçlenmesini istemiyordu. Bir taraftan da servet biriktirmeye başlamış, birçok beyin mallarına da göz dikmişti. Semerkant'ı da ele geçiren Emir Hüseyin, Seyfeddin, Caku-bek, Akbuga, Elçi Bahadır ve Devletşah Bahşiş gibi beylerden mal talep etti. Onlar da durumu Timur'a anlattılar. Timur, elinde ne varsa verdi, hatta karısı Olcay Türkan'ın küpelerini dahi verdi. Emir Hüseyin, küpelerin kız kardeşinin olduğunu anlasa da aldı. Üç bin altın eksik kalmıştı ki onun yerine de Timur, kendi atlarını gönderdi. Atları tanıyan Emir Hüseyin özür diledi ve atları iade etti.¹⁹³

Birbirinden uzaklaşan iki emirin arası Olcay Terken Hatun'un ölümüyle iyice açıldı. Emir Hüseyin, Timur'u Karşi'den uzaklaştırdı. Daha sonra Timur, şehri yavaş yavaş

¹⁹⁰ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 135.

¹⁹¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 388-389.

¹⁹² Berl, *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, 247.

¹⁹³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 62-63.

geri aldı ve sonrasında da Buhara'ya sahip oldu. Salı-Saray'da yaşayan Emir Hüseyin'in birlikleri sayıca üstündü. Türkistan'ı tekrar geri almak için hareketlendi, Semerkant ve Buhara'yı Timur'un elinden aldı. Timur ise Horasan'a çekildi.¹⁹⁴

Timur, siyasî yeteneklere sahipti ve doğru zamanı kolluyor, bir taraftan da yeni siyasî dengeler oluşturuyordu. Önce Moğolları, Türkistan'ı almaları için teşvik etti.¹⁹⁵ Emir Hüseyin, Moğol istilasından korkmuş ve Timur'dan yardım istemişti ki bu tam da Emir Timur'un istediği şeydi. Barış yapılmış, Timur Keş'teki eski topraklarına geri kavuşmuştu. İsyan eden Kabil kabilesini ve Badahşan kabilesini ise, birlikte itaat altına aldılar. Timur'un güçlendiğini gören Emir Hüseyin, Afganistan bölgesine yerleşmiş, şehir surlarını yükseltmişti. Emir Timur'un hoşuna gitmeyen bu durum ve sonrasında yaşanan birçok entrika neticesinde eski akrabaların tekrar arası açıldı. Timur'a karşı tuzak kurmakla suçlanan Emir Hüseyin'in birlikleri gafil avlanarak Kunduz'da teslim alınmıştı.¹⁹⁶

3.6. Emir Hüseyin'in Sonu

Emir Hüseyin, Belh Kalesi'nde sıkışmıştı ve Mekke'ye hacca gitmek için kaleden çıkarılmasına izin verilmesini istedi. Elçiler, gidip gelmişlerdi. Timur, Emir Hüseyin'in teslim olmaktan başka çaresinin olmadığını belirtti. Daha sonrasında eğer ki ertesi gün çıkarsa bir şey yapılmayacağına karar verildiyse de Emir Hüseyin buna güvenmeyerek kaçtı ve köyün birindeki minareye saklandı. Tesadüf eseri atını kaybeden biri, minareye çıkıp yüksekte etrafa bakmak isteyince Emir Hüseyin ile karşılaştı. Emir Hüseyin, Timur'a kendisini gördüğünü söylememesi karşılığında adama büyük vaatlerde bulundu. Adam söylemeyeceğine yemin etse de hemen durumu Emir Timur'a bildirdi. Minarenin etrafı sarıldı ve Emir Hüseyin yakalandı. Her ne kadar düşman olsalar da Timur, eski dostunun ölmesini istemiyordu.¹⁹⁷ Timur, Emir Hüseyin'i bağışladığını söylese de Keyhüsrev Huttelanî, kardeşi Keykubad'ın kanını dava ederek kisas istedi. Timur, kisas yapılmasına mecbur kaldı. Hüseyin'in öldürülmesine çok üzüldü. Hüseyin'in naaşı Hoca Akasa köyüne gömüldü. Daha sonra Hinduvan Kalesi'ni zapt

¹⁹⁴ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 76.

¹⁹⁵ Arabşah, *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 44.

¹⁹⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 389-390.

¹⁹⁷ Aka, *Timur ve Devleti*, 6.

ettiler ve Emir Hüseyin'in iki oğlunu da öldürdüler.¹⁹⁸ Böylelikle Emir Hüseyin'in malları ve haremi de Timur'a geçti.¹⁹⁹

3.7. Timurlu Devleti'nin Kurulması

Emir Timur, Moğol soyundan Kazan Sultan'ın kızı Saray Mülk Hanım'la evlenmiş ve böylelikle Moğol soyuna damat olmuştu. Kendisine “Han-ı Küregan” yani “Han Damadı- Han Güveysi” ünvanı verilmiştir. Böylelikle iktidarını Moğol soyuna dayandırarak, meşruiyetini daha da güçlendirmiştir. Saray Mülk Hatun'un hiç çocuğu olmamasına rağmen Emir Timur'un haremde “Büyük Hatun” olarak isimlendirilmişti.²⁰⁰ Saray Mülk Hatun, Timur'un seferlerinin birçoğuna katıldı. Katılmadığı seferlerin dönüşünde ise büyük şenlikler düzenlemiştir. Ayrıca Timur'a gelen elçileri karşılama törenlerinde, elçilere verilmiş olan ziyafetlere katıldığı gibi, elçiler için ziyafetler verdiği de kaynaklarda belirtilmektedir.²⁰¹

Timur, henüz 17-18 yaşlarında 2-3 kadınla evlilik yapmıştı. Bu evliliklerin ekserisi siyasî amaçla yapıldı.. Bu evliliklerle siyasî nüfuz kazanmak amaç edinilmiş.²⁰² Timur ayrıca Ulus Ağa, İslamAğa ve Tagay Türkan Hatun'u da kendi haremine almıştı. Emir Hüseyin'in hareminden birçok kadında kendi beylerine verildi.²⁰³

Emir Hüseyin'e sadık kalan Belh halkının birçoğu öldürüldü ve şehir tahrip edildi.²⁰⁴ Bu galibiyetten sonra Timur, Amuderya Nehri üzerine köprü yaptırarak Keş'ten geçip Semerkant'a geldi. Semerkant'a gelince buranın imar edilmesi için emir verdi. Saraylar, kale ve hisar yapılmasını buyurdu.²⁰⁵ Artık Emir Timur Maveräünnehr'de en güçlü kişiydi ve merkez olarak Semerkant'ı seçti, Suyurgatmış'ı “Han” ilan etti. 1370 yılında Müslüman ve Türk bir devlet kurdu. Turan soyundan milletleri, diğer milletlere üstün kılmak için savaşmaya ve türlü mücadelelere devam etti.

¹⁹⁸ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 48.

¹⁹⁹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 97.

²⁰⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 7.

²⁰¹ Muhammed Emin Koçak, “Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Güç: Timurlu Hanedan Kadınları”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020), 27.

²⁰² Nazmiye Togan, “Temur Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları- İslam Enstitüsü Tetkikleri Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1-4, (1973), 11.

²⁰³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 97-98.

²⁰⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 390.

²⁰⁵ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 32.

3.8. Emir Timur'un ilk Faaliyetleri

Emir Timur, 1370 yılı itibariyle artık devletleşmiş ve tahta Cengiz soyundan Suyurgatmış'ı tahta Han olarak oturtmuştu, tabii ki bu, göstermelikti. Suyurgatmış Han, 1388 yılına kadar Han olarak görülecekti. O ölünce yerine oğlu Mahmut Han'ı tahta oturtular ve 1402 yılına kadar Mahmut Han han olarak kaldı. Bu süreçte artık Moğol hakimiyetinin yerini Türk hakimiyeti, Cengiz İmparatorluğu'nun yerini ise Timur İmparatorluğu almıştır.

Emir Timur, Maveräünnehr Bölgesi'nde hakimiyetini tamamen kurduktan sonra, Emir Hüseyin ile beraber hareket etmiş olan Zinde Hasan ve Emir Musa gibi emirlerle uğraşıp onları bertaraf etti. Böylelikle hakimiyetini iyice güçlendirmiş oldu. Timur askerlerini, beylerini ve emirlerini ödüllendirmesini severdi ve böylelikle orduya bağlılıklarını sağladı. Savaşçı askerlerini her zaman ümit ve korku arasında tutarak dizginlemiştir. Emir Timur, askerlerini ve devlet adamlarını ödüllendirmek için makam, rütbe ve mevkilerinde yükseltme yapardı.²⁰⁶

3.9. Emir Timur'un Seferleri

Timur, topraklarında birliği sağladı, ordusunu güçlendirdi ve artık çevresindeki devletlerle mücadeleye girişmeye başladı. 1380 senesinde Amu Derya'dan (Ceyhun'dan) geçmiş, Birinci Üç Yıllık Seferi (1386-1388), daha sonra Beş Yıllık (1393-1397) ve daha sonra da Yedi Yıllık Seferi (1399-1405) diyebileceğimiz seferleri düzenleyecek, Moskova'dan Hindistan'a, Çin'den Akdeniz'de İzmir ve Şam'a kadar yayılan büyük bir imparatorluk kuracaktı.²⁰⁷

Timur, ilk olarak Maveräünnehr Bölgesi'nde yaşayan hiçbir toplumun kayıtsız kalmayacağı Harezm Bölgesi'ne yönelmişti. Burası Hindistan, Çin, İran ve Sibirya gibi Asya'daki ülkeleri, Avrupa'daki İskandinav ülkeleri ve Güney Rusya'ya bağlayan önemli yolların kavşak noktasında bulunuyordu.²⁰⁸ Timur, Çin'in dışında İpek Yolu üzerindeki devletleri ele geçirmeye Harezm'den başlayacaktı. Burası ziraate elverişliydi. Bağcılık, hububat ve pamuk ekimi açısından verimli topraklara sahipti.

²⁰⁶ Macit, "Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı", 172.

²⁰⁷ Abdurrahman Kaplan, *Timur ve seferleri*, (Ankara: Astana Yayınları, 2019), 241.

²⁰⁸ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 32.

Yerleşik ve bozkır kültürüne kavşak olan Harezm'in baş şehri Gürgenç, bölgedeki ticaretin hızlanmasını sağlamıştı. Harezm pazarlarında her türlü ihtiyaç malzemesini bulunması burayı önemli kılmıştı. Timur'un izlediği tarım ve ticaret politikasına uygun bir coğrafyaydı.²⁰⁹ Batı ve Kuzey Harezm, Cuci Ulusu'na yani Altın Orda'ya; Hiçe ve Kat Çağatay Ulusu'na aitti. Kongrat kabilesinden Hüseyin Sufi Harezm Bölgesi'nin yönetimini elinde tutmaktaydı. Beş altı senedir de Hive ve Kat şehirlerinin vergisini almaktaydı. Cengiz Han soyundan Suyurgatmış'ı han ilan ederek, Çağatay Ulusu adına hareket eden Emir Timur, Yusuf Sufi'ye Elfe Tavacı'yı elçi olarak göndererek, Kat ve Hive'nin vergilerinden vazgeçmesini istedi. Hüseyin Sufi, bunu kabul etmeyerek, bu şehirleri kılıçla aldığını ve ancak elinden kılıçla alabileceklerini söyledi.²¹⁰ Elçiye “*Sizin ülkeniz darûl harptir, size karşı cihad etmek Müslümanlara farzdır.*” dedi.²¹¹ Dostluk için gelen Mevlana Celalettin Keş'i de hapsettirdi.

Bu ters cevap ve hareket, Emir Timur'a savaşın gerekçesini sağlamış oldu. Ordusuyla 1372 yılında kuzeye doğru akın başladı. Çok kanlı geçen savaşta Kat şehri alındı. Tüm erkekler, kılıçtan geçirilip; kadın ve kızları esir alınarak kent yağmalandı.²¹² Kongrat ailesinin birçok erkek üyesi de öldürülmüş ve Hive'ye doğru yola çıkılmıştı. Hive şehrinin dışında müttefiki Keyhüsrev Huttelanî ile birlikte Hüseyin Sufi, Timur'la kanlı bir mücadeleye girişse de ağır bir yenilgi aldı. Hüseyin Sufi, Hive kalesine çekilmiş ve yaptığından çok pişman olup, intihar etmişti.²¹³ Yerine ise Hüseyin Sufi'nin kardeşi Yusuf Sufi geçince Timurlular'a barış teklifi götürüldü. Timur, Yusuf Sufi ile barış anlaşması yaptı. Yusuf Sufi'nin kardeşi Ak Sufi, Hanzade Şekerbike ile evlenmiş ve bu evlilikten “Hanzade” adıyla meşhur olan Sevinbike olmuştu. Bu “*ay yüzlü kızı*” Timur'un oğlu Cihangir Mirza'ya vermeyi kabul ettiyse de çeyizin olmamasını gerekçe gösterdi. “Çeyizi hazırlandıktan sonra göndereyim” diyerek Timur'u ikna etmişti.²¹⁴

Timur'un Semerkant'a dönmesinin ardından Hızır Yesuri'nin oğulları İshak, Mahmud Şah ve Keyhüsrev Huttelanî'nin oğlu Muhammed-bek başta olmak üzere Yusuf Sufi'yi

²⁰⁹ Erhan Yoska, “Emir Timur'un Harezm Seferleri”, *Cappadocia Journal of History And Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt:3/13, (2019), 101-102.

²¹⁰ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 104.

²¹¹ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 192.

²¹² Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 90.

²¹³ Yoska, “Emir Timur'un Harezm Seferleri”, 103.

²¹⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 107.

kışkırttılar.²¹⁵ Yusuf Sufi de almış olduğu karardan pişman olmuş ve anlaşmadan vazgeçmişti. Ardından Kat şehrini yağmalattı.²¹⁶ Hanzade'yi de Timurlulara gelin olarak göndermedi. Bunun üzerine Timur, kışın gelmesi ile 1373 yılında Harezm'e ikinci kez ordu gönderdi. Bu durumdan haberdar olan Yusuf Sufi, paniğe kapıldı ve Timur ile yeniden anlaşma yolları aradı. Timur'un Harezm'deki kuşatmayı kaldırması karşılığında 50 katır yükü ile gümüş para vererek affedildi.²¹⁷ Ayrıca hemen düğün hazırlıklarına başlanmıştı. Gelinin çeyizi olarak zarif eşyalar, çok kıymetli mallar, altınlar, gümüşler ve murassa mücevherler hazırlanmıştı ki bu, Timur tarihine bakarsak akıl almayacak derecede çoktu.²¹⁸ Ayrıca değerli taşlar, süslü halılar, halis ipek ve atlaslar vardı. Yollarına çiçekler serpilmiş, halılar serilmiş, latif kokular sıkılmıştı.²¹⁹ Timur, Emir Davud, Yadgar Barlas, Uzun Ulcaytu ve bazı emirleri göndererek Hanzade'yi Harezm'den aldırarak; Semerkant'a getirtti. 1375 yılının sonunda da çok büyük bir düğün yapıldı.²²⁰

Böylelikle Timur, oğlu Cihangir Mirza'yı Cengiz soyundan bir kızla evlendirerek, kendisi gibi onu da hanedana damat etmişti. Cihangir Mirza ve Hanzade (1372)'nin bu evliliğinden Timur'un kendisine veliaht tayin edeceği fakat Ankara Savaşı'nın hemen sonrasında ölecek olan Muhammed Sultan olmuştu. 1378 yılında Cihangir Mirza'nın ölmesiyle eşi Hanzade, Miranşah Mirza'nın nikahı altına girmiş ve 1386 yılında da Halil Sultan doğmuştur.

1376 yılında sebebi tam olarak bilinmemekle beraber Timur, üçüncü kez Harezm'e sefere çıktı.²²¹ Yusuf Sufi'nin itaatsizliğine son verilmesi ve Timur'un egemenlik anlayışından dolayı olduğu düşünülmektedir. Timur Harezm'de seferdeyken Çete üzerine gönderdiği Adilşah Behram ve Sarı Buga isyan etmişler, Semerkant'ı kuşatmışlardı. Ak Buga, durumu Timur'a bildirdi. Timur, önden Cihangir Mirza'yı göndermişti. Emir Timur, hem Kıpçakların ve Celayirliler'in isyanını hem de Moğolistan'da yani Çete de bulunan Duğlat hakimi Kemerüddin'in Maveräünnehr'e doğru yayılmacı politika izlemesi üzerine Harezm Seferi'ni yarıda bıraktı. İsyancıları

²¹⁵ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 107-108.

²¹⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 396.

²¹⁷ Yoska, "Emir Timur'un Harezm Seferleri", 104.

²¹⁸ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 33.

²¹⁹ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 90.

²²⁰ Yoska, "Emir Timur'un Harezm Seferleri", 104.

²²¹ Arabşah, *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 72.

yok etmek için Semerkant'a döndü. Ak Buga, şehri teslim etmemişti ve Cihangir Mirza'nın desteğe gelmesiyle de isyancılar, mağlup edilmişlerdi. Adilşah Behram ve Sarı Buga, Altın Orda hükümdarı Urus Han'a sığınmışlar; bir süre sonra da Duğlat emiri olan Kamerüddin'e gitmişlerdi.²²²

Emir Timur, Celayirliler ve Kıpçakları bastırmış, Duğlak hakimi Kamerüddin'i yenmişti. Artık Harezm meselesini kökünden halletmek için dördüncü sefer düzenledi. Çünkü Timur, bu dönemde Altın Orda hükümdarı Urus Han'la mücadele ediyordu. Bunu fırsat bilen Yusuf Sufi, Semerkant köylerinin yanı sıra; Buhara ve Hazar ötesindeki Türkmenlerin yerleşim yerlerini de yağma etti. Timur'un yağmaların sebebini sormak için gönderdiği elçi Emir Celaveti'yi hapse attırmıştı. Bunun üzerine Timur, ordusunu 1379 yılında Amu Derya güzergahı istikametindeki Gurlan üzerinden hareketle Harezm'e doğru ilerletmiştir. Ürgenç şehrinin karşısına bir hisar inşa ettirmiş ve şehri kuşatmıştır. Bir yandan da askerlerine şehri yağmalatınca Yusuf Sufi Ürgenç Kalesi'nde çaresizce kalmıştı. Yusuf Sufi, önce Timur'u düelloya çağırırsa da kale önüne gelen Timur'u görünce korkup kaleden çıkamamıştı. Yusuf Sufi, üzüntüden hastalanmış ya da zehirlenerek ölmüştür. Yerine ise aynı kabileden olan Süleyman Sufi gelmişti. Yeni hükümdarla anlaşılan Timur, Ürgenç kalesini teslim almış ve yerle bir etmişti. Şehirdeki hafızları, bilginleri ve sanatkarları Semerkant'a göndermiştir.²²³

Timur, düzenlemiş olduğu dört seferle Harezm Bölgesi'ni kontrol altına alsa da Kongrat kabilesini ve Sufi ailesini tam manasıyla kendine bağlayamamıştı. Timur'un Horasan ile meşgul olmasını fırsat bilen Süleyman Sufi, Timur'dan kurtulmak için Toktamış'ı Harezm'e davet etmişti. Toktamış Harezm'e gelerek 1381, 1384 ve 1386 yıllarında olmak üzere toplam üç kez para bastırmıştı.²²⁴

Harezm Bölgesi konumunun önemli olması dolayısıyla sürekli Timurlular ve Altın Orda arasında mücadele alanı olmuştur. Emir Timur'da Toktamış Han'ın nüfuzunu kırmak ve hakimiyetini ortadan kaldırmak için son ve beşinci seferini yaptı(1388). Toktamış ile beraber hareket eden Süleyman Sufi, Timur'un ordusu karşısında duramayıp

²²² Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, 26.

²²³ Yoska, "Emir Timur'un Harezm Seferleri", 105.

²²⁴ Yoska, "Emir Timur'un Harezm Seferleri", 106.

Toktamış’a sığınmıştı. Timur, savunmasız kalan şehri teslim almış ve tamamen yıktırması, yerine de arpa ektirmişti. Şehrin tüm ahalisini de Semerkant’a göç ettirdi.

Toktamış Han, daha öncesinde babasını öldüren Urus Han’dan kaçmış ve Timur’a sığınmıştı. Timur ona birçok yardımda bulunarak Ak Orda tahtını ele geçirmesine yardım etmişti. Şimdi ise Harezmi ve Maveraünnehr bölgeleri için mücadele etmekteydiler. İki lideri karşı karşıya getiren sebeblere özellikle de siyasî ve ekonomik nedenler üzerinde durarak; Timurlu ve Altın Orda devletlerinin ilişkilerine bakarak inceleyelim.

Timurlu Devleti’nin Hükümdarları

Emir Timur Güregen	(1360-1405)
Halil Sultan	(1405-1409)
Mirza Şahruh	(1405-1447)
Uluğ Bey	(1447-1449)
Mirza Abdülatif	(1449-1450)
Mirza Abdullah	(1450-1451)
Sultan Ebu Said	(1451-1469)
Hüseyin Baykara	(1469-1506)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİMURLU DEVLETİ'NİN ALTIN ORDA DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

4.1. TİMUR DÖNEMİ ALTIN ORDA İLE SİYASİ İLİŞKİLER

Emir Timur, Harezm bölgesine seferler de bulunurken bir taraftan da fırsatını buldukça Sirderya Nehri'nin Doğu taraflarında Isık Göl ve Kaşgar dolaylarında yaşayan Moğollara ve Deşt-i Kıpçak'a ordular göndermekteydi. Emir Timur Harezm üzerinde seferdeyken Moğollar Maveräünnehr'e gelerek yağma hareketlerinde bulunmuşlardı. Emir Timur 1370 senesine gelindiğinde Maveräünnehr'de tüm emirlere hakimiyetini iyice hissettirse de, en büyük kabilelerden Celayirliler ve bazı beyler onun egemenliğini tanımamış ve 1375 senesinde ayaklanma başlatmışlardı. Maveräünnehr'in kuzey doğusunda bulunan Hocend dolaylarında yaşayan Celayirlilerin beyi Adilşah Behram ve Kıpçakların beyi Sar Buka Semerkant üzerine yürümüştü fakat şehrin hakimi Ak Buka şehri teslim etmedi. Daha sonra Mirza Cihangir birliklerinin gelmesiyle tutunamayarak kaçmış ve Ak Orda'nın hükümdarı Urus Han'a sığınmışlardı. Emir Timur ise bu kişilerin kendisine iadesini istemiş fakat kabul görmemiş ve iade edilmemişti.²²⁵

Bir müddet sonra bu beyler oradan ayrılıp Duğlat Emiri Kamerüddin'e sığınmışlardı. Fakat bunun cezasını Celayirliler şiddetli şekilde ödemiş, kabilesi dağıtılarak diğer beylerin emrine verilmişti. 1375 senesinde Kamerüddin üzerine gidilsede kışın gelmesi dolayısıyla geri çekilmişler, kışın bitiminde 1376 baharında tekrar hareket edilerek Moğol emirini yenerek kaçmaya mecbur bırakmışlardı. Tüm bu olaylarda Ak Orda hükümdarı Urus Han'ın Moğol beylerine desteği açıkça görülmekte, Timur'un seferlerinin ve hakimiyetini genişletme çabasının önü kesilmek istenmiştir.²²⁶

²²⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 8.

²²⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, 8.

4.1.1. Toktamış'ın Tarih Sahnesine Çıkışı

XIV. Yüzyıldan itibaren artık Moğol devletleri gerilemeye, iç savaşa ve artık çöküş sürecine girmeye başlamışlardı. İlhanlı Devleti, ilk zayıflayan ve parçalanan ulus oldu. İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölmesiyle devlet zayıflamış ve devletin içinde Çobaniler (1338-1359), Celayirliler (1359-1410) gibi devletler kurulmuştu. Ardından Çağatay Devleti'nde iç savaşlar meydana geldi ve hanlık doğu ve batı olarak ikiye ayrıldı. Doğu Türkistan bölgesi, İli ve İsikgöl çevresini içine alan topraklarda Doğu Çağatay Hanlığı, Maverâünnahr bölgesinde de Batı Çağatay Hanlığı kurulmuştu. 1368 yılında ise, Moğollar Çin'den atıldılar ve böylelikle de Yuan Ulusu da yıkılmış oldu.²²⁷

Altın Orda Devleti'nde 1357'de Canibek Han'ın ölmesiyle yirmi yıl süren iç karışıklıklar ve mücadeleler dönemi başladı.²²⁸ Bu iç savaşlar devletin siyasî ve iktisadi olarak güç kaybetmesine neden oldu. Tam bu karmaşa döneminde ortaya çıkan ve güçlü bir lider olan Urus Han, devleti toparlamaya ve siyasî birliği sağlamaya çalışacaktı. 1368-1378 yılları arasında çok çaba sarf etmesine rağmen, Altın Orda'nın doğu bölgelerinin yanı sıra Volga boyundaki şehirleri ele geçirmesi de devlette birliğin oluşmasına yetmemişti. Bunun üzerine Urus Han, devlette birlik ve beraberliği sağlamak için Doğu Deşt-i Kıpçak bölgesinde bulunan Ak Orda devlet yöneticilerinden yardım istedi. Bunlardan biri de kardeşi Tuy-Hoca Oğlan'dı. Yardım talebini kabul etmeyince öldürüldü.²²⁹

4.1.2. Toktamış Oğlan'ın Timur'a Sığınması

Urus Han, Toktamış'ın babasını Tuy-Hoca'yı öldürünce, aynı şeyin kendi başına da gelmesinden korkan²³⁰ Toktamış Oğlan, kaçarak Emir Timur'a sığındı.²³¹ Timur o sıra Çete (Moğolistan) üzerine sefere çıkmış ve Kamerüddin'i hezimete uğratmıştı.²³² Durumdan haberdar olan Timur, tanındık emirlerden Tuman Timur'u, Toktamış'ı

²²⁷ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 92.

²²⁸ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 23.

²²⁹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 24.

²³⁰ Aka, *Timurlular Devleti Tarihi*, 26.

²³¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 117.

²³² Nizamüddin Şami, *Zafername*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 88.

karşılması için gönderdi.²³³ Kendisi de Yabagu yolundan Özkent'e vardı. Oradan da Semerkant'a geldi.²³⁴

Emir Timur, Toktamış'ın kendisine sığınmasına çok sevinmişti. Böylelikle kuvvetlenen Urus Han'ın rakibi Toktamış sayesinde Altın Orda'ya fiilî olarak müdahale etme şansı bulacaktı.²³⁵ Bu Timur için büyük bir fırsattı. Timur'un emri üzerine Toktamış'a çok iyi davranan ve ağırlayan emirler, onu Timur'un yanına ulaştırdılar. Timur onu çok iyi karşıladı, "Bir padişah'ın padişahzadeye nasıl davranması gerekirse" o şekilde davrandı²³⁶ ve ona şahane şenlikler düzenledi. Hem kendisine hem de adamlarına altın, mal, kumaş çadır, otak, at, katır, kös, alem, uşaklar ve hizmetkarlar verdi. Bu malzemeler Toktamış'ın Altın Orda hükümdarlığı için lazım olan malzemelerdi. Timur ayrıca Otrar ve Savran şehirlerini de vermişti, fakat buralar Urus Han'da olduğu için savaşıarak alması gerekiyordu.²³⁷

Toktamış Oğlan, Semerkant'a gelip Timur'a sığındığı zamanlarda, Cuci Ulusu iyice dağılmış ve parçalanmış bulunmaktaydı. Önceleri devletin bir parçası olan Harezm, şimdilerde ise Timur'un yörüngesine girmiş durumdaydı. Altın Orda'da merkezî yönetimin olmayışı ve yerel yöneticilerin Han olması durumu artmıştı. Mamay, Batı Deşt-i Kıpçak'ta Kırım merkezli topraklarda hakimiyet sürdürüyordu. Doğu Deşt-i Kıpçak'ta ise Moğolistan'a kadar uzanan coğrafyada ise Urus Han vardı. Hem Mamay Mirza hem de Urus Han, devleti birleştirip eski gücüne döndürmenin çabası içindeydiler.²³⁸

Timur, tüm bu durumun farkındaydı. Onun için bu coğrafyada başa geçip, han olacak kişinin çok önemi vardı. Harezm'in fethini gerçekleştirerek kuzeyde Altın Orda'ya sınır olmuştu. Urus Han'ın düşmanı Toktamış'ı destekleyerek karışıklık ve huzursuzluk çıkaracaktı. Böylece güçlü bir komşu devlet olan Altın Orda Devleti'nin birleşmesi engellenmiş olacaktı. Bu fikir oldukça akıllıydı.²³⁹

²³³ Şami, *Zafername*, 89.

²³⁴ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 117.

²³⁵ Verdiyev, "Altın Orda Devleti'nde Nasireddin Toktamış Han Dönemi (1379-1397)", 39.

²³⁶ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilig*, Sayı:28, (2003), 121.

²³⁷ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 42.

²³⁸ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 97.

²³⁹ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 97.

4.1.3. Toktamış'ın Urus Han'la Mücadelesi

Toktamış, şimdilik sürgündü fakat Urus Han'dan babası Tuy Hoca'nın intikamını almaya ahdi vardı. Toktamış Timur'a belli etmese de Urus Han gibi oda Altın Orda Devleti'ni tekrar tek çatı altında birleştirerek devletin tek hükümdarı olmanın planını yapmaktaydı.²⁴⁰ Urus Han'ın yönetiminden sadece Toktamış kaçmamış ayrıca Mangıt emiri Edigey ve bazı emirlerde kaçıp Timur'a sığınmıştı.²⁴¹

Urus Han Altın Orda'ya bağlı olan Volga dolaylarında seferdeydi.²⁴² Bunu fırsat bilen Toktamış, Timur'un yardımını ve desteği ile Altın Orda tahtına geçmek için mücadeleye başladı.²⁴³ Toktamış Timur'un kendine verdiği şehre gidince Urus Han'ın oğlu, büyük ve kalabalık bir orduyla saldırdı. Aralarındaki mücadelede Kutlug Bağa bir okla vurularak öldü.²⁴⁴ Bunun üzerine asker daha da şiddetlenerek Toktamış'ın üzerine saldırdı ve Toktamış'ı kaçmaya mecbur bırakıp şehri yağmaladılar.²⁴⁵ Bu savaşta Toktamış'ın yenilmesinin asıl nedeni ise, Emir Timur'un ona verdiği askerin yetersiz oluşuydu. Urus Han birliklerinin sayı olarak fazla olması, Toktamış'ın yenilmesine sebep olmuştu.²⁴⁶

Toktamış ise yine kaçmak zorunda kaldı ve yine Emir Timur'a sığındı. Emir Timur onu eskisi gibi yine izzet ve ikramla karşıladı. Ona bir ordu vererek şehrine tekrar gönderdi. Toktamış, Sabran şehrine gelince, Urus Han'ın büyük oğlu Toktakiya, Ali Bek, birçok şehzade ve birçok beyden oluşan kalabalık bir ordu ona saldırdı. Toktamış ordusunu toplayıp karşı koyduysa da hezimete uğradı.²⁴⁷ Toktamış'ın yenilmesinin sebebi ise; Urus Han'ın ordusunun karşıda, kendi askerinin daha az olmasıydı.²⁴⁸ Toktamış, yenilgiden sonra savaş meydanından kaçtı. Takip edilen Toktamış Sirderya Nehri'ne gelince korkup, elbiselerini çıkartarak suya atladı. Peşinden gelen Kazançi Bahadır ona

²⁴⁰ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih*, 92.

²⁴¹ Muhammet Veyssel Zortul, "Timur'un Altınordu Seferi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 22.

²⁴² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 208.

²⁴³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 42.

²⁴⁴ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 118.

²⁴⁵ Şami, *Zafername*, 89.

²⁴⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 79.

²⁴⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 118.

²⁴⁸ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 80.

ok atmış ve kolundan yaralamıştı. Yaralı halde, zor güç suyun karşısına geçen Toktamış, otların üzerine kendini atıp uzandı.²⁴⁹

Emir Timur, kardeşi olan İdigü Barlas'ı Toktamış'ın yanına göndermişti. Hem devlet siyasetinde başarı elde etmesini hem de düşmanın def edilmesi tembihinde bulunmuştu. İdigü Barlas, ormandan geçerken tesadüf eseri iniltileri duydu ve bu iniltilerin sahibinin Toktamış olduğunu gördü. Toktamış, pek fena bir durumdaydı. Atından inerek ona gereken hürmeti gösterdi.²⁵⁰ Bir çadır kurdurarak, yiyecek ve içecek verdi. Yaralarını tedavi ederek, Buhara'da bulunan Emir Timur'un huzuruna getirdi. Toktamış başından geçen olayları anlatınca Emir Timur ona hürmet gösterdi ve ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladı.²⁵¹

Bu sırada Cuci Ulusu'ndan Mangıt Emiri İdigü (Edigey Mirza) Urus Han'dan kaçarak Buhara'da bulunan Emir Timur'un yanına gelerek ona sığındı. Urus Han'ın asker toplayarak Timur'a karşı sefer hazırlığında olduğu haberi geldi.²⁵²

4.1.4. Emir Timur'un Urus Han'la Mücadelesi

Bu esnada İdil taraflarına sefere çıkan Urus Han, Toktamış'ın yaptığı faaliyetleri duyunca ülkesine döndü.²⁵³ Bunun üzerine Urus Han, elçilerinden Köpek Mangıt ve Tülücan'ı Emir Timur'a gönderdi. Elçiler gelerek *“Toktamış, benim oğlumu öldürmüş ve sizin vilayetinize kaçmıştır; bunu bana teslim ediniz yoksa savaşa hazır olunuz.”* diye yazdığı mektubu iletiler.²⁵⁴

Daha öncesinde, 1370 yılında Emir Timur birliklerinden kaçan Celayirlilerin reisi Adilşah Behram ve Kıpçakların reisi Sar Buka, Urus Han'a sığınmışlardı. Emir Timur'un iade talebi reddedilmiş ve olumsuz neticelenmişti. Şimdi ise; Urus Han, Emir Timur'a sığınan Toktamış Oğlan'ın iadesini talep ediyor ve verilmemesi durumunda savaşa tehdit ediyordu. Emir Timur, cevap olarak; *“Bize sığınmış bir kişiyi teslim etmek bizim örf, adet ve yiğitliğimize aykırıdır, böyle bir şey mümkün değildir. Eğer ki bu konudaki*

²⁴⁹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 118.

²⁵⁰ Şami, *Zafername*, 90.

²⁵¹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 118.

²⁵² Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 43.

²⁵³ Aka, *Timur ve Devleti*, 9.

²⁵⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 119.

çekişme devam ederse biz de zorunlu olarak savaşa hazırız.” dedi.²⁵⁵ Daha sonrasında elçileri gönderdi ve “*Ordu toplansın*” diye emir verdi. Semerkant’ı koruması için Emir Cakü’yü görevlendirdi.²⁵⁶ Ordusunu toplayarak Otrar’a gelip karargah kurdu. Urus Han’da ordusuyla gelip Suğnak’a karargah kurmuştu. Otrar ile Suğnak’ın arası yaklaşık 144 km uzaklıktaydı. İki ordu 1376 yılında karşı karşıya geldi.²⁵⁷

Tam bugünlerde çok fazla yağmur ve kar yağmıştı. İnsan elini bile dışarı çıkaramayacak kadar ortalık soğuktu. Yaklaşık üç ay kadar bu soğuklar devam etti. Her iki ordu da savaşa başlamadı. Emir Timur, Yaruk Timur, Hitay Bahadır ve Muhammed Sultanşah isimli komutanlarını düşmana gece baskını yapması için görevlendirdi. Bu üç komutan, yanındaki 500 kişilik bir birlikle beraber harekete geçtiler. Gece Urus Han’ın oğlu Timur Melik’le karşılaşp mücadeleye giriştiler. Timur Melik’in birliği üç bin kişi olmasına rağmen sabaha karşı dağıldı. Timur Melik ve Elçi Buga okla yaralandı. Hitay Bahadır ve Yaruk Timur ise şehit düştüler.

Emir Timur, Muhammed Sultanşah’ı istihbarat elde etmek için görevlendirmişti. Oda giderek düşman askerlerinden birini buldu. Küçük Satkun ve Uluğ Satkun’un yüz kişilik bir grupla gelerek birisini ele geçirmek istedikleri öğrenildi. Timur’un ordusuna iase için giden Ak Timur Bahadır ve Allahdad’ın küçük grubuyla karşılaştılar. Aralarındaki mücadelede Küçük Satkun öldü. Uluğ Satkun ise Hinduşah tarafından yakalanıp Emir Timur’un huzuruna çıkartıldı. Urus Han’ın Kara Kebek’i yerine bırakıp döndüğünü öğrendiler.²⁵⁸

Yine aynı kışın içinde Emir Timur yurduna geri dönerek, Urus Han’ın yurdu Doğu Deşt-i Kıpçak Seferi’ni bahar mevsimine ertelemişti. İlkbaharda Emir Timur, büyük ordusuyla birlikte Urus Han’a karşı tekrardan sefere çıktı.²⁵⁹ Bu sefer sırasında ise Toktamış Timur’a rehberlik ediyordu. Fakat bu seferde de Urus Han ile Timur arasında herhangi bir muharebe olmadı. Timur ordusu 15 gün durmadan yol giderek Ceyran Kamış’a geldi. Urus Han’ın ordusunun istirahat etmesini fırsat bilerek baskın yaptılar ve

²⁵⁵ Şami, *Zafername*, 90.

²⁵⁶ Alan Akbıyık, “Timur’un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda’nın Yıkılması Meselesi”, 122.

²⁵⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 119.

²⁵⁸ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 119-120.

²⁵⁹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 214.

çok fazla deve ile koyun ele geçirdiler. Tam da o sıralarda Urus Han 1377 yılında ölmüş yerine de oğlu Tokta-Kiya geçmişti.²⁶⁰

4.1.5. Toktamış'ın Tokta-Kiya ve Timur Melik ile Mücadeleleri

Kaynaklar ölüm nedenini farklı söylese de Urus Han ölmüş ve yerine oğlu Tokta-Kiya geçmişti. Fakat aradan fazla bir zaman geçmeden kısa bir süre sonra o da öldü. Şimdi Ak Orda'nın hakimiyeti Timur Melik'in eline geçmişti. Emir Timur, Toktamış'a yine birçok yardımda bulunmuş, ona asker vermiş ve kendisi Semerkant'a dönmüştü.²⁶¹ Timur'un Toktamış'a verdiği önemli bir hediyesi de, çok hızlı koşan, değerli, soylu bir attı. Doğu Deşt-i Kıpçak tahtından vazgeçmeyen Toktamış, bu sefer de Timur Melik ile mücadele etti. Fakat yine yenildi ve Timur'un hediye ettiği o soylu at sayesinde kaçıp kurtuldu ve yine Timur'a sığındı.²⁶²

Timur Melik ise siyasetle pek ilgilenmeyip, kendini daha çok eğlenceye ve içkiye kaptırmıştı. Gün ilerledikçe ülkedeki etki alanı ve taraftarı azalıyor sürekli güç kaybediyordu. Urus Han zamanında esir alınan ve Timur Melik zamanında kaçıp kurtulan Örük Timur, gelerek Ak Orda'nın ahvalini Emir Timur'a bildirdi.²⁶³ Timur, Suğnak'tan gelen haber üzerine Toktamış'a eskisinden de büyük bir ordu vererek Ak Ordu üzerine dördüncü defa gönderdi. Bu kez Toktamış, galip gelmişti. Toktamış bunun üzerine Suğnak ve Savran şehirlerini zapt etti.²⁶⁴

4.1.6. Toktamış'ın Han Olması ve Altın Orda'yı Birleştirmesi

Toktamış galip gelmiş ve kışı orada geçirerek yaza kadar kendine asker toplamıştı. Timur'un desteğiyle artık han oldu. Bundan sonra hayatını Altın Orda Devleti'ni tek çatı altında toplamaya adayacaktı.²⁶⁵ Toktamış Han, aynı yıl kendi adına para bastırdı. Kışı Ak Ordu'da geçirip yönetim işlerini yoluna koymuş, nüfuzlu ve kuvvetli yöneticilerle de iyi ilişkiler kurarak büyük bir ordu kurmaya muvaffak olmuştu. Baharın

²⁶⁰ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 120.

²⁶¹ Aka, *Timur ve Devleti*, 10.

²⁶² Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 120.

²⁶³ Şami, *Zafername*, 92.

²⁶⁴ İsmail Aka, *Mirza Şahruh- Timur'un Hükümdar Oğlu Uluğ Bey'in Babası (1405-1447)*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 56.

²⁶⁵ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 98.

gelmesiyle Volga bölgesine girdi. Volga'nın sol kıyılarında bulunan Saray Berke ve birçok şehri aldı.²⁶⁶

Timur, bu haberleri alınca çok sevindi ve şenlikler düzenlenmesini buyurdu. Bunun üzerine ise Harezm bölgesinde aralarındaki ittifakı bozan Yusuf Suffi'nin üzerine sefere çıktı. Timur, Ürgenç'i kuşattı ve mancınıklarla şehir surları yıkılmaya başlandı. Uzun süren kuşatma sonucu hastalanan Yusuf Suffi ölmüş ve Ürgenç Timur'a kalmıştı.²⁶⁷

Toktamış Han, Altın Orda'nın doğusunu tamamen elde etmeyi başardı. Bununla yetinmeyip Batı Deşt-i Kıpçak'ı da topraklarına katıp, Altın Orda Devleti'ni eski sınırlarına kavuşturmak dileğindeydi. Fakat bu bölgede kendine büyük ve güçlü bir rakip olan Mamay Mirza bulunmaktaydı. Mamay Mirza, Kulikova Savaşı'ndan zayıflayarak çıkmıştı ve Toktamış Han ise bu süre zarfında Ak Ordu'da güçlü bir düzen kurmayı başarmıştı. Mamay, Moskova Seferi'nde Dimitri'yle uğraşırken Toktamış'ın güçlenmesini göz ardı etmişti. Mamay Kulikova'da Rus Knezlikleri'ne yenilgiyi kabullenemeyip büyük bir ordu toplamaya koyulmuştu.²⁶⁸

Toktamış Han, Doğu Deşt-i Kıpçak'ın yanı sıra başkent Saray ve Volga boyundaki bölgeleri tamamen ele geçirerek iyice kuvvetlendi. Mamay Mirza'ya önce elçilerini gönderip kendisine bağlılığını istedi. Mamay Mirza, Toktamış Han'ın bu isteğini reddedince savaş kaçınılmaz olmuştu. Toktamış Han'ın Cengiz soyundan olması taraftar bulmasını kolaylaştırıyordu. Nihayetinde iki ordu Kalka Nehri civarında kanlı bir savaşa giriştiler (1380).²⁶⁹

Mamay Mirza, II. Kalka Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğramış ve sonrasında kaçmaya mecbur kalmıştı. Önce kendi kabilesi Kıtaylar'dan olan Kutluk Buka'dan sığınma talep etse de kabul görmedi. Bunun üzerine Kırım'daki Ceneviz kolonisi olan Kefe'ye gitmeye karar verdi.²⁷⁰ Cenevizliler Mamay'ı kabul ettiler. Mamay yanına küçük bir birlik ve yeni bir ordu kurmak için hazinesini de aldı. Kefe'nin Cenevizli olan halkı

²⁶⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 215.

²⁶⁷ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 98-99.

²⁶⁸ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 187.

²⁶⁹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 88-89.

²⁷⁰ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 131.

önce iyi karşılasa da sonrasında Mamay'ın mahiyetindekileri ve kendini öldürdüler. Hazinesini de yağma ederek aralarında paylaştılar.²⁷¹

Toktamış Han, Altın Orda Devleti'ni birleştirip, Cuci Ulusu'nun hemen hemen eski topraklarının tamamını hakimiyeti altına aldı.²⁷² Volga'dan Dniyester'e kadar, Sağnak ve Otrar'dan Kiev'e kadar olan coğrafyaya hükmediyordu. Başkent Saray'da duran Toktamış Han, devrinin en büyük hükümdarlarından biri olarak görülüyordu. Ataları gibi davranıyor ve akınlar yapıyordu. 1382 yılında Rus Knezlikleri üzerine akın yaptı ve Moskova'yı yaktı. Mojayks, Vladimir, Yuriel ve bazı şehirleri talan etti. Bu duruma müdahale etmek isteyen Litvanyalıları da bozguna uğrattı. Böylelikle Moskova knezliğinin bir asır daha Altın Orda hakimiyetinde kalmasını sağlamıştı.²⁷³

Rus Knezlikleri, Mamay Mirza'ya karşı kazandıkları Kulikova zaferini “*Tanrının mucizesi*” olarak görseler de, bu savaştan sonra kendilerine olan güvenleri azalmıştı. 1382 yılından itibaren Rus knezlikleri artık tamamen Altın Orda'ya bağlandı. Dimitri İvanoviç Donskoy, Toktamış Han'ın gönderdiği elçi Karaçay'a, yıllık vergisini vermeyi kabul etti. Ayrıca bağlılığını bildirmek için de başkent Saray'a oğlu Vasili'yi rehin olarak gönderdi.²⁷⁴ Toktamış Han elde ettiği başarılarından sonra hızlı şekilde yükseldi ve Cuci Ulusu'nu birleştirmeyi başardı.²⁷⁵

4.1.7. Emir Timur ve Toktamış Han'ın Mücadeleleri

4.1.7.1. Timur ve Toktamış'ı Karşı Karşıya Getiren Sebepler

Emir Timur'un amacı Altın Orda toprakları içinde Toktamış Han'ı kendine vasal bulundurmaktı. İkinci ve asıl amacı ise, Cengiz imparatorluğu toprakları sınırlarının tamamını kontrolü altına almak istiyordu. Aynı amaçla Toktamış Han'da Cengiz İmparatorluğu sınırlarına ulaşmak ve dünyaya hükmetmek derdindeydi. Emir Timur hem Azerbaycan topraklarına hem de Harezm topraklarına hakim olmak istiyordu. Çünkü buralar Doğu-Batı ticaret yönünde önemli kavşak noktalardı. Herkes biliyordu ki, buralara hakim olan, tüm bu coğrafyanın ticaret yollarına da hakim olacaktı. Netice

²⁷¹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 91.

²⁷² Aka, *Timur ve Devleti*, 13.

²⁷³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 409.

²⁷⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 100.

²⁷⁵ Arabşah, *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 131.

olarak da bu ticaret yolu üzerindeki ülkeler üzerinde güç ve nüfuz sahibi olacak, istediği gibi yönlendirme fırsatı bulacaktı. Onun için devletler bu kavşak noktaları üzerinde egemenlik kurmanın hayati önem taşıdığının farkındaydı.²⁷⁶

Altın Orda Devleti, Azerbaycan ve Harezm'in kendilerine ait olduğunu savunuyor, buraların Cengiz Han tarafından Cuci Ulusu'na miras bırakıldığını söyleyerek buralarda hak iddia ediyordu. Buralar XIII. ve XIV. asırlarda da Cuci Ulusu ve İlhanlılar arasında da çatışmalara neden olmuştu.²⁷⁷ Emir Timur ise, Deşt-i Kıpçak'ta güçlü bir lider istemiyordu. O yüzden de Altın Orda için gerekli, doğudan gelen birçok malzemenin o tarafa geçmesini engellemekteydi. Deşt-i Kıpçak üzerinde baskı kuruyordu ve tüm bu Cengiz Han toprakları üzerindeki nüfuzunu hissettirmeye çalışıyordu. Fakat bunun için de olaylara temkinli yaklaşıyor, devletin büyümesini ve daha çok güçleneceği zamanı bekliyor, planlarını bir kısmını bu yüzden erteliyordu.²⁷⁸

Toktamış Han, güçlü rakibi Mamay'ı bertaraf etmiş, Rus knezliklerini de kontrol altına almıştı. Artık Altın Orda tek çatı altında toplanmış güçlü bir devletti ve tabii ki kendisi de artık güçlü bir hükümdardı. Devletin tam manasıyla eski topraklarına kavuşması için Harezm ve Azerbaycan topraklarının da ülkesine katılması gerektiğini düşünüyordu. Timur'un ilk başlardaki yardımlarını seve seve kabul etmiş olsa da Timur'un bunu çıkarı için yaptığını biliyordu. Bu kadar güçlenmişken ve birçok zorluğun üstesinden gelmişken Emir Timur'un vasalı olmak istemiyordu. Onu bir emir kendisini ise Cengiz soyundan bir han olarak addediyordu. Bunu Moskova Seferi'ndeki başarısından ve kısa süredeki diğer başarılarından güç alarak yaptığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹

Toktamış Han, hem Harezm hem de Azerbaycan için bu topraklarda nazarı olan Timur'la mücadele etmek zorundaydı. Emir Timur, daha önce de ayrıntılı şekilde yer verdiğimiz Harezm bölgesi için 1379 yılına kadar dört kez sefer düzenlemişti. Yine bir Moğol kabilesi olan Kongratlara bağlı Suffi ailesinin yönetiminde olan Harezm, hem coğrafi konumu hem de ticaret açısından oldukça önemli bir yerdeydi. Timur'un İran üzerinde seferde oluşundan yararlanan Toktamış Han, Cuci Ulusu içindeki siyasî karışıklığı da fırsat bilerek Harezm'e hakim oldu. 1381-1382 yıllarında Harezm'de

²⁷⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 105-106.

²⁷⁷ Aka, *Timur ve Devleti*, 13.

²⁷⁸ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 107-108.

²⁷⁹ Verdiyev, "Altın Orda Devleti'nde Nasireddin Toktamış Han Dönemi (1379-1397)", 62.

kendi adına para darp ettirdi. Timur'un bu olaylara tepki vermemesini fırsat bildi ve bölgedeki etkisini artırdı. 1383, 1384 ve 1386 yıllarında yine para darp ettirmiştir.²⁸⁰

Bir diğer önemli mesele ise Azerbaycan idi. Azerbaycan bölgesi eskiden beri Cuci Ulusu ile Çağataylar arasında mücadele alanı olmuştu. Hem Harezm hem de Azerbaycan bölgesi tarih boyunca kuzeydeki ülkelerle aşağıda sıcak iklim kuşağı olan bölgeler arasında bağlantı konumundaydı. Zamanla Azerbaycan bölgesi Çobanoğluları'nın ve Celayirliler'in egemenliğine girse de, İran'da durum farklılaşmış ve Timur bu tarafa yönelerek 1384'te bu yönlü ilerlemesini sürdürmüştü. Emir Timur'un karşısında duramayacağını anlayan Sultan Ahmed Celayiri, Sultaniye'den çıkıp Bağdat'a gitti. Emir Timur, Sultaniye'ye geldi, şehri ve kaleyi ele geçirdi. Şiraz'dan getirdiği Sanı Adil'e, Sultaniye ve Tebriz'in yönetimini verdi. Kendisi de geri dönerek yazı Semerkant'ta, kışı da Aksaray'da geçirdi.²⁸¹

Toktamış Han'ın Ali Bek, Örük Timur ve Akbuka Bahrin adında akıllı, bilgili ve önde gelen beyleri vardı. Bu beyler hanlarını, Timur'a karşı düşmanlık etmemesi gerektiğini, onun yardımlarını unutmamasını hatta ona hediyeler göndermesinin gerekliliğini sürekli öğütlediler. Başına bir iş gelse yine Timur'un yardım edeceğini söylediler. Bu beyler devrinin en akıllı kişileriydiler fakat zamanla Örük Timur ve Akbuka Bahrin öldü. Onlar ölünce meydan tecrübesiz, bilgisiz beylere kalmıştı. Bunlardan biri de kendi babasını öldüren Karañçı'ydı.²⁸²

Bu beyler sürekli Toktamış Han'ın Cengiz soyundan geldiği için Timur'dan üstün olduğunu yineleyerek yanlış yönlendiriyorlardı. Toktamış Han ise Timur'a göre siyasî yönü zayıf bir liderdi. Altın Orda Devleti büyük bir devlet olmuştu fakat Timur'un Devleti henüz tam olarak imparatorluk derecesinde bir devlet olmadığı gibi Türkistan Birliği kurulmaya çalışılmaktaydı. Durum böyle olunca Toktamış, kendinden güçsüz birine vasal olmayacaktı. Ülkesini eski topraklarına kavuşturmak için Harezm'i almıştı ve geriye kalan Azerbaycan içinde mücadele edecekti.²⁸³

²⁸⁰ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 102-103.

²⁸¹ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 125.

²⁸² Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 156.

²⁸³ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 106-107.

Bazı tarihçilere göre; evladı gibi görüp, kaybetmesine karşı her seferinde daha çok destek olan Timur'a ihanet etmişti. Fakat siyasî konjonktör duygulara yer bırakmıyor ve coğrafyanın zorluğu iki eski dostu mecburi olarak savaş alanına itiyordu. Toktamış Han'ın sol kol emürü'l-ümerası olan Emir Edigey, hanın kendisi hakkında iyi düşünceler beslemediğini anlayarak kaçıp Timur'a sığınmıştı. Timur'a sürekli Deşt-i Kıpçak'ın güzelliklerinden, hazinesinin ve koyun sürülerinin bolluğundan bahsediyordu. Kalelerin zayıf oluşunu ve askerî açıdan çok zayıf olduğunu vurgulayarak sefer düzenlemesi için sürekli teşvik ediyordu.

Emir Timur, tüm bunlar bir tarafa her zamanki gibi akıllıydı ve olaylara soğukkanlı yaklaşıyordu. Kurduğu Türk-İslam Devleti için bu bölgeler hayati önem taşımaktaydı. Önce Harezm'e beşinci ve son seferini yaparak Kongrat kabilesi gibi Toktamış'ın işbirlikçilerine büyük bir darbe vurarak saf dışı bırakmıştı. 1380'lerde ise İran'ın kuzeydoğu bölgelerini istila etmişti ve artık Güney Azerbaycan bölgesini de topraklarına katmak istemekteydi. Azerbaycan bölgesini ele geçirince zengin Kafkasya yoluna da hakim olmuş olacaktı. Azerbaycan bölgesini ele geçirmeden önce bölgedeki ileri gelen devlet adamlarını kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Tebriz şehrindeki zengin ve ileri gelenler Timur tarafındaydı. Celayirli Sultanı Ahmet'i 1385'te yenmişti. Fakat daha önemli işlerinin olması nedeniyle Tebriz'e gidememişti.²⁸⁴

Toktamış Han, Celayirlilerin yenilerek zayıf düştüğünü gördü. Altın Orda için siyasî düşüncesinden vazgeçmek niyetinde değildi. Bölgedeki siyasî gelişmeler ve olaylar Tebriz üzerine sefere çıkmasını tetikledi.²⁸⁵ Zengin kaynaklara sahip Toktamış, büyük bir ordu kurmuş ve 1384 yılının sonlarına doğru Tebriz'e hareket etmişti.

Toktamış, Derbent'ten ve Şirvan topraklarından geçerek, Kazançibek, İsabek, Alibek, Dadbek ve Bek-Bulat'ın birlikleriyle kendi ordusunu birleştirdi. Böylelikle 100 bin kişi olan ordu Tebriz'e vardı.²⁸⁶ Tebriz'in şefi ise ilgisiz kalınca, başsız halk şehri tahkim etti ve savaşa hazırlandı. Sokaklara barikatlar kuruyorlardı. 8 gün boyunca şehri savundular. Toktamış Han, bu işin kolay olmayacağını anladı ve Moskova'da yaptığı taktiği uygulayacaktı yani hileye başvuracaktı. Şehrin 250 tümen altın yani 2.5 milyon

²⁸⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 109.

²⁸⁵ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 109.

²⁸⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 110.

altın teslim etmesi karşılığında çekilecekti. Tebriz tüccarları bu parayı toplayıp teslim etti.²⁸⁷ Fakat Toktamış bununla yetinmedi ve sözünde durmayarak çoğunluğu kafirlerden oluşan ordusunu şehre soktu. Ordu şehri yağma etti. Mescit ve medreseleri yakıp yıktılar. Sağ kalan birçok genci ve yaşlıyı esir ettiler. Şehirde her ne buldularsa yağmaladılar.²⁸⁸ Büyük zulüm gören halkın birçoğu tekrar evlerine dönemedi. Birçoğu da yapılan işkenceler neticesinde öldü. Toktamış ve ordusu topladığı yüklü miktardaki ganimetlerle buradan ayrıldı. Ayrıca Merend, Meraga ve Eher şehirleriyle Nahçıvan bölgelerini ele geçirerek yağma ve talan ettiler.²⁸⁹

4.1.7.2. Timur ile Toktamış'ın İlk Karşılaşması

Tebriz'in, kendi memleketi olmasından dolayı Timur, Müslüman Tebriz halkına yapılanlara çok üzölmüştü. Şehir bir süre harap ve bitap düşmüş fakat Timur, emir vererek tekrar şehri onartmıştı.²⁹⁰ Böylelikle de halkın gözünde adaletli ve merhametli bir hükümdar imajı oluşturmayı başardı. Timur, Toktamış'la Azerbaycan için olacak savaşı geciktirmek istemekteydi, çünkü hem bu bölgede hem de Kafkasya'da daha çok taraftar bulmak istiyordu.²⁹¹

Toktamış'ın ise taraftarı çoktu ve güç kendindeydi. Bu gücü elinden yitirmeden yapacaklarını bir an önce yapmak niyetindeydi ve Timur'un bu bölgede güçleneceğini öngörüyordu. Bu yüzden eskiden olduğu gibi kendisi de Mısır sultanına elçi heyeti gönderdi. Her ihtimale karşı bölgede Timur'a karşı ittifak kurma arayışındaydı. Elçilik heyeti ile birlikte değerli hediyeler ve türlü eşyaların yanı sıra güzel şahinler ve köleler getirmişlerdi.²⁹² Saygıyla karşılanan elçilerle neler konuşulduğu tam olarak bilinmemektedir.

Emir Timur, 1386-1387 yılının kışında bölgenin kışlak yeri olan Karabağ'da bulunmaktaydı. Toktamış'ın ordusu da Derbend'i geçip ve Samur Nehri kıyısına kadar geldi. Durumdan haberdar olan Timur, onlara karşı emirlerinden Osman Abbas, İygü Timur ve Şeyh Ali Bahadır'ı Toktamış'a karşı gönderdi. Ardında da karşılaşmaları

²⁸⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 223.

²⁸⁸ Şami, *Zafername*, 117.

²⁸⁹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 111.

²⁹⁰ Şami, *Zafername*, 118.

²⁹¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 224.

²⁹² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 224.

halinde vuruşmamalarını için de tembihledi. Toktamış'ın birlikleri saldırsa dahi geri dönerek esas orduya katılacaklardı. Fakat bu kuvvetler Toktamış'ın ordusuyla karşılaşınca dönmeleri gerekirken dönemediler ve savaş başladı. Daha sonra Timur'un tedbir olsun diye gönderdiği Miranşah'ın birlikleri de gelince savaş şiddetlendi. Toktamış'ın kuvvetleri ok yağmuruna tutuldu ve geri çekilmeye mecbur bırakıldı. Toktamış Han döndü ve Derbend'e doğru gitti.²⁹³

Bu küçük çaplı savaşta birçok asker öldü, birçoğu da esir alındı. Timur ise bu esirlere bir şey yapmadı hatta onlara iltifatlarda bulundu. Toktamış'la kendisinin baba-oğul gibi olduklarını, fitnecilerin yüzünden gereksiz yere birçok insanın canının yanmamasını temenni ederek, fitnecilerin cezalandırılması gerektiğini söyledi. Timur, esirlere altın, elbise ve hil'at verdi. Bu esirleri bir rehber eşliğinde memleketlerine gönderdi.²⁹⁴

4.1.7.3. Timur ve Toktamış'ın Harezm İçin Mücadeleleri

Timur, esirleri salmıştı. Bu hareketiyle mesaj veriyordu ve Toktamış'a yaptığı hareketi yakıştırmamıştı. Yaptığı iyiliklere karşı Toktamış'ın da sözünde durmasını bekliyordu. Siyasî ve asıl sebep ise Timur'un ordusunun, Toktamış'ın güçlü ordusunun karşısında tam olarak hazır olmamasıydı. Timur, Toktamış'ın ekonomik ve askerî açıdan gücünü tam olarak bilmiyordu. Toktamış ise Timur'un karşısına geçmekten korkmuyordu. Fakat Samur Nehri'nde ki karşılaşmada anlaşılıyor ki Toktamış'ın ordusunun tamamı yoktu ve karşılaşmayı o da başka zamana ertelemişti.²⁹⁵

Azerbaycan'dan başka bir diğer mücadele alanları da Harezm bölgesiydi. Toktamış Han, Kafkasya ve Azerbaycan bölgesine giremeyince yönünü Harezm'e çevirdi. Timur, bu sırada İran üzerinde seferdeydi ve Maverâünnehr'de de güçlü bir ordu bırakmamıştı. Bunu fırsat bilerek (1387-1388) Sıgnak'tan geçti ve Timur'un sınır kalesi olan Sabran'a geldi.²⁹⁶ Yolda daha önce Timur'a karşı anlaşmış olduğu Duğlat Emiri Kamerüddin'in birlikleri de ordusuna katılmıştı. Ayrıca Kongrat kabilesinden Süleyman Sufî de Toktamış ile ittifak kurmuştu.²⁹⁷ Moğollar'ın bu bölgeye meyletmesi üzerine Sufî ailesi

²⁹³ Aka, *Timur ve Devleti*, 14.

²⁹⁴ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 186.

²⁹⁵ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 118.

²⁹⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 225.

²⁹⁷ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 120.

Toktamış'a yanaşmıştı. Toktamış Han'ın büyük emirlerinden Ah Bey'de yine Kongrat kabilesindendi.²⁹⁸

Bu Moğol ittifakı iki koldan Sabran'ı kuşatmış bekliyordu. Şehirde ise Cangırça ve Lulu Kuşçı şehrin kapılarını kapatmıştı ve düşmana karşı şiddetle savunuyorlardı.²⁹⁹ Toktamış Han'da şehrin üzerine Barak Oğlan, İsa Bek, Ilgemiş Oğlan ve Satkın Bahadır başta olmak üzere birçok emirin birliklerini gönderdi.³⁰⁰ Fakat surların sağlam olmasından dolayı şehri ele geçiremediler.³⁰¹ Şehri Timur Hoca-i Akbuka çok başarılı şekilde savunmuştu. Toktamış'ın birlikleri burayı alamayacaklarını anlayınca başka yerlere yönlerini çevirdiler. Timur'un oğlu Ömer Şeyh, Andican'dan Toktamış'a karşı savaşa geliyordu ki Otrar'a yakın bir yerde karşılaştılar. Aralarında çıkan muharebede Ömer Şeyh'in ordusu bozguna uğradı. Bunun üzerine dağılmış ordusunu toplayarak Andican'a doğru geri hareket etti.³⁰²

Toktamış bölgede büyük bir güçle karşılaşmayınca tüm Maverâünnehr açık hedefi haline geldi. Harizm'den Yedisu'ya kadar ki büyük coğrafyaya yayılan Toktamış'ın ordusu, Amuderya Nehri'ne kadarki toprakları geçerek Tirmiz'e kadar ilerledi.³⁰³ Maverâünnehr ve Zerefşan vadisine giren Toktamış birlikleri, önüne çıkan şehirleri ve köyleri yağma etti. Buhara'yı da almak istedi fakat şehri ve kaleyi alamadı. Çetin bir savaşa ve ustaca bir savunmayla karşılaşmışlardı.³⁰⁴ Şehri Tugay Buga-i Barlas ve İtilmiş Kavçin Buhara kalesini güçlendirerek savundular ve başarılı oldular.³⁰⁵

Seferin uzaması Toktamış'ın ordusunu yormuştu. Ordusuna bağlı bir birlik ayrılarak birçok köyü yağmalamıştı. Kendi memleketinden çok uzakta olan Toktamış'ın ordusunda gıda sıkıntısı baş göstermiş, bu yüzden de yağmalar artmıştı. Yağmalar Buhara çevresinden başlamış, Amuderya kıyılarına kadar uzanan Maverâünnehr bölgesine kadar uzamıştı. Kaşkaderya Nehri havzasındaki Karşı'nın batı tarafında bulunan Zincirsaray özellikle çok zarar gördü. Toktamış'ın ordusu böylece Timur'un

²⁹⁸ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 126.

²⁹⁹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 174.

³⁰⁰ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 129.

³⁰¹ Aka, *Timur ve Devleti*, 16.

³⁰² Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 129.

³⁰³ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 121.

³⁰⁴ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 226.

³⁰⁵ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 129.

başkenti Semerkant çevresine kadar ulaştı. Toktamış'ın ordusu Timur'un ünlü sarayı olan Zincirsaray'ı yaktı ve birçok kişiyi de tutsak aldı. Toktamış, Timur'un bölgede olmamasını fırsata çevirerek birçok başarı elde etse de Buhara ve Semerkant gibi etrafı surlarla çevrili şehirleri alamadı.³⁰⁶

Toktamış'ın Maveräünnehr'de yapmış olduğu tahribat, Harezm ve Sirderya boylarındaki milletlerin ona olan güvenini kaybetmesine ve bu stratejik hataların neticesinde Timur'un yararlı çıkmasına sebep oldu. Emir Timur, Toktamış'ın tüm Maveräünnehr'i, Harezm'i istila ettiğini ve Türkistan'daki birçok Moğol kabilesini kendine bağladığını, Buhara'yı kuşattığını Şiraz önlerindeyken haber aldı. Bu haber, Cengiz İmparatorluğu'nun tekrar kurulduğu veya kurulmak isteniyor olması algısını oluşturmuştu. Toktamış Han, Avrupa'nın doğusundan Asya'nın içlerine kadar hakimiyetini genişletmişti. Bunu duyan Timur, yıldırım hızıyla İran topraklarından çıktı ve Keş şehrine 1388 yılında ulaştı. Semerkant'a da Emir Osman Abbas'ı gönderdi.³⁰⁷

Timur, Maveräünnehr'e geldiğinde durumun çok daha kötü olduğunu gördü. Toktamış, Semerkant'ı güneyden çevirmişti. Emir Timur'un çok önem verdiği ve önemli bir konuma sahip olan Karşi de Toktamış'ın tehdidi altındaydı. Timur'un oğlu Ömer Şeyh, Toktamış'a yenilmiş ve Tanrı dağlarıyla Altay dağları arasında bulunan Fergana bölgesine çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Emir ve komutanlar Ömer Şeyh'e tavsiyede bulundular. Yapılan istişarelerle herkes kendi şehrine çekilecek ve şehrini koruyacaktı. Böylelikle baharın gelmesi beklenecek ve kış boyunca Toktamış'ın ordusu yıpranacaktı. Kışın şiddetli olması, hareket etmeyi zorlaştırıyordu. Timur, bu kuşatmadan kurtulmanın tek çaresinin bu zorlu hava şartlarında Toktamış'a karşı hareket etmek olduğunu düşündü. Toktamış'ın hatlarını geçerek kuzeylerinde bir kamp kurdu. Toktamış, kuşatıldığını ve hatta yedek birliklerinin koparıldığını zannetti. Ordusuna geri çekilme emri verdi.³⁰⁸

Timur'un dönmesi ve yanlarına kadar gelmesiyle Altın Orda birliklerinin bir kısmı Harezm tarafına, bir kısmı da Deşt-i Kıpçak tarafına yöneldi. Emir Timur, Başkent Semerkant'a geldi. Şeyh Ah Bahadır, Hudadad Hüseyini, Ömer Taban ve bazı emirleri,

³⁰⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 122.

³⁰⁷ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 122.

³⁰⁸ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 123.

Toktamış Han'ın birliklerinin peşinden gönderdi. Altın Orda askerlerinin karşısında başarısız olan askerler hakkında da soruşturma başlatıldı.³⁰⁹

Timur, Toktamış üzerine yürümeden evvel Harezm meselesini kesin olarak çözmek niyetindeydi. Daha önce ayrıntılı olarak Harezm meselesine değinmiştik. Timur, Toktamış ile anlaşılan Kongrat kabilesine iyi bir ders vermek ve ihanetlerinin bedelini ödetmek için 1388 yılında beşinci kez Harezm'e sefere çıktı. Bu seferle birlikte Toktamış'ın destekçilerine iyi bir darbe vurdu. Ürgenç şehrini yıktırıp ve yerine arpa ektirdi. Şehir ahalisini de Semerkant'a göç ettirdi. Şehir 3 yıl bu şekilde kaldı. Timur, Kıpçak seferi sırasında tekrar imarını emredecekti. Süleyman Sufî ise kaçıp Toktamış Han'a sığınmıştı. Böylelikle Toktamış Han'ın Harezm'deki müttefiki yok edildi. Harezm bölgesi, dolayısıyla da buranın ekonomik ve ticarî zenginliği de Timur'un eline geçti. Toktamış ve Altın Orda böylece büyük ekonomik kayba uğramış oldu.³¹⁰

4.1.7.4. Toktamış Han'ın Maveräünnehr Seferi

Emir Timur, Toktamış'ın tüm bu hareketlerinden anlıyordu ki, er veya geç mutlaka aralarında bir savaş meydana gelecekti. Bunu biliyor ve hissediyordu. O yüzden bir zamanlar himaye edip, uğruna birçok zahmete girdiği Toktamış'a karşı savaşa hazırlanıyordu. Toktamış'ın Maveräünnehr'e yapmış olduğu seferle büyük servet ve güç kazandığını biliyordu. Timur, elinden geldiğince Toktamış'la büyük bir savaşı ertelemektedir. Fakat 1387'deki Maveräünnehr seferindeki yağmacılığını ve soygunculuğunu görünce savaşa karar verdi.³¹¹

Toktamış Han ise, Sultan Ahmet Celayir, Moğolistan'ın hükümdarı Hızır Hoca, Memluk Sultanı Berkuk, Kaşgar Emiri Kamerüddin ve Kırgız hükümdarı Anka Türe ile ittifak kurdu.³¹² Toktamış, Türk ve Moğol askerlerinden başka Bulgar, Çerkez, Kıpçak, Alan, Rus, Mokşa, Başkurt, Kırım, Kefe ve Azak halklarından oluşan bir ordu kurdu. 1388 yılının sonlarına doğru II. Maveräünnehr seferini başlattı. Toktamış Han'ın topladığı bu büyük ordunun öncü birliklerinin kumandanı İlgamış Oğlan, Ab-ı Hocend'den geçti. Toktamış Han'ın ordusunun başka bir bölümü ise Sabran şehrini

³⁰⁹ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 129.

³¹⁰ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 168.

³¹¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 229.

³¹² Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 125.

kuşattı. Ordunun başka bir kısmını ise Arıs Nehri'nin Sirderya (Seyhun) Nehri'ne birleştiği yere yakın Zernuh kalesi taraflarına yolladı.³¹³

Timur, Toktamış'ın üzerine geldiğini haber alınca Semerkant'ın yakınlarında bulunan Sagarç'ta karargahını kurdu. Habercilerini dört bir yana gönderdi. Oğulları Ömer Şeyh ve Miranşah'a belirttiği mevkiye gitmelerini buyurdu. Kış çok çetin bastırmıştı ve hareket edilmesini zorlaştırıyordu. Timur, ordunun tam olarak toplanmasını beklemedi ve şaşırtıcı bir davranış sergileyerek harekete geçti. Sirderya Nehri'ne vardığında Andican'dan gelen Ömer Şeyh'in askerî kuvvetleri de Timur'un ordusuyla birleşti.³¹⁴

Emir Timur, Könce Oğlan ve Şeyh Ali Bahadır'ı birlikleri ile beraber Altın Orda askerlerinin kaçış güzergahını tutmaları için yolladı. Sonraki günün sabahında Ambar Tepe'ye çıkıp, davullar çalınarak Toktamış'ın askerleriyle vuruştular. Bizzat Timur'un orduyu idare ettiğini anlayan Altın Orda birlikleri dağıldı ve kaçmaya başladı. Hocend Nehri'ne atlayan askerlerin birçoğu öldü. Kurtulup kaçanların birçoğu ise, kaçış güzergahındaki Timur birliklerince öldürüldü.³¹⁵

Bu öncü birlikleri bozguna uğratan Timur, Savran'ı kuşatan Toktamış üzerine gitmeyerek Semerkant'a döndü. Burada gerekli hazırlıkları yaptı ve bu süre zarfında şehzadelerinden de birçoğunu evlendirdi. Çevreden ve oğlu Miranşah'ın Horasan ve civarından topladığı birlikler de Semerkant'a gelmişti.³¹⁶ Bu kuvvetleri Bedaşan Huttalan, Belh, Kunduz ve Hisar gibi şehirlerden toplamıştı. Timur, Mirza Ömer Şeyh, Emir Hacı Seyfeddin ve Eygü Timur'a emir vererek Ab-ı Hocend Nehri üzerine köprü kurdurarak ordusunu geçirdi. Timur Kutluğ Oğlan, Osman Bahadır ve Sevinç Bahadır'ın kuvvetlerini öncü olarak gönderdi.³¹⁷ Bu öncü birlikler ani bir baskın yaparak Toktamış'ın bazı birliklerini bozguna uğrattı. Askerlerin birçoğu kaçarak Arc Nehri'ni geçip Toktamış'a haber ilettiler. Toktamış ise Sabran'ı alamayacağını anlamıştı ve kuşatmayı kaldırarak Türkistani Ahmed Yesevi'nin doğduğu şehir olan Yesi'yi yağmaladı.³¹⁸

³¹³ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 230.

³¹⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 172.

³¹⁵ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 172.

³¹⁶ Aka, *Mirza Şahrüh*, 62.

³¹⁷ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 173.

³¹⁸ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 174.

Toktamış'ın Yesi'yi yağmalaması halk nezdinde kabul görmeyen bir hareket oldu ve büyük tepki çekti. Timur bu durumu kendi lehine çevirmiş ve Ahmed Yesevi'nin mezarının üstüne külliye inşaa ettirmişti. Böylelikle bölgedeki tarikatların takdirini ve desteğini topladı.³¹⁹ Toktamış, Timur'la savaşa girişmeyerek Sabran'daki kuşatmayı kaldırmış ve bozkırın derinliklerine çekilmişti. Savaş ileri bir zamana ertelenmişti. İki tarafta savaşın kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Bunun içinde savaş için tüm hazırlıkları yapıyorlardı.³²⁰

4.1.7.4.1. Emir Timur'un Moğollar Üzerine Seferi

Emir Timur, Toktamış Han üzerine sefere çıkmadan önce arkasından gelecek tehlikelere karşı Moğollar üzerine sefere çıktı(1389). Duğlat Emiri Kamerüddin daha önce Toktamış'la bir olmuş ve Timur'u arkadan vurmuştu. Timur'da sefere çıkarak bu meseleyi kökünden halletmeye karar verdi. Timur'un bu seferi; Kamerüddin, Moğol hükümdarı Hızır Hoca Oğlan ve Anka Türe'ye karşı idi. Bu sefere Mirza Ömer Şeyh de katıldı. Timur'un ordusu Kobak denen yerde Anka Türe'nin ordusuna yetişti ve savaşta bozguna uğratıldı. Anka Türe kaçarken, askerleri de kılıçtan geçirildi.³²¹

Timur, devamında doğu bölgesinden takviye kuvvetlerin gelmesi için emir verdi. Böylelikle Moğolistan'ın güney kısımları da tarumar edilecekti. Timur'un ordusu Yılduz denilen mevkide Hızır Hoca'nın ordusuyla karşılaşmış ve iki gün boyunca savaşmışlardı. Savaş sonunda anlaşmaya vardılar. Timur, daha sonrasında Hızır Hoca'yı takip etse de takibi bıraktı. Fakat takip edildiğini duyan Hızır Hoca'nın birlikleri geri kaçtı. Tam bu sırada Şeyh Ömer ile karşılaştılar ve şiddetli çarpışmalar neticesinde Hızır Hoca'nın ordusu bozguna uğratılıp, kılıçtan geçirildi.³²²

Moğollar, Timur'a karşı Toktamış'a destek çıkmak için her şeyi yapmışlardı. Böylelikle Timur, önce Horasan'da çıkan ayaklanmaları bastırmış, sonra da Moğolistan çetelerini yola getirmişti. 1390 senesinde Timur, Moğolistan'ı yağmalamak ve İrtiş Nehri taraflarına kaçıp saklanan Kamerüddin'i yakalatmak için kuvvet gönderdi. Bu kuvvetler bölgede epeyce yol almıştı ki Kamerüddin haber aldı ve kuzey tarafta bulunan Tules

³¹⁹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 127.

³²⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 231.

³²¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 177.

³²² Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 180.

tarafına kaçtı. Bu bölge ormanlık bir alandı. Kamerüddin bir daha Moğolistan'a geri dönmedi. Timur'da artık Moğolistan'daki düşmanlarından kurtulmuş oldu. Artık gönül rahatlığı içinde Altın Orda'ya sefere çıkabilirdi.³²³

4.1.7.5. Emir Timur'un Deşt-i Kıpçak Üzerine Seferi

Altın Orda hanı Toktamış'ın hedefi, Timur'un Orta Asya coğrafyasındaki varlığına en büyük engeldi.³²⁴ Toktamış'ın ordusuyla küçük çaplı vuruşmaları olmuştu. Toktamış'ın ordusu Timur'un ordusundan sayı bakımından üstündü. Fakat Timur'un başka çaresi kalmamıştı. Çünkü Toktamış bundan önce iki kez cesaret göstererek ülkesini işgale kalkmıştı. Bunların ilki Azerbaycan topraklarına saldırması idi. İkincisi ise Maveraiünnehr'de bulunan Semerkant'a saldırmasıydı. Timur bunların üstüne beklemeyi tercih edemezdi çünkü Toktamış'ın üçüncü bir seferi ülkesinde telafisi olmayan tahribata neden olabilirdi. Timur kendi ülkesinde savaşı beklemektense taarruza geçecekti. Bu zor bir durum olsa da saldıracak ve üstünlüğü sağlayacaktı. Ganimetler kendi ülkesinin dışından elde edilecekti. O yüzden sefere çıkılacak ve Toktamış bulunarak savaşa sokulacaktı.³²⁵

Timur, 1391 senesinde ordusunu toplayarak başkent Semerkant'tan Deşt-i Kıpçak üzerine sefere çıktı. Köprü kurarak Hocend Nehri'ni geçti ve Taşkent'te konaklayarak kışı orada geçirdi. Askerlerine silah ve rütbeler verdi. İleri gelenlere ve emirlere güzel sözler söyleyerek iltifatlar etti. Tüm askerine atlar verdi.³²⁶ Hocend'de Şeyh Maslahat'ın kabrini ziyaret etti. Burada fakir kişilere on bin dinar kepekî para dağıttı. Ardından Taşkent'e dönen Emir Timur hastalandı ve kırk gün kadar yattı. Devletin ileri gelenleri Timur'un bu durumundan endişelendiyse de Timur iyileşti. Bu sırada Horasan'dan asker toplayan oğlu Miranşah'ta ordusuyla gelip Timur'a katıldı. Orduda tüm hazırlıklar ve düzenlemeler yapıldı. Timur kılavuz olarak; Kutluk Timur, Kõnçe Oğlan ve İdiku Özbek'i görevlendirdi. Memleketi korumak için ise Mirza Şahruh ve Pir Muhammed'i

³²³ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 188.

³²⁴ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 190.

³²⁵ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 201-202.

³²⁶ Şami, *Zafername*, 142.

bıraktı.³²⁷ Büyük Hatun olan Çolpan Melik Aga hariç diğer eşlerini geri gönderdi. Bu hanımı seferde Timur'un yanında bulundu.

Emir Timur ordusuyla birlikte harekete geçti. Otrar yakınlarındaki Karasman denilen yere gelindiğinde ise Toktamış'ın elçileri geldi. Elçiler izzet ve ikramla karşılandı. Elçilerin gelişleri Emir Timur'a bildirildi. Havanın çok soğuk olması ve yoğun kar yağışı nedeniyle bir an önce oradan ayrıldılar.³²⁸ Elçiler Timur'un huzuruna çıkarıldı. Elçiler Toktamış Han'ın gönderdiği dokuz atı ve doğanı (şonkar) Emir Timur'a takdim ettiler. Timur kartalı eline aldı ve çok ilgi göstermeyerek başka birine verdi. Elçiler Toktamış Han'ın af dileklerini iletiler. Toktamış, kendilerinin baba-oğul gibi olduklarını, Timur'un kendine gösterdiği şefkati, bir babanın evladına dahi göstermeyeceğini ve onun hakkını ömür boyu ödeyemeyeceğini ifade ediyordu. Bazı alçakların kendinden habersiz şekilde bu eylemleri gerçekleştirdiğini söyleyerek Emir Timur'dan özür diliyordu.³²⁹

Timur cevaben Toktamış'a; yaptığı fedakarlıkları, Urus Han'dan koruduğunu ve bu yüzden aralarının açıldığını hatırlattı. Güçlü bir hükümdar olduğunda ise ihanet edip kendisinin Irak ve Fars seferinde iken memleketlerini yakıp yıkıp perişan ettiğini söyledi. Sonunda ise Toktamış'ın sözlerini samimi bulmadığını ve bu barış teklifinin kabul edilemeyeceğini söyledi. Eğer ki söylediklerinde samimi ise Ali Bek'i kendisine göndermesini istedi. Ardından toy düzenleterek elçiye haddinden fazla hürmet gösterip altın işlemeli hü'atler hediye etti. Fakat elçiyi göndermedi ve tutuklattı. Ardından kurultay topladı ve ilerleme kararı alındı. Timur elçileri seferde kılavuzluk etmeleri amacıyla kullanacaktı.³³⁰

Toktamış'ın mesajındaki yumuşaklıktan zaman kazanmaya çalıştığı anlaşıyordu. Timur'un ise Toktamış Han'ın uluğ beyi Ali Bek'i istemekle imkansız olanı şart koşuyor ve savaşın kaçınılmaz olduğunu anlatıyordu.³³¹ Timur, durumun farkındaydı ve ordusuyla ilerleyecekti. Onun asıl hedefi ve amacı en başta olduğu gibi Türkistan milletlerini birleştirmekti. Cengiz Han'ın bu coğrafyada yapmış olduğu o korkunç

³²⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 184.

³²⁸ Şami, *Zafername*, 142.

³²⁹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 185.

³³⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 247.

³³¹ Alan Akbiyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 131-132.

katliam ve tahribatı bitirecekti. İnsanların bilinçaltına yerleşmiş olan yalnızca Cengiz soyundan kimselerin bu toprakları yöneteceği algısını ortadan kaldırmak istiyordu ve yaşamının büyük bölümünü Moğolları Türkistan'dan uzaklaştırmaya çalışmakla geçirmişti. Moğollar her ne kadar Müslümanlaşmış ve Türkleşmiş olarak Tatar ismini alsalar da, asaleti yalnızca Cengiz soyunda aramaktaydılar ve bunu Timur kabullenemiyordu. Toktamış ise bu durumu fırsata çeviriyor ve büyük ordular toplayabiliyordu. Devleti asker sayısı açısından kalabalıktı ve ekonomik olarak zengin kaynaklara sahipti. Buna karşın Timur ise, İran'ın çoğu bölgesine ve Horasan'a hükmetmesine rağmen büyük bir ordu toplayamamıştı. Elinde yalnızca Türkistan bölgesinden topladığı bir askerî gücü vardı.³³²

Timur bu orduyla Karaçon'dan geçip on beş gün boyunca ilerledi. Bu yolculukta birçok at susuzluktan telef oldu. Nihayetinde ordu şimdiki Kazakistan bozkırına ulaştı. Oradan da ilerleyerek bugünkü Sarısu'ya (Sarıgözen'e) geldi. Buranın suyu boldu. Burada birkaç gün dinlendikten sonra, 1391 yılının Nisan ayında nehirden geçerek Kızılbaş'a, oradan da Uluğdağ'a ulaştılar. Edige Mirza'nın iki adamı kaçıp Toktamış'a sığınmışlardı. Timur bunların yakalanmasını değil takip edilerek Toktamış ve ordusunun yerinin bulunmasını istiyordu.³³³

Timur ordusuyla dağın üstüne çıkmış ve çevreyi izlemeye koyulmuştu. Burası ucu bucağı olmayan bir çöl gibiydi. Askerlerine emir vererek buraya taş getirmelerini ve büyük bir taş da kitabe yazarak, Toktamış'a karşı olan bu seferini ölümsüzleştirmek istedi. Kitabenin üst kısmı Arapça ve 3 satır şeklindeydi. Besmele ile başlamaktaydı. Alt kısım Uygur harfleri ile Çağatayca dilinde yazılmış 8 satır şeklindeydi. Kitabede Emir Timur kendisini "Turan Sultanı" olarak belirtmiştir. Ordusunun sayısının 200.000 kişiden oluştuğu, Toktamış'a karşı yapıldığı ve seferin 1391 senesinde olduğu belirtilmektedir. Dönemin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında veriler birbirini tutmaktadır.³³⁴

Bu kitabeyi diktikten sonra Emir Timur ordusuyla devam etti. Geçtiği yerlerde de bol su, güzel ve kokulu otlarla çiçekler vardı. İlançuk Nehri'ni geçtiler ve sekizinci günün

³³² Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 134.

³³³ Şami, *Zafername*, 144.

³³⁴ Zortul, "Timur'un Altınordu Seferi", 42.

sonunda Anakırkoyun mevkiine ulaştılar. Burada ordu mola verdi fakat hiçbir hayat belirtisi yoktu. Sefere çıkalı 4 ay oluyordu ve orduda erzak sıkıntısı baş göstermişti. Ordunun peşinden gelen ve un, yağ, davar satan tüccarlar fiyatları iyice yükseltmişti. Timur bu krizi atlatmak için undan bulamaç benzeri bir çorba haricinde ekmek, börek, rek gibi yiyecekler yapılmasını yasakladı. Ayrıca sürek avı tertip edilerek birçok hayvan avlandı. Böylelikle de et stoklarını oluşturdular.³³⁵

Toktamış ve Altın Orda birliklerinden hiçbir haber yoktu. Toktamış Han, Türklerin eskiden beri uyguladığı savaş taktiğini uyguluyordu. Göktürklerin ve Hunların yaptığı gibi sürekli geri çekilerek hem düşman ordusunu yoruyor hem de uzayan sefer ile birlikte ordunun içinde umutsuzluk ve karışıklığa sebebiyet verdimeye çalışıyordu. Timur'un ordusunun güzergahındaki kaynakları da tüketiyor ve imha ediyordu. Toktamış kuzeye doğru geri çekilmesini devam ettirmiş olsa Timur'un ordusu için bir felaket olabilirdi. Timur Sibirya ilerine doğru yürüyüşüne devam etti. Hem yokluk hem de soğuk Timur'un ordusunun savaş meydanında kolaylıkla yok olmasına sebep olabilirdi.³³⁶ Timur, sürekli geri çekilen ve kendini türlü sıkıntılara sokan, ordusunu yoran Toktamış'ı yakalamak istiyordu.

Mirza Muhammed Sultan, gelip Timur'a nc birliklerin başında gitmek istediğini ilette. Bu duruma memnun kalan Emir Timur ona övgüler dizerek gönderdi. Birçok beyin de refakat ettiği bu birlik dört beş yerde ateş gördüklerini haberciler vasıtasıyla Emir Timur'a ilettiler. Timur dikkatli şekilde takip etmelerini söyledi. İlerleyen Mirza Muhammed Sultan ve beraberindekiler Tobal Nehri'ne ulaştılar. Gzcler yetmiş kadar ateşin yandığını fakat hiçbir ayak izine rastlamadıklarını belirttiler. Timur, Tobal Nehri'ne çalılar yardımıyla ordunun geçebileceği geçitler yapmalarını bildirdi. Yapılan geçitlerle karşıya geçen ordu hiçbir ise rastlamıyordu. Tüm ordu sahra ve çöllere dağılmıştı fakat Toktamış'ın ordusundan haber yoktu.³³⁷

4.1.7.6. Kunduzca Savaşı (18 Haziran 1391)

Emir Timur, nihayet şeyh Davud Türkmeni'yi çağırdı ve düşman Toktamış'ın ordusu hakkında bilgi bulup getirmesi için yanına bir birlik vererek gönderdi. şeyh Davud

³³⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve kş*, 249.

³³⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 412.

³³⁷ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 189.

büyük işler becermiş, birçok zorluk ve tehlikeli işlerden, tuzaklardan kurtulmuş biriydi. Çok akıllı, bilgili ve korkusuz biriydi. Şeyh Davud ve beraberindekiler iki gün ilerledikten sonra obadan bir adam yakalayıp getirdiler. Ondan, Toktamış'ın durumundan haberi olmadığını, bir ay önceden ondan ayrılıp buraya geldiğini fakat on tane süvarinin casusluk amacıyla buraya gelip ormana saklandığını öğrendiler. Timur, aldığı bilgiler üzerine İyd Hoca'yı beraberinde otuz yardımcı ile gönderdi. Ormanda saklanan bu kişilerin birçoğu öldürüldü ve sağ kalanlardan bilgi edinildi. Oradan ayrıldılar ve Yayık (Ural) Nehri'ne ulaştılar. Bu nehrin, Aygır Yalı, Böri Geçidi ve Çapma Geçidi adında üç geçidi vardı fakat bunların hiçbiri güvenli değildi. Bu yüzden suyun yukarısına giderek oradan geçtiler.³³⁸

Atlı ve yaya olan ordunun karşıya geçmesi iki gün sürmüştü. Devamında altı gün boyunca yol yürüdüler. Mirza Muhammed'in yakaladığı bir kişiden, Toktamış'ın büyük bir ordusunun burada olduğunu fakat ayrıldığını öğrendiler. Timur'un ordusu gece ateş yakmayarak tedbirli bir şekilde ilerleyerek İyk (İk) Nehri'ne ulaşip karargah kurdu. Daha sonra ordunun tamamını nehrin karşı tarafına geçirdi. Öncüler bir adam yakalayıp getirdiler. Bu adam, Toktamış'ın Timur'dan haberinin olmadığını, Edigey Mirza'nın kaçan iki adamının gelip Toktamış Han'a haber verdiğini ve bunun üzerine ordu hazırlattığını söyledi. Timur ordusuna hendek kazıp, kalkanlarını hazır ederek beklemeleri emrini verdi.³³⁹

Toktamış, Timur'un yaklaştığını duyunca şaşırılmıştı çünkü bu zorlu yolda ölmeden ve ordusunun yok olmadan gelebileceğini düşünmemişti. Timur'un ordusunun iase elde etmek için yolda dağılıp gideceğini düşündüğü için içi rahattı. O yüzden Timur'un bu seferine karşı hiçbir hazırlığı yoktu. Toktamış'ın bu hareketi Timur'un ordusunu toplaması ve nizamı için zaman kazandırmıştı. Toktamış durumdan haberdar olunca sağ kolu ve sol kolu toplayarak Kırk Göl'e ulaşmış ve asker toplamaya koyulmuştu.³⁴⁰

Timur'un ordusu çamurluk bir alandan geçti ve öncü birlikler üç düşman birliğinin görüldüğü haberini getirdiler. Atına binip ileri giden Timur, ordusuna hazırlanıp beklemelerini söyledi. Bu arada devriyeler bir adam yakalayıp getirdiler ve çeşitli

³³⁸ Şami, *Zafername*, 145-146.

³³⁹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 190.

³⁴⁰ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 137.

bilgiler evde ettiler.³⁴¹ Bunun üzerine Timur, Argunşah ve Sevinç Bahadır'ı bilgi elde etmeleri için ileriye gönderdi. Yakınlarda hiçbir kuvvetin kalmadığını ve öncü birliklerinde geri dönmüş olduğunu görerek döndüler. Bunun üzerine Timur, Mübeşşir'i gönderdi ve haber almadan gelmemelerini söyledi.³⁴² İlerleyen bu birlik ormana gelince sesler duydu ve az sayıda olduklarını anladıkları bu kuvvetle mücadeleye giriştiler, askerlerin birçoğu öldürüldü. Sağ kalanlardan ise, Altın Orda ordusunun Kırk Göl'de topladığını ve vardıklarında Toktamış Han'ın kendisinin orada olmadığını söylediler. Daha sonra ise Timur'un emriyle öldürüldüler.³⁴³

Tam bu sırada Mamay'ın oğlu yaralı şekilde Timur'a getirildi. Toktamış'ı bulması gerektiği yerde bulamadığını söyledi. Bunun üzerine Emir Timur, Sayin Timur'u, Mevla'yı, Anlika Tarhan'ı ve Emir Hamid'in oğlu Celal'i devriyeye gönderdi. Eğer düşmanla karşılaşırlarsa kendilerini gösterip kaçmalarını söyledi. Yola koyulup bataklıktan geçtiler ve Toktamış'ın on beş kadar askeriyle karşılaştılar. Sayin Timur ilerleyerek gitti ve bu kişilerle konuşup döndü. Mevla'yı, Emir Timur'a haber vermesi için geri göndermişlerdi.³⁴⁴

Timur, Mevla'yı dinledi ve İygü Timur'u, Altın Orda'nın asker sayısı hakkında bilgi edinmesi için gönderdi. Varıp diğerlerine yetişen İygü Timur düşmanın fazlaca olduğunu gördü. Bir müddet sonra da mücadeleler başladı. Çıkan çatışmalarda İygü Timur'dan başka Haray Melik ve Karaça Arlat'ta öldürülmüştü. Emir Timur, Cihanşah-bek ve Hacı Seyfeddin ile birlikte geldi. Bu çarpışmada Celal Hamid'in de büyük katkısı olmuştu. Timur bu çarpışmadan sonra birçok kişinin makamını yükseltti.³⁴⁵

Toktamış'ın birlikleri kendilerini bir kez gösterip kayboluyorlardı. Emir Timur kengeş düzenledi ve alınan kararla; Ömer Şeyh'in 20.000 kişilik orduyla ileri gönderilmesine karar verildi. Böylelikle ileri gidecek ve Toktamış'a yetişip savaşa girmesi için tutacaktı. Şehzade Ömer Şeyh'in yanında Sultan Sencer, Sevinçak-bek, Osman ve Hasan Candar'da vardı.³⁴⁶ Bir süre sonra Toktamış Han'ın ordusuyla karşılaştılar ve çatışmalar başladı. Vaziyetten haberdar olan Timur, bu durumdan fazlasıyla memnun

³⁴¹ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih'i*, 209.

³⁴² Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 190.

³⁴³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 191.

³⁴⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 191.

³⁴⁵ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 191-192.

³⁴⁶ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 192.

kalıp sevindi. Toktamış'ın öncü birliklerini bulup sonunda çarpışmaya muvaffak olmuştu.³⁴⁷

Bugünlerde çok fazla kar ve yağmur yağıyordu. Altı gün bu şekilde geçtikten sonra hava açıldı. Şamar Nehri'ni geçtikten sonra Kunduzca³⁴⁸ Nehri boyunca 18 Haziran 1391 tarihinde iki ordu karşılaştı. Timur ordusunu eski üçlü sistem olan (merkez, sağ, sol) olarak değil de, alışılmışın dışında yedi kol sistemine göre düzenledi. Bu yedi kol bağımsız olarak ayrılacak fakat bu kolordular Timur'a bağlı olacaktı. Bu sistem bizzat Timur'a aitti ve daha sonraları başka savaşlarda, başkaları tarafından da denenecekti.³⁴⁹ Bu sistemi kullanan Moğol orduları, ileride Timur'un ordusundan bile güçlü hale gelecekti.³⁵⁰ Emir Timur'un ordusunda komuta kademesinde Şehzade Muhammed Sultan, Sultan Muhammed Han, Miranşah, Ömer Şeyh, Emir Hacı Seyfeddin, Sarı Buka, Berdi Bek, Hudadad Hüseyini bulunmaktaydılar. Toktamış Han'ın ordusunu ise, şehzadelerden Bek Yaruk Oğlan, Taş Timur Oğlan, Yılgamış Oğlan, Ali Oğlan ve Bek Polat Oğlan; beylerden Süleymanşah-Bek, Ali-Bek, Hasan-Bek, Akbuta, Sufi Kongrat, Urus Hak Kıyat, Saray Kök Buka, İsa Bek (Mirza Edigey'in kardeşi), Kıygur Bek yönetmekteydi.³⁵¹

Timur, her yerde olduğu gibi burada da akıllı davranacaktı ve psikolojik olarak Altın Orda askerlerini olumsuz etkilemeyi başaracaktı. Tam iki ordunun karşı karşıya geldiği vakit, Timur karşı tarafa yeneceklerini haykırıyordu. Borazan ve davullar yüksek sesle çalıyor Altın Orda ordusu küçümsenerek moralinin bozulması sağlanıyordu. Edilen dualar ve kılınan namazlar sonrasında Miranşah'ın kuvvetlerinin sağ kanadının Toktamış'ın sol kanadına bindirmesi ile artık savaş tam anlamıyla başlamıştı.³⁵²

Savaş çok şiddetliydi. Oklar atılıyor, kılıçlar savruluyor, atlar soluyor ve kanlar akıyordu. Fakat kuvvetler birbirlerinin hattını kıramadıkları için pek bir sonuç elde edememişlerdi. İlk çarpışmada Emir Timur, Altın Orda'nın sağ kanadı ve merkez kuvvetleri üzerinde üstünlük elde etti. Fakat Toktamış, sağ kanadındaki kuvvetlerini Ömer Şeyh'in komutasında bulunan kuvvetlerin sol kanadına indirdi. Sayısının fazla

³⁴⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 250.

³⁴⁸ Kondurça, Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 192.

³⁴⁹ Zortul, "Timur'un Altınordu Seferi", 45.

³⁵⁰ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 138.

³⁵¹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 193.

³⁵² Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatih*, 213.

olmasının da avantajıyla neredeyse karşısındaki kuvveti bütünüyle yok etmek üzereydi. Sulduz tümeninin bozulmasıyla iyice Toktamış Han zafere yaklaştığını düşünüyordu. Bu sırada orduda bir karışıklık meydana geldi ve Toktamış'ın boynuzlu savaş sancağı indirildi.³⁵³

Altın Orda birlikleri tam Timur'un kuvvetlerini eziyor ve savaşın sonucunu kendi lehlerine bitiriyordu ki Emir Timur'un satın aldığı Toktamış'ın sancaktarı, sancağı indirmişti. Bu durum orduda paniğe sebep oldu. Bu olayla Toktamış'ın ordusu bozguna uğramıştı. Sancağın inmesi hanın ölmesi anlamına gelmekteydi. Halbu ki Toktamış Han yaşıyordu. Tam her şeyin Timurluların aleyhine olduğu anda Timur'un bu hamlesi sonucu tersine döndürdü.³⁵⁴

Toktamış gördü ki ordunun çarpışacak gücü yoktu o yüzden savaşı devam ettirmedi. Atına atladı ve kaçmaya başladı. Timur, türlü zahmetlerle ve zorluklarla buralara gelmiş, Toktamış'ı savaşın içine çekmeyi başarmıştı. Bunun üstüne savaşı da kazanmıştı fakat Toktamış'ı ele geçirememişti. O yüzden on askerin yedisini kaçan Toktamış'ı yakalamaları için peşine gönderdi. Toktamış ve yanındaki kuvvetleri Volga Nehri kıyısında yakaladılar. Altın Orda kuvvetleri iki ateş arasında kalmışlardı. Bir tarafta Timur'un askerleri, bir tarafta uzun ve derin bir nehir vardı. Askerlerin birçoğu nehirde boğularak can verdi. Toktamış ise hayatta kalmayı başarmıştı.³⁵⁵

Toktamış kaçıp kurtuldu fakat birlikleri kılıçtan geçirildi. Kadınları, kızları, çocukları ve hazineleri ele geçirildi. Timur'un askerleri o kadar çok ganimet elde etti ki, piyadelere on-yirmi at, süvarilere ise yüzden fazla at düştü. Aldıkları koyunların ise sayısı belirsizdi.³⁵⁶ Tüm Volga boyu, Saray ve Hacıtarhan şehirleri de yağmalandı. Sırf Timur'un hissesine beş binden fazla esir kız düşmüştü. Altın Orda'nın başkentinde tahta oturan Timur, eğlenceler düzenledi ve bölgede 26 gün kaldı.³⁵⁷ Bu süre zarfında ise Volga'nın sağ tarafına geçmedi.

Toktamış savaş meydanından kaçınca, onun eski hasımları olan Edigey (İdigü) Mirza, Künçe Oğlan, Timur Kutluğ, Emir Timur'un huzuruna geldiler. Timur onlara iltifatlar

³⁵³ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 214.

³⁵⁴ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 143.

³⁵⁵ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 195.

³⁵⁶ Şami, *Zafername*, 153.

³⁵⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 196.

etti ve değerli hediyeler verdi. Onlar da Timur'dan izin isteyerek yurtlarına dönerek dağılmış olan milletlerini toplayarak geri geleceklerinin sözünü verdiler. Timur bunlara izin verdi ve yarlıklarını yazdırdı. Bunu yapmasındaki asıl sebep ise, Toktamış'ın ele geçirilememiş olması ve devamında bu kişilerin onunla taht mücadelesine girişerek onu zayıf düşürmelerini istemesiydi.³⁵⁸

Timur bu kişilerin yarlıklarını yazdırmış ve uğurlamıştı. Emir vererek hiç kimsenin bu kişilerin yurtlarına ilişmemesini buyurdu. Yurtlarına dönen bu Moğol soylularının hiçbiri geri dönmedi. Timur Kutluk gitti ve hanlığını ilan etti. Künçe Oğlan kısa bir süre Timur'un yanına gelse de Altın Orda'daki yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamayıp geri döndü. Timur Kutluk'un ili, Volga boyundaydı ve toplayıp Timur'un hizmetine getirecekti. Fakat Edigey Mirza onu uyardı. Eğer Timur'un emrine girerse, milletini her tarafa dağıtacağını ve ileri gelenleri de Timur'un kendine yardımcı yapacağını söyledi. Bunun üzerine Timur Kutluk bu sözleri dikkate değer buldu ve aksakallılarla konuşarak başka yerlere çekildi. Emir Edigey'in ise Toktamış Han ile olan mücadeleleri destanlara konu olacaktı.³⁵⁹

Timur'un ordusu gidiş yolunda 2500 km yol gitmişti. Altın Orda'da işlerini bitirdikten sonra ise dönüş yoluna koyuldular. 1391 yılında Sabran'ı geçip Otrar şehrine, oradan da Sirderya Nehri'ni geçip Semerkant'a vardılar.³⁶⁰ Ağırılıkları ise, bazı emirlerle birlikte Emir Hacı Seyfeddin, Aralık ayında Taşkent'e ulaştırdı. Böylelikle on bir ay süren I. Deşt-i Kıpçak seferi sonra ermiş oldu.³⁶¹

4.1.7.7. Kunduzca Savaşı Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Timur Semerkant'a döndükten sonra oğlu Miranşah Herat'a gitti. Cihangir Mirza'nın oğlu Pir Muhammed ise yanına katılan bazı beyler ve biraz askerle beraber Gaznin, Kabil, Kandahar bölgesi ile Sind Nehri'ne kadar ki coğrafyanın fetih görevini tamamlamak için yola çıktı. Toktamış ile yapılan savaş fırsat bilen İran'daki bazı hakimler, Timur'un bölgede olmayışını fırsat bilerek ondan yüz çevirmişlerdi. Timur

³⁵⁸ Şami, *Zafername*, 152-153.

³⁵⁹ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 134-135.

³⁶⁰ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 196.

³⁶¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 197.

bunun üzerine 1392 yılının Haziran'ın da hareket ederek Buhara'ya geldi.³⁶² Oradan Amuderya Nehri'ni geçip Mazenderan'a gelip buranın hakimlerine baş eğdirdi. Sari hakimi olan Seyyid Kemaleddin eşleriyle birlikte gemiye bindirilerek Harezm'e gönderildi. Oğullarını Taşkent'e, akrabalarının bazıları ise Semerkant'a gönderildi.³⁶³

Devamında Emir Timur, Güney İran'daki Fars coğrafyasına geldi ve Muzafferilerin üstüne gitti. Biat etmeyen Şah Mansur kendini Şiraz'a kapattı. Bunun üzerine Timur bu şehre saldırdı. Şiraz önlerinde yapılan savaşta Şah Mansur yiğitçe savaştı. Hatta Şah Mansur'un kuvvetleri Timur'un bulunduğu bölgeye kadar yanaşsa da başarılı olamadı. Yaralı olarak kaçan Şah Mansur yakalanarak öldürüldü, ardından tüm haneden üyelerinin de hayatına son verildi. Ülkesi de Şeyh Ömer'in kontrolüne bırakıldı.³⁶⁴

Emir Timur böylelikle Irak-ı Arab topraklarına gelmiş dayanmıştı. Bu dönemde Anadolu'ya bakıldığında; henüz tam olarak Orta Anadolu'da hakimiyet kuramamış bir Osmanlı Devleti, Kayseri-Sivas bölgesinde Kadı Burhaneddin, uzun mücadele ve uğraşlardan sonra Osmanlı hakimiyetini tanıyan Karamanoğulları, Anadolu'nun doğusunda Erzincan Emirliği ve Karakoyunlular, Maraş civarında Dulkadiroğulları ve daha kuruluş sürecindeki Akkoyunlular bulunuyordu. Dolayısıyla Anadolu topraklarında siyasî birlikten söz etmek olanaksızdı. Ortadoğu coğrafyası için ise; en güçlü devlet Memlûklüler idi. Bu devletin hakimiyet alanı Anadolu'da Malatya'ya kadar uzanmaktaydı fakat iç mücadeleler dolayısıyla artık yıpranmaktaydı.³⁶⁵

Emir Timur, hem Ortadoğu'nun hem de Anadolu'nun fetih yapmak için ne denli uygun olduğunu görmekteydi. Mazenderan ve Şiraz'ı ele geçirmişti. Oğlu Miranşah'ı ve torunları Pir Muhammed ile Muhammed Sultan'ı Kazvin ve Sultaniye tarafına gönderip, kendi de 1393 senesinin Ağustos'un da Bağdat'a yürüdü.³⁶⁶ Sultan Ahmed'in Timur'a karşı gönderdiği bir birlik topluca Timur'un emrine girdi. Timur, Sultan Ahmed'e mektup göndererek, savaşmak niyetiyle gelmediğini, kız kardeşiyle evlenmek istediğini ve ona kızını vereceğini söyledi. Sultan Ahmed bu sözlerin doğru olduğunu zannetti

³⁶² Aka, *Timur ve Devleti*, 17.

³⁶³ Aka, *Timur ve Devleti*, 18.

³⁶⁴ Şami, *Zafername*, 165.

³⁶⁵ Aka, *Mirza Şahrüh*, 64.

³⁶⁶ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 219.

ama yine de ordusunu topladı. Emir Timur'un ordusuyla geldiğini haber alınca ise; ordusunu geri çekip, silahları toplattı.³⁶⁷

Timur ise aniden Bağdat'a saldırdı. Kandırıldığını anlayan Sultan Ahmed, şehrin bir kapısından, Timur'un tarafına geçip kendine ihanet eden, kendi adamlarıyla çarpışarak çıkmak zorunda kaldı. Yanına hazinesi ve ailesini de almıştı. Köprüyü yıktırıp, Dimaşk'a doğru gitti. Timur arkasından oğlunu gönderdi.³⁶⁸ Yetişen Timurlu birlikleriyle aralarında çarpışmalar yaşandı. Sultan Ahmed'in oğlu Alauddevle ve hanımlarını esir aldılar.³⁶⁹ Sultan Ahmed ise kaçarak Sultan Berkuk'a sığındı.

Emir Timur'un gelerek Bağdat kapısına dayanması birçok devletin içinde rahatsızlıklara neden oldu. Timur tehlikesine karşı Sivas ve Kahire'de bazı tedbirler alınmıştı. Bu başkentlerde savunma güçlendirilmiş, savaş hazırlıkları başlamıştı. Anadolu'da ise; Konya, Erzincan ve Maraş gibi şehirlerde sevinç havası hakim olmuştu. Timur, Bağdat'a hakim olduktan sonra kuzeye ilerleyerek Terkit'i de ele geçirdi. Sivas ve Kayseri'nin hakimi Kadı Burhaneddin'e, Karakoyunlu, Akkoyunlu beğlere, Karamanoğlu'na ve Erzincan Emiri'ne elçiler göndererek kendine bağlılıklarını bildirmelerini istedi.³⁷⁰

Memluk Sultanı Berkuk'a ise kalabalık bir elçi heyeti yolladı. Henüz gelecek cevabı bile beklemeden devam ederek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne girdi. Burada Musul, Diyarbakır ve Mardin'i hakimiyeti altına aldı ve Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan Aladağ'a geldi. Burada bulunduğu sırada Erzincan hakimi Timur'a bağlılığını bildirdi. Memluk Sultanı Berkuk ise Timur'un gönderdiği elçileri öldürterek sert bir cevap verdi. Bu olayların üzerine Timur, Suriye'ye yürümeye karar vermişti.³⁷¹

Anadolu'da durum Timur'dan yana gelişmekteydi. Karamanoğlu Alaaddin Bey, hem Osmanlı Sultanı Bayezid ile hem de Kadı Burhaneddin ile arasının açık olmasından dolayı, Timur'a olumlu yanıt vermişti. Timur ister Anadolu'ya ister Suriye'ye hareket etsin onunla birlikte olacağını bildirdi. Dulkadiroğlu Suli Beg ise, Memluk Sultanı Berkuk'tan korktuğundan dolayı, Timur'u o taraflara sefer yapması için

³⁶⁷ Yazdi. *Zafername (Emir Timur)*, 219.

³⁶⁸ Yazdi. *Zafername (Emir Timur)*, 220.

³⁶⁹ Yazdi. *Zafername (Emir Timur)*, 222.

³⁷⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 19.

³⁷¹ Aka, *Mirza Şahruh*, 65.

yönlendirmektedir. Kadı Burhaneddin ise, Timur'un isteğini reddetmiş ve Timur'un kendine gönderdiği mektubun bir nüshasını Yıldırım Bayezid'e, bir nüshasını da Sultan Berkuk'a göndermişti. Kadı Burhaneddin'in bu çabası sonuç verecek ve içinde Osmanlı Devleti, Memluk Devleti ve Altın Orda'nın bulunduğu dördü bir ittifak kurmayı başaracaklardı.³⁷²

Toktamış Han, Timur ile yaptığı Kunduzca Savaşı'nda yenilmiş ve Altın Orda'nın Doğu kısmını yani Doğu Deşt-i Kıpçak'ı kaybetmişti. Toktamış Han, Altın Orda'nın doğu kısmını (Yayık Nehri'nin doğusu) kaybetmiş olmasına rağmen Batı kısmı olan Batı Deşt-i Kıpçak'ı elinde tutuyordu. Toktamış Han ordusunun komutanlarına, halktan ileri gelenlere, bozkırda yaşamını sürdürerek düzeni sağlayanlara ve sağ kanat-sol kanat emirlerine haber gönderip kendisine katılmalarını istedi. Onlar da Toktamış Han'a sadık kalarak itaat ettiler.³⁷³ Kunduzca Savaşı sırasında Toktamış'ı bırakıp giden tümen komutanı Bek-Bulat, Don Nehri havzasına gelerek 1391 yılında para bastırıp kendini han ilan etmişti. Ayrıca Saray şehrinde de para bastırmış fakat orada uzun süre kalamamıştı. Oradan Azak ve Kırım taraflarına giderek oralarda da kendi adına sikke darp ettirmişti. Kırım bölgesi Altın Orda'nın uzak ve ücra bir köşesiydi. O yüzden orada Bek-Bulat haricinde bazı Altın Orda hanlarının ve Cenevizlerin de kendi adına para bastırıldığı görülmüştür.³⁷⁴

Timur'un desteğiyle bölgeye gelen Timur Kutluk Han, Könce Oğlan, Edigey Mirza ve Kayçırak Oğlan bölgede etkili olmaya başladılar. Fakat Toktamış'a karşı açıktan mücadeleye yinede çekiniyorlardı. Çünkü Toktamış Han, Altın Orda'da hala güçlüydü ve iyi bir nüfuza sahipti. Kunduzca Savaşı'nda yenilmesiyle Toktamış'ın eski gücünü kaybetmesi, Rus Knezlikleri'nin bu durumdan yararlanmak istemesine neden oldu. Bu knezlikler kendilerine sınır olan Volga Bulgarları'na sefer yapmak için karar aldılar. Nijegorod Knezi 1391 senesinde Volga Bulgarları'nın üzerine sefer düzenledi. Altın Orda birliklerini de aynı yıl Vyatka bölgesi üzerine sefer düzenleyerek karşılık verdi.³⁷⁵

Toktamış Han, knezlikler arasında daha çok denge politikası gütmektedir. Moskova'yı yanında tutmak için Nijegorod'u ona bıraktı. Vasili buna çok sevindi ve Toktamış'ın

³⁷² Aka, *Timur ve Devleti*, 20.

³⁷³ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 138.

³⁷⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 150.

³⁷⁵ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 147.

karargahına giderek değerli hediyeler takdim etti. Onu han olarak tanıyacağına da söz verdi.³⁷⁶ Moskova'yı kendine bağladıktan sonra ise, Litvanya ve Polonya (Lehistan) taraflarında da durumunu güçlendirmeye çalıştı. 1393 senesinde Polonya kralı Yagaylo'ya bir yarlık gönderdi. Bu yarlıkta, Moskova ile aralarında anlaşamadıkları toprakları ona vermeyi fakat karşılığında ise; kendi hakimiyetini tanımasını ve vergi vermeyi kabul etmesini istedi.³⁷⁷ Anlaşıyor ki Toktamış'ın hala knezlikler üzerinde ciddi baskı ve gücü bulunmaktaydı. Toktamış Han, anladı ki Timur ile tek başına baş edemeyecekti. O yüzden ittifak yaptığı devletlerin sayısını artırmaya çalıştı.

4.1.7.8. Emir Timur'a Karşı Dörtlü İttifak Kurma Çalışmaları

Emir Timur'un Suriye ve Anadolu coğrafyasına yayılma politikası, hem Anadolu'da ki hem de Ortadoğu'daki ülkeleri oldukça tedirgin etmişti. Timur Irak-ı Arab'ı almıştı ve siyasî faaliyetlerine devam ediyordu. Timur'un faaliyetlerine devam etmesi, coğrafyadaki rakip devletleri de birbirine yaklaştırdı. Bunun neticesi olarak Toktamış Han, Sivas hakimi Kadı Burhanettin'i, Osmanlı Devleti hükümdarı Yıldırım Bayezid'i ve Memluk Sultanı Berkuk'u Timur tehlikesine karşı uyardı.³⁷⁸ Bu uyarılarında, Emir Timur'un niyetinin ne olduğunu açıkça belirtiyor ve bu devlet adamlarına bölgesel bir ittifak çağrısında bulunuyordu.

Uzun ve yorucu bir diploması çabasının neticesinde aralarındaki tüm bölgesel çatışmaları ve çekişmeleri bir kenara koyarak, Timur'un olası saldırılarına karşı bir ittifak kurmayı başaracaklardı. Sultan Berkuk, Timur'a kendiliğinden bağlanan Mutahharten gibi Kadı Burhaneddin'in de teslim olmasından endişeleniyordu. Bu endişeyi bilen Kadı Burhaneddin ise, Timur'un kendisine bağlanma isteğini reddettiği mektubun bir nüshasını Osmanlı'ya bir nüshasını da Memlukler'e göndermişti. Bunun üstüne bir de Timur'un elçisini öldürmüştü. Bu hareketini de Yıldırım Bayezid ve Sultan Berkuk'a haber etti. Ayrıca birer de mektup yollayarak Timur'un Müslümanlara yaptıklarının zulüm olduğunu ve bu yüzden öldürülmesinin vacip olduğunu söyleyerek ortak düşmanlarına karşı beraber savaşmayı teklif etti. Bu olaylar tam da Toktamış

³⁷⁶ Alan Akbıyık, "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", 135.

³⁷⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 253.

³⁷⁸ Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu – Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), 26.

Han'ın Osmanlı Devleti ve Memluk Devleti ile ittifak kurmaya çalıştığı zamana denk gelmişti.³⁷⁹

Toktamış, bir taraftan devletin içinde birliği oluşturmaya çalışıyor, bir taraftan da Azerbaycan'da siyasî teşebbüslerde bulunuyordu. Böylelikle gücünü toplayarak Timur'la karşılaşacağı zamana hazırlanıyordu. Bunun için de önce, Hülagü Han zamanından beri dost olan ülke Memluklerle ittifak yapmak istiyordu. Anadolu'da ise Osmanlı Devleti ile anlaşarak Timur'un yayılmasını engelleyecekti. Bunun için her iki devlete de elçiler ve mektuplar gönderilmişti. Kadı Burhaneddin'in de Timur'a düşman olması dörtlü bir ittifakın oluşumunu kolaylaştırıyordu.³⁸⁰

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Timur'un ordusuyla bölgeye hareket etmesi üzerine Memluk Sultanı Berkuk, Osmanlı Devleti hükümdarı Yıldırım Bayezid, Altın Orda hanı Toktamış ve Kadı Burhaneddin aralarında durumu istişare ediyorlardı.³⁸¹ Fakat Memluk Sultanı bir türlü Kadı Burhaneddin'e güvenemiyordu. Anadolu'daki bazı beyler gibi onun da Timur'a bağlı olduğundan şüphelenmekteydi. Kadı Burhaneddin ise, Timur'un elçisi Kutluşah'ı Sivas'ta durmaya mecbur bırakmıştı. Kadı Burhaneddin bir elçilik heyeti hazırlatıp Mısır'a gönderdi. Timur'a karşı hiçbir zaman dostane duygular beslemediğini ve onunla ittifak olmayacaklarını ilettiler. Ayrıca beraber Timur'a karşı birleşmeyi arzuladığını söyledi. Bir süre sonra Mısır elçisi Sivas'a geldi ve Sultan Berkuk'un Timur'a karşı ittifak kurma isteğini ilettiler. Ayrıca Timur'un elçisi Kutluşah'ı da güvence olarak Kahire'ye göndermesini istedi. Kadı Burhaneddin bu duruma uzun zaman tereddüt etse de sonunda kabul etti ve kendi elçileriyle beraber Kutluşah'ı gönderdi. Elçilerin Kahire'ye varmasıyla birlikte aralarındaki dostluk ilişkileri iyice güçlenmiş oldu.³⁸²

Bu dört devlet arasında artık ittifak kurulmuştu. Sultan Berkuk ordusunun bir bölümünü Suriye'ye gönderdi. Kendisi de ordusuyla hareket ederek Gazze yolu üzerinden Dimaşk (Şam)'a ulaştı. İttifakın kurulmasından sonra Timur, Kadı Burhaneddin'e haber yollayarak Kutluşah'ı iade etmesini ve bu ittifaktan ayrılmasını istedi. Bu isteği geri

³⁷⁹ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 27.

³⁸⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 20.

³⁸¹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 160.

³⁸² Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 28.

çeviren Kadı Burhaneddin, Memlukler'le çok sıkı ilişkisi olduğunu ve Sivas'a saldırmaması halinde karşı koyacağını söyledi.³⁸³

Emir Timur bunun üzerine Sivas'a yürümeye karar verdi. Doğu Anadolu'daki güçlü kalelerden Erciş ve Macingerd kalelerini zapt etti. Sivas istikametinde ilerlediği öğrenilince Kadı Burhaneddin acilen savaş hazırlıklarına başladı. Malatya naibi korttu ve şehri boşalttı. Divriği ve Darende emirleri yurtlarını terk etmiş, bu bölgede bulunan göçebe Türkmen ve Moğollar güvenli yerlere geçiş yapmışlardı. Timur'un Anadolu'daki ittifaklarından Karamanoğlu ise bu habere sevindi. Timur'a yardım olması için saldırıya geçerek Kırşehir'i yağmaladı. İlerleyerek Tansa, Birgit ve Develi'yi yakıp yıktı. Kayseri'nin bağ ve bahçelerine zarar verdi.³⁸⁴

Timur, Çoban Köprüsü üzerinden Erzurum'a gelmişti. Suriye ve Anadolu üzerine yapmakta olduğu bu seferi aniden durdurdu. Sebebi ise; bu dörtlü ittifakın üyelerini ayrı ayrı bertaraf etmek istemesiydi. Toktamış, Timur'un Suriye seferini fırsat bildi ve askerî hazırlıklarını hızlandırdı. Timur, Avnik'ten hareket ettikten az bir süre sonra, Vezir Hacı Seyfeddin Semerkant'tan geldi ve Maveraünnehr hakkında detaylı bilgi verdi.³⁸⁵

Toktamış Han Şirvan bölgesine saldırıya geçmişti. Durumu müzakere eden Timur, Toktamış'a ağır bir darbe vurmak istiyordu. Bunun neticesinde II. Deşt-i Kıpçak Seferi'ni gerçekleştirmek için harekete geçti. Timur bu koalisyon devletlerini daha sonra ayrı ayrı yenecekti. Bahsi geçen devletler birbirlerine askerî yardım göndermeyecek, Timur ile tek başlarına savaşmayı tercih edecek ve yenileceklerdi.³⁸⁶

4.1.7.9. Terek Savaşı Öncesi Yaşanan Gelişmeler

Toktamış Han, Derbend ve Şirvan taraflarından Azerbaycan bölgesine asker göndererek siyasî faaliyetlerini sürdürüyordu. Timur bunun üzerine kengeşini toplamış ve Kunduzca'da yarım bıraktığı işi tamamlamak için Toktamış'ı bitirme planı yapıyordu. Tüm Deşt-i Kıpçak milletine haber yollayarak; her kim kendi tarafında yer alırsa yuceleceğini, her kim de kendisiyle savaşırsa yok olacağını söylüyordu.³⁸⁷ Timur, 1394

³⁸³ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 29.

³⁸⁴ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 29.

³⁸⁵ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 30.

³⁸⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 163.

³⁸⁷ Ali Rıza Yağlı, *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi*, (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2016), 192.

senesinde Gürcistan'a sefere çıktı. Gürcistan'ın güneyinde bulunan Akuska (Ahıska) bölgesine girerek karşı koyanların öldürülmesini emretti. Ordu birçok kişiyi kılıçtan geçirdi. Timur burada av düzenledi ve birçok hayvan avladı.³⁸⁸ Avlandıktan sonra Gürcülerin üzerine gitti ve birçoğu kılıçtan geçirilerek malları yağma edildi. Timur'un ordusu karşısında Gürcüler kale ve hisarlara çekildiler. Sonrasında Gürcistan'ın başşehir Tiflis'e hareket edildi. Şehir yağmalandıktan sonra Güney Kafkasya'nın doğusunda bulunan Şeki dolaylarına gelerek karargah kurdular.³⁸⁹

Emir Timur, daha sonra Emir Hacı Seyfeddin'i ve Cihanşah Bahadır'ı Şeki'de Bestaz adlı kaleyi ele geçirip, halkını itaat altına almaları için gönderdi. Giden bu birlik kaleyi aldı ve yağma etti. Şeyh Nureddin Bahadır'ı kalabalık bir orduyla İran'ın Kûhistan bölgesini almak için görevlendirdi. Seyyid Ali Şeki Arlat canını zor kurtararak kaçtı, şehirleri ise harap edildi.³⁹⁰ Tam bu sırada Toktamış Han'ın birliklerinin Derbend'i geçerek Şirvan'a bağlı şehirleri yağmaladığı haberi geldi. Bu birliklerin başında ise Altın Orda'nın önemli beylerinden İlyas Oğlan, Ali Oğlan, Ali Bey, İsa Bey, Yağlıbiy ve bazı beyler bulunmaktaydı.³⁹¹

Emir Timur 1391 yılında büyük gayret sarf ederek elde ettiği başarısını, siyasî açıdan teşkilatlandırmadan Altın Orda'dan dönmüştü. Timur sadece topraklarını Toktamış'ın saldırılarından korumak ve onları korkutmak amacı gütmüştü. Amacına ulaştıca Altın Orda'nın geleceği ile ilgilenmemiş ve geri dönmüştü. Sonuç olarak ise; Toktamış Han hızlı bir şekilde tahtını geri almış ve Timur'un karşısına tekrar çıkmıştı.³⁹² Durumdan haberdar olan Emir Timur, ordusuyla bu Altın Orda birliklerinin üstüne gitti. Bunu duyan birçok şehzade ve bey Timur'a katıldı. Timur'un geldiğini duyan Altın Orda birlikleri ise savaşmaktan korkup, çekilip gittiler.³⁹³

Timur, onların kaçıp gittiğini öğrendi. Kür Nehri boyunca ilerlerken, yurtçuları da önden gidip kışlamak amacıyla yurt bulmaları için gönderdi. Giden yurtçular Mahmudabad merasının kışlak için uygun olduğunu bildirdiler. Emir Timur bunun üzerine Fahrabad Köyü'nün yakınlarındaki Kalın Günbaz'a ordusuyla beraber karargah

³⁸⁸ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 245.

³⁸⁹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 247.

³⁹⁰ Şami, *Zafername*, 191.

³⁹¹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 247.

³⁹² Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 31.

³⁹³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 247.

kurdu. Ayrıca Sultaniye'ye adam gönderilerek ağırlıklarının ve hanımlarının da buraya getirilmesini istedi. Hanımlarından Saray Mülk Hatun, Tuman Aga, Çolpan Mülk Aga ve diğer bazı hanımlarıyla çocukları eşyaları ile birlikte getirildi. O kış orada geçirdiler.³⁹⁴

Baharın gelmesi ile ağırlıklar tekrar Sultaniye'ye gönderildi. Emir Timur, 28 Şubat 1395 tarihine gelindiğinde Altın Orda'ya -Toktamış Han'a- karşı seferini başlattı. Ordusundaki askerlerine kuzeye doğru ilerleyerek, o istikametteki şehirleri ele geçirip, halklarını da itaat altına almalarını emretti. Sağ kol ve sol kol birlikleri emre uygun düzenli bir şekilde ilerlediler. Timur, bu askerî harekattan önce Toktamış'a bir mektup yazdırıp, Şemseddin Almaliki adındaki elçisi ile göndermişti. Bu elçi çok akıllı, zeki, bilgili ve iş bitirici bir kişiydi. Ayrıca töreyi bilen ve tatlı dilliydi.³⁹⁵

Şemseddin Almaliki, mektubu alarak Derbend'i aşır Altın Orda'ya Toktamış Han'ın huzuruna çıktı. Tatlı ve güzel sözler söyleyerek, durumu münasip bir dille anlattı. Bu sözlerden etkilenen Toktamış'ın, barış fikri aklına yatmaya başladı. Fakat bazı emirleri bilgisiz ve tecrübesizdi. Bu emirler hanlarını yanlış yönlendirerek, dostluk kurmak yerine düşmanlığa sevk ettiler. Toktamış netice olarak; Timur'a karşı olumsuzluk içeren sert bir mektup yazdırdı.³⁹⁶ Elçiye de hil'at giydirerek geri yolladı.

Şemseddin, çok hızlı bir şekilde hiç durmadan ilerleyerek Samur Nehri civarlarına gelen Timur'a yetişerek, Han'ın gönderdiği mektubu iletti. Timur barış teklifine olumsuz cevap verilmesine çok kızdı ve ardından ordusunu teftişe çıktı.³⁹⁷ Timur'un ordusu o kadar kalabalıktı ki, bir ucu Elburz Dağları'nda, diğer ucu Hazar Denizi'nin kıyılarındaydı. Böyle bir ordunun daha önce İran hükümdarlarında bile olmadığı söylenmektedir.³⁹⁸

Emir Timur, ordunun teftişini bitirdikten sonra, şehzade ve beylerin birlikleriyle beraber Derbend geçidinden geçti. Burada Toktamış'a dost Moğol bir kavim olan Kıtak adlı toplulukla karşılaştılar. Timur bu kavmin ortadan kaldırılması emrini verdi. Askerî

³⁹⁴ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 248.

³⁹⁵ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 249.

³⁹⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 254.

³⁹⁷ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 249.

³⁹⁸ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 250.

birlikler dört tarafını çevirdiler ve tüm halkı öldürdüler. Burayı yağmalayıp evlerini de yaktılar.³⁹⁹

Toktamış Han, bu sırada Ortak isimli bir elçisini Timur'a göndermişti. Elçi yolda Timur'un ordusunun büyüklüğünü ve kuvvetini görünce korkup durumu hana söylemek için geri döndü. Han'a vararak Timur'un ordusunun Derbend'i geçtiğini ve daha önce böyle bir ordunun olmadığını söyledi. Toktamış Han bu haberi duyunca çok şaşırdı ve Kazançi Bahadır'a kalabalık bir birlik verip, öncü birlik olarak Timur'a karşı gönderdi. Timur bu sırada Tarki denen yere gelmiş ve ordusuyla beraber karargah kurmuştu.⁴⁰⁰

Kazançi önderliğindeki Altın Orda birlikleri Koy Suyu'nun kenarına gelerek karargah kurdular. Durumdan haberdar olan Timur, seçkin askerlerinden oluşan özel bir birlik oluşturdu. Atlarıyla birlikte gece boyu ilerleyen bu özel birlik, sabaha karşı Kazançi'nin ordusunu bulup ani bir baskın yaptı. Beklenmedik baskınla hezimete uğrayan Altın Orda'nın bu öncü birliklerinden pek çok asker öldürüldü. Kazançi ise durumun vehametini görünce dayanamayarak kaçtı. Timur, takip edilerek yakalanmasını istedi.⁴⁰¹

Timur, daha sonra oradan ayrılarak Sunca Nehri'nin kıyısına karargah kurdu. Toktamış ise bu sırada Terek Nehri kıyısına karargahını kurdu. Askerlerine de karargahın etrafına hendekler kazdırıp, etrafını da kalkanlar yerleştirerek hem taarruza hem de savunmaya hazır hale getirdi. Emir Timur da ilerleyip karargahını Toktamış'a daha yakın bir yere kurdurdu.⁴⁰²

4.1.7.10. Terek Savaşı (15 Nisan 1395)

Bu iki ordu, 1395 senesinin Nisan ayında Terek Nehri'nin kıyısında karşılaştı. Toktamış'ın, Timur'a göre konumu daha avantajlıydı. Nehrin tek sığ olan yerine geçip kuzey tarafını tutmuştu. Timur'un yaklaşmaması için de geçidi kollamaktaydı. Çünkü Timur, Toktamış'ın ordusunu bir an önce bastırmak niyetindeydi ve Toktamış bunun farkındaydı.⁴⁰³ Yapılacak bu savaş Toktamış Han'ın kaderinin yanında Altın Orda Devleti'nin de geleceğini belirleyecekti. Toktamış'ın rakibi olan Urus Han'ın oğlu,

³⁹⁹ Şami, *Zafername*, 192.

⁴⁰⁰ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 250.

⁴⁰¹ Şami, *Zafername*, 193.

⁴⁰² Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 167.

⁴⁰³ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 218.

Timur'un yanında kalmıştı. Cuci Ulusu'ndan olan birçok şehzade ise Toktamış'a bağlanmıştı. Timur'u bırakıp giden Künçe Oğlan, Toktamış'ın ordusunda sağ kolun komutanı tayin edilmişti.⁴⁰⁴

Emir Timur, Altın Orda Birlikleri'ne karşı saldırı emri vererek savaşı başlattı. Toktamış Han, bu vaziyette ağır olan yüklerini orada bırakıp geri çekilmenin doğru olduğunu düşündü. Timur, Toktamış'ı takip ederek Terek Nehri'ni geçti. Toktamış Han, Kuru Nehri'ne geldi, ordusunu tekrar düzene sokmaya ve her tarafa haber yollayarak asker toplamaya başladı.⁴⁰⁵ Timurlular, Terek Nehri'nden geçecek bir yer bulup, tüm orduyla karşıya geçtiler. Fakat orduda yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Bu yüzden de nehir boyunca ilerleyerek Culat isimli şehre geldiler ve orduya iâşe temin ettiler. Bu arada Toktamış Han'ın büyük bir orduyla üzerlerine gelmekte olduğu haberi geldi.⁴⁰⁶

Emir Timur, askerlerine hendek açmalarını ve buralara kazıklar çakmalarını emretti. Ayrıca bu hendeklerin dışına başka bir hendek daha kazdırdı. Gece ateş yakılmasını ve gürültü yapılmasını yasakladı. Böylece Altın Orda askerinin kendiler hakkında bilgi elde etmesi engellenecekti.⁴⁰⁷ Timur önce Toktamış'a bir elçi göndererek, böyle yapmasının sebebini sordu. Kendisinin buraya savaşmak için gelmediğini ve onun dostu olduğunu söyleyerek, Allah'ı şahit gösterip ikna etmeye çalıştı. Toktamış Han, Timur'un bu siyasî kurnazlığına ve sözlerine inanmayarak oralı olmadı.⁴⁰⁸

Toktamış Han, askerlerine gece vakti Timurlulara karşı bir baskın düzenletti. Timurlu ordusu hazır bekliyorlardı, borazan ve nakkare çalarak gürültü çıkardılar. Altın Orda askerleri Timurlu askerlerin hazır beklediğini görünce çatışmadan geri dönüp gittiler.⁴⁰⁹ Sonraki gün 15 Nisan 1395 tarihinde Emir Timur ve Toktamış Han'ın orduları atlanıp savaş düzenine geçtiler. Daha sonra ordular harekete geçti. Timur ordusunu 1391'deki gibi yine yedi kol (kolordu) şeklinde ayırdı. En ön safada seçme askerlerinden oluşan birliklerini yerleştirdi.⁴¹⁰ Merkez birliklerinin başında ise; şehzade Muhammed Sultan

⁴⁰⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 168.

⁴⁰⁵ Şami, *Zafername*, 193.

⁴⁰⁶ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 251.

⁴⁰⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 255.

⁴⁰⁸ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 218.

⁴⁰⁹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 251.

⁴¹⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 256.

bulunmaktaydı. Timur ise belli bir uzaklıktan ordusunu yönetmekte ve yönlendirmekteydi.

Tam bu sırada bir adam gelerek Emir Timur'la görüşmek istediğini söyledi. Bu adam, Toktamış'ın ordusunun sağ tarafından geldiğini söyledi. Könçe Oğlan, Bek Yarık Oğlan, Davud Sufi ve Ödürgü'nün birlikte karar aldıklarını ve hep birlikte Timurlu ordusunun sol tarafına saldıracaklarını söyledi.⁴¹¹ Timur bunun üzerine tedbir amaçlı, birliklerin bir kısmını o tarafa kaydırarak karşı tarafın planını bozmuş oldu. Timurlu ordusunda bu birliklerden başka 27 kolordu seçme askeri bulunuyordu. Zor durumda olan sol kanada bu birliklerini göndermişti.⁴¹²

Savaşın başladığı ilk zamanlarda Altın Orda'nın ordusunda bir karışıklık hasıl oldu. Toktamış Han'ın ordusunda sağ kolun komutanı bir emire öfkelenmişti. Toktamış'tan o emirin kendisine verilmesini istedi. Toktamış, bu komutana içinin rahat olmasını, o emiri kendisine savaştan sonra vereceğini, şimdi ise gidip savaşması gerektiğini söyledi. Komutan ise şahsın kendisine hemen verilmesini yoksa hana itaat etmeyeceğini bildirdi. Toktamış, tekrar ona sabırlı olmasını, şu an savaş anında bunun olamayacağını ve gidip düşmanla çarpışmasını söyledi. Fakat sağ kolun komutanı kararlıydı ve birliğini alarak ordudan ayrılıp gitti.⁴¹³ Arkasından da tüm Akbak kabilesi buradan ayrıldı. Akbak ve Taştımur Oğlan kabileleri ile birlikte o zaman Rum diyarı olan Edirne çevresine giderek yerleştiler.⁴¹⁴ Bu durum Altın Orda'ya hem güç kaybı hem de moral bozukluğuna sebep olacaktı.

Timur, sol kanadına saldıran Altın Orda birliklerinin planını boşa çıkarmıştı. Gönderdiği takviye kuvvetlerle Han'ın bu birliklerini geri çekilmeye mecbur bırakmıştı. Fakat Han'ın birlikleri geri çekildiler ve karargahına gelince cesaretlenerek toplandılar. Toplanan bu birlikler dönerek daha da şiddetli saldırdılar. Timurlu birçok askeri attan düşürdüler.⁴¹⁵

İki ordunun askerleri de çok çetin savaşıyorlardı. Altın Orda askerleri Timurlu askerleri iyice geriye çekilmeye mecbur bırakmış hatta Timur'un bulunduğu yerin yakınına kadar

⁴¹¹ Şami, *Zafername*, 194.

⁴¹² Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 252.

⁴¹³ Arabşah, *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 139.

⁴¹⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 169.

⁴¹⁵ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 252.

girmeyi başarmışlardı. Altın Orda askerleri sayıca fazlaydı ve burun buruna vuruşmaktaydılar.⁴¹⁶ Timurluların birçoğu attan düşürülerek öldürüldü ve dört bir yana dağıldı. Timur'un elinde mızrağı ve kırılmış kılıcı bulunmaktaydı. Öldürülmeye çok yaklaşmıştı ki özel muhafızı onu öldürülmekten kurtardı.⁴¹⁷ Bu kurtarıcı Emir Şeyh Nureddin idi. Canını feda edencesine tehlikeye girerek attan inmiş ve Altın Orda askerlerini, beraberindekilerle birlikte ok yağmuruna tutarak yavaşlatmayı başarmıştı. Devamında Emir Allahdad gelince çarpışma iyice şiddetlendi.⁴¹⁸

Artık Timurlu ordusu toparlanmaya başladı. Timur'u korumak için ayrıca Muhammed Azad ve kardeşi Alishah, Tokal Bavurçi, Emir Ziyrek Caku, Hüseyin Melik Kavçın'da gelerek çember oluşturmuşlar, canları pahasına Altın Orda birliklerine geçit vermemişlerdi. Timurlu ordusu artık yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirmeye başladı. Savaş tüm şiddetiyle devam ediyordu ki tam kritik anında Şehzade Muhammed Sultan hassa birlikleri ile gelip bu mücadeleye dahil oldu. Timur'un yardımına tam vaktinde gelen Muhammed Sultan, Timur'un sol yanından ilerleyip mücadeleye başladı. Altın Orda'nın sağ kanadı geri çekilmeye mecbur kaldı.⁴¹⁹

Altın Orda'nın sol kanadı Timurluların sağ kanadındaki safları bozdu. Burada Timur'un seçkin komutanlarından Hacı Seyfeddin bulunmaktaydı. Altın Orda bu birliklerin arkasından çevirerek vurmuştu.⁴²⁰ Ciddi yaralar alan Emir Nureddin'in birlikleri atlarından inerek Toktamış askerlerini ok yağmuruna tutarak göz açtırmadı.⁴²¹ Cihanşah Bahadır bir anda çıka geldi ve saldırarak Altın Orda birlikleri geri püskürtülmeye başlandı. Fakat Altın Orda birlikleri toplanarak tekrar hücum ettiler. Yaşı küçük olmasına karşın Şehzade Cihan Rüstem hassa ordusuyla Timur'a yardıma geldi. Toktamış'ın ordusu bu şiddetli saldırılara dayanamayarak dağılmaya başladı.⁴²² Bu saldırılar neticesinde Altın Orda'nın sol kanadının tamamı dağılıp parçalandı.

⁴¹⁶ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 220.

⁴¹⁷ Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, 144.

⁴¹⁸ Şami, *Zafername*, 194.

⁴¹⁹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 253.

⁴²⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 256.

⁴²¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 257.

⁴²² Şami, *Zafername*, 195.

Böylelikle muharebede galibiyet her yönüyle Timurlu Devleti'ne geçmişti. Toktamış'ın geri çekilmesiyle de savaş sonlandı.⁴²³

4.1.7.11. Terek Savaşı Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Terek Savaşı Timur'un kesin bir zaferiyle sonuçlandı. Altın Orda'nın yenilgisinin ardından Cuci soyuna mensup birçok Moğol prensi de savaş alanını bırakıp, geçitlere doğru kaçıp gittiler. Birçoğu da zaten savaş meydanında ölmüştü. Emir Timur, bu zaferin üstüne askerlerine güzel, can alıcı sözler söyleyerek gönüllerini aldı. Kurbanlar kesilip sadakalar dağıtıldı. Daha sonra Timur oradan ayrılarak Kuray Nehri tarafına geldi. Savaşta çok büyük yararı olan Şeyh Nureddin'e ve birçok savaşçıya inayette bulundu. Şehzadelere, beylere ve kahramanlık gösteren bahadırlarına hediyeler ve altın sikkeler verdi.⁴²⁴

Toktamış ordunun bir kısmını alarak Bular tarafına gitti. Bazı emir ve komutanlar, tanınmış olanlardan Bekyarık Oğlan ve Aktav'ın öncülüğünde Kırım dolaylarına gittiler. Toktamış'ın kaçmış olması Timur'u üzmüştü. Çünkü Altın Orda toprakları genişti ve büyük kaynaklara sahipti. Toktamış Han yeniden kuvvet toplayarak güçlenebilirdi.⁴²⁵

Timur bu savaşta birçok ganimet elde etti. Bu ganimet ve ağırlıkların başına, Derbend'den geçerken attan düşüp kolunu inciten şehzade Miranşah'ı bıraktı. Ayrıca Yadigar Barlas ve Hacı Seyfeddin de bu varlıkların başında kaldılar.⁴²⁶ Timur ise, durmadan devam ederek Toktamış'ı takip etti ve Volga Nehri'nde ki Tarutar geçidine vardı. Timur, Özbek askerleri ile birlikte kendi hizmetine girmiş olan Urus Han'ın oğlu Kuyriçak Oğlan'a hil'at giydirip, altın kemer hediye ettikten sonra, Cuci Han'ın ülkesini ona hediye olarak verdi. Onu Altın Orda'ya han ilan ettikten sonra Volga'dan geçirerek gönderdi. O da emre uyacak; dağılmış ve perişan duruma düşmüş ulusunu toplamak için mücadele edecektir.⁴²⁷

⁴²³ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 171.

⁴²⁴ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 254.

⁴²⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 257.

⁴²⁶ Şami, *Zafername*, 195.

⁴²⁷ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 254.

Timur, Toktamış'ın peşinden gitti ve Ogek denen yerde birliklerine yetiştiler, askerlerin birçoğu burada kılıçtan geçirildi. Altın Orda birlikleri Volga Nehri ve Timurlu askerlerin arasında kaldı. Bir kısmı nehri atlayarak karşıya geçmeyi başarabildiyse de birçoğu telef oldu. Toktamış Han ise; hanımını, çocuklarını ve servetini Han karargahına bırakmak zorunda kalmış ve kaçarak Bular ormanına sığınmıştı. Timur ele geçirdiği bu hazineyi ise savaşta yararlılık gösterenlere dağıttı.⁴²⁸

Kuray dolaylarında ağırlıkların başına bıraktığı Şehzade Miranşah, Emir Seyfeddin ve Emir Yadigar, Yulukluk ve Azukluk bölgesinde gelip Emir Timur'a yetiştiler.⁴²⁹ Timur sonrasında, Şehzade Pir Muhammed Ömer Şeyh'in emrine 6 bin asker vererek Şiraz'a gitmesini buyurdu. Emir Şemseddin'e de yine onun tümenine bağlı Gıyaseddin Tarhan'ı da alarak 3 bin kişiyle Semerkant'a gitmesini söyledi. Burada ki maksat Timur'un yokluğunda İran'da çıkabilecek herhangi bir saldırıyı önlemektir.⁴³⁰

Timur başladığı işi yarım bırakmak istemiyordu. Bu yüzden Toktamış'ı bulmak, yok etmek istiyor, Altın Orda şehirlerini ve halklarını da itaat altına almak istiyordu. Bu yüzden ordusuyla kuzeye, Altın Orda topraklarına yöneldi. Önden Osmanbek'i yolladı. Osmanbek rehber olarak yola çıktı.⁴³¹ Emir Timur Özü Nehri (Dinyeper) taraflarına geldiğinde Altın Orda'nın sağ kolunu ele geçirmek istiyordu. Toktamış'ın emirlerinden Bekyarık ve Aktav burada bulunmaktaydı. Özü kıyısında bulunan ve Bekyarık'ın şehri olan Minkerman'ı yağmalatıp tahrip ettirdi. Bu şehirlerde pek az kişi hayatta kaldı. Aktav ve Taştımur Oğlan ise Timur'dan kaçarak Emir Huraşday'ın yanına sığındılar fakat burası emniyetli değildi. Daha sonra Rum sınırından geçip Osmanlı Devleti'ne bağlı İsrayaka mevkinde barınmaya başladılar.⁴³²

Timur, Özü Nehri'ni geçip Rusya taraflarına yöneldi. Osmanbek ise Tana (Ten) Nehri çevresinde Bekyarık'ın askerleriyle karşılaşmış ve birçoğunu kılıçtan geçirmişti. Urus'un Karasu şehrinin içini ve dışını yağmaladılar. Bekyarık Oğlan aciz ve perişan halde eşlerini ve çocuklarını Abla denilen ormanda bırakarak, oğullarından sadece birini alarak kaçtı. Timur bu hanım ve çocuklara merhametli davrandı ve Bekyarık'ın

⁴²⁸ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 254.

⁴²⁹ Şami, *Zafername*, 196.

⁴³⁰ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 255.

⁴³¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 255.

⁴³² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 259.

arkasından gönderdi. Emir Timur'un oğlu Miranşah ve Cihanşah Bahadır'ın yanında birçok emir, Altın Orda'nın sağ kolunu yağmalamak için harekete geçtiler. Hoca Bek ve birçok beyin ulusunu ele geçirdiler, birçoğunu da öldürdüler.⁴³³

Bu emirler ayrıca Kırım dolaylarında yaşayan Şirin Yahşı-Hace-Bek, Kıyat Urusçuk Bek ve Barın Saray-Bek'in memleketlerini de yağmalamışlardı.⁴³⁴ Emir Timur'un askerleri Saray'ı, Urus'u ve Urusçuk'u tümüyle ele geçirdi ve yağmalayıp, yakıp yıktı. Çok fazla koyun, öküz, at, katır ve her ne ganimet varsa aldılar. Güzel kadınları ve birçok kızı da esir olarak götürdüler. Cuci Ulusu emirlerinden Barlan, Körbuka, Kelaci ve Yörkün çöllere kaçmak zorunda kaldılar. Kadınları ve kızları esir, malları ise yağma edildi.⁴³⁵ Timur yanına biraz asker alarak Volga Nehri'nin aşağı kısmında bulunan Balçimkin şehrine hareket etti. Tana Nehri kıyısında Azak kalesine geldiği zaman şehzade Miranşah birlikleri ile Timur'a katıldı. Tüm bu vilayeti ele geçirip, Müslüman ahaliyi ayırarak gayrimüslimlerin hepsini öldürttü ve bölgeyi terk etti.⁴³⁶

Emir Timur Azak'tan sonra Kuban'a yöneldi. Çerkezler Azak'tan Kuban'a kadar ki alanı yakmışlardı. Bunun neticesi olarak Timurlu ordusunun atları bir hafta kadar yem bulamadı. Timur buna çok öfkeleni ve öç alınması için emir verdi. Çerkezlerin yanı sıra birçok dağ kavmini de yağma ederek, şehirlerini tahrip ettiler.⁴³⁷ Daha sonra Elburzkûh tarafına doğru ilerlediler. As halkı gaza etme maksadıyla hakimiyet altına alındı. Ayrıca Rus Knezlikleri'nin üzerine seferler yapılmasındaki amaç da cihat anlayışı ile ilgiliydi. Oradan Elburz dağındaki oldukça yüksek kayalıklarda kurulmuş Kula ve Tavus kalelerine yöneldi. Merdivenler kurdurularak zor da olsa kaleler zapt edildi.⁴³⁸

Timur Beştak'ta biraz istirahat ettikten sonra Simsin'e yürüdü. Gayurhan'ın oğlu Muhammed, Emir Timur'a itaat etti. Şehir halkının birçoğu Timur'un egemenliğini tanısa da kimisi dağlara kaçıp saklandı. Askerler onları bulup itaat ettirdiler, birçoğunu da öldürdüler. Oradan Çötür Kazak'a hareket ederek yağmalandı.⁴³⁹ Birçok ganimet

⁴³³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 256.

⁴³⁴ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 174.

⁴³⁵ Şami, *Zafername*, 196.

⁴³⁶ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 257.

⁴³⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 261.

⁴³⁸ Şami, *Zafername*, 197.

⁴³⁹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 260

topladıktan sonra Boğazkum'a gelerek karargah kuruldu. Mamatku ve Kazi Kumuk şehirlerinin halkı itaat altına alındı. Başta itaat edenlere hediyeler verilerek canlarına dokunulmadı. Adalarda yaşayan ve itaat etmeyen milletler suyun buz tutması neticesinde Timurlu askerler tarafından itaat ettirildi. Şehirleri yağmalandı ve yakıldı.⁴⁴⁰

Timur, Toktamış Han'ı kovalarken daha önce fırsat bulamadığı Saray Berke ve Hacı Tarhan (Ejderhan) şehirlerini ele geçirmek için fırsat bulamamıştı. Bu büyük iki merkezi yıkmak için büyük bir ordu toplayıp hareket etti. Kış gelmiş ve çok sert bastırmıştı. Volga donmuş ve buzlarla kaplanmıştı. Hacı Tarhan sadece ırmak tarafından alınabilecek bir şehirdi.⁴⁴¹ Emir Timur, emirlerden Ömer Taban'ı, Hacı Tarhan için görevlendirmiş, oradaki işlerin yoluna koyulması için göndermişti. Şehrin önderlerinden Muhammedi'nin düşmanlık yaptığı bilgisini Timur'a ilettili.⁴⁴²

Şehrin bir tarafı nehirdi ve buz tutmuştu. Bu buzlar kesilerek duvar yapılıyor ve su serpilerek donmasıyla birlikte tek parça halini alması sağlanıyordu.⁴⁴³ Timur buraya gelip karargah kurunca, şehir fazla karşı koyamadı. Muhammedi şehirden çıkıp Timur'u karşıladı. Timur, şehir halkının öldürülmemesi için vergi kesti. Fakat askerlerin şehri yağmalamasına da izin verdi. Daha sonra ise, emir vererek herkesin şehri terk etmesini istedi. Ardından şehri yaktırıp yerle bir ettirdi.⁴⁴⁴ Muhammedi ise nehirdeki buzların altına sokularak öldürüldü.⁴⁴⁵

Timur, Saray şehri için Şehzade Pir Muhammed Cihangir'in yanı sıra Şeyh Nurddin, Emir Cihanşah ve Timur Hoca Akbuga emirlerini de görevlendirmişti. Sonrasında Saray şehrine de girerek yaktılar.⁴⁴⁶ Şehir ahalisini de esir edip götürdüler. İki şehrin bu şekilde viran edilmesinin sebebi ise; Timur'un İran ve Fars seferi sırasında Toktamış'ın savunmasız kalan Maveraünnehr'e girerek, Kazan Sultan'ın yaptırdığı Zincir Saray'ı yaktırmış olmasının karşılığıydı.⁴⁴⁷ Bu görünen amacıydı fakat asıl amacı; Semerkant kadar güçlü bu iki şehrin önemini bitirmektir. Altın Orda'nın ticarî gücünü zayıflattı. Çin,

⁴⁴⁰ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 260.

⁴⁴¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 261.

⁴⁴² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 262.

⁴⁴³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 261.

⁴⁴⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 414.

⁴⁴⁵ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 262.

⁴⁴⁶ Şami, *Zafername*, 199.

⁴⁴⁷ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 262.

Hindistan üzerinden buraya uzanan ticaret güzergahını değiştirerek İran ve Suriye'ye çevirmek istedi ve bunu da büyük ölçüde başardı. Böylelikle Orta Asya ile Avrupa arasındaki ticarete de büyük darbe vurdu.⁴⁴⁸

Emir Timur, Altın Orda şehirlerini ve halklarını kendine tabii kıldı. Ürkek, Macar, Pan, Rus, Başkurt, Çerkez, Balçimkin, Makas, Azak, Kırım, Kuban ve Allan şehirlerinin tümünü yağmalayıp, kimisini itaat altına aldı. İtaat etmeyenlerin yurtlarını da yakıp, yıkıp yok etti.⁴⁴⁹ 1396 yılının Mart ayında Boğazkum kışlağından çıktı ve buz tutan Terek Nehri'nden geçerek Derbend ve Azerbaycan tarafına doğru yola çıktı.⁴⁵⁰ Oradan da kendi ülkesine ve nihayetinde de Semerkant'a döndü.

Timur 1395-1396 yıllarında çok büyük ganimet toplayarak Altın Orda topraklarını terk edip gitti ve geride merkezî otoritenin olmadığı bir ülke bıraktı. Timur bölgeden uzaklaşınca Rus knezlikleri bu durumdan faydalanmak istedi. Moskova knezlikliği İlk fırsatta Bulgar, Kazan, Kremençuk ve Jukotin gibi Volga boyu şehirlerine saldırıp aldı. Daha sonra bu bölgeleri yağmaladı ve geri çekildi.⁴⁵¹

4.1.8. Terek Savaşı'ndan Sonra Toktamış Han'ın Durumu ve Altın Orda'daki Mücadeleleri

Toktamış Han, Terek savaşında büyük bir bozguna uğrayarak, kendine sadık bir grup adamıyla kaçıp saklanmıştı.⁴⁵² Bir süre sonra kendini toparlayıp, taraftar toplayan Toktamış, Saray şehrine döndü. Bir süre Saray'a hakim oldu fakat Temur Kutluk ona saldırdı. Büyük bir mücadele yaşandı ve çok kan aktı. Temur Kutluk, Toktamış'ı yendi ve onu Litvanya'ya kaçıp sığınmaya mecbur bıraktı.⁴⁵³

Toktamış, Cuci Ulusu'nun tahtını yeniden ele geçirmek istiyordu. Bunun için kuvvetler toplamaya başladı. Emir Timur; Avrupa'nın güneydoğusunu topraklarına katmayı düşünmediği için Toktamış bu alanda daha rahattı. O yüzden ticarî açıdan önemli ve liman şehri olan Kırım'ı ele geçirmek için niyetlendi. Burasını kendisine üs yapacaktı. Coğrafi konumunun savunmaya elverişli oluşu bölgeyi önemli kılıyordu. O yüzden de

⁴⁴⁸ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 179.

⁴⁴⁹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 262.

⁴⁵⁰ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 263.

⁴⁵¹ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 178.

⁴⁵² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 267.

⁴⁵³ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 271.

Kırım oldukça değerliydi. 1396-1397 yıllarında Kırım'ı almak için Cenevizliler ile büyük mücadeleler yaşandı. Cenevizliler Timur'un gelmesiyle etkinlik alanlarını genişletmişlerdi. Kefe şehri de bu arada Cenevizlilerin kontrolü altına girmişti. Toktamış Kefe'ye saldırdı ve Cenevizliler'den alacakken Timur Kutluk'un arkadan saldırması ile başarısız oldu. Böylelikle Kefe'de tutunamadı. Dolayısıyla da Kefe Cenevizlilerin kontrolünde kaldı.

Toktamış, Kırım'daki başarısını tam olarak sağlayıp, ilerletemedi. Bunun önemli bir sebebi ise; Urus Han'ın oğlu Timur Melik Han'ın oğlu Timur Kutluk Han'ın rakip olarak çıkmasıydı. Urus Han oğlu Timur Melik, Kunduzca Savaşı (18 Haziran 1391) sonrasında Emir Timur'dan izin alarak Altın Orda'ya gelmişti. Burada kendini taraftar buldu ve yurt edindi. Fakat Timur'a verdiği sözü tutmadı ve Timur' geri dönmedi. Emir Edigey ile sıkı işbirliği içinde oldular ve bu uzun süre devam etti. Timur Kutluk'un Cengiz soyundan olması kolaylıkla tahta geçmesini sağladı.⁴⁵⁴

Toktamış, 1398 yılında birçok Moğol kabilesini ve prensini yanına davet etmişti. Böylece eski gücünü tekrar kazanmak istiyordu. Bu yüzden Ryazan Knezi Oleg'e de bir elçi göndermişti. İşleri gayet yolunda gidiyordu ki Timur Kutluk ortaya çıkarak Toktamış Han'a saldırmıştı. Aralarındaki savaşta çok kan döküldü. Timur Kutluk, Toktamış'ı bozguna uğratarak Volga Orda'sının yani Altın Orda'nın tahtına geçmeyi başardı. Toktamış ise kaçmış ve Litvanya'ya Vitovt'a ailesiyle birlikte sığınmıştı.⁴⁵⁵ Timur Kutluk Vitovt'a elçiler göndererek; Toktamış'ın kendisine verilmesini istedi. Vitovt ise bunu reddedip ve savaşmakla tehdit etti. Timur Kutluk daha sonra asker toplayarak 3 kez sefer yaptı. Fakat Tatarlar, güçlü şekilde karşı koyamadılar. Vitovt, Timur Kutluk'u yenip, malını ve servetini paylaşacağını, yurdunu ele geçirip tahtada Toktamış'ı oturtacağını belirtiyordu. Anlaşıyor ki Vitovt, Toktamış'ı Altın Orda'da vasalı olarak koymayı amaçlıyordu.⁴⁵⁶

Altın Orda'nın yüksek aristokratları Toktamış'ı tahta çıkması için davet edince, Timur Kutluk Ural Nehri taraflarına kaçmak zorunda kaldı. Bu bölgede kendine yeni destekçilerin yanı sıra Toktamış'ın önemli bir düşmanı olan Edigey Mirza ile anlaşmaya

⁴⁵⁴ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 271.

⁴⁵⁵ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 94.

⁴⁵⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 272.

vardı. Ortak düşmanları Toktamış'a karşı beraber hareket edeceklerdi. Vitovt ise Moskova üzerinde bazı emelleri vardı. Oranın kendine verilmesi karşılığında, Toktamış ile beraber hareket ederek Timur Kutluk ve Edigey Mirza'ya karşı savaşacaklardı. Savaştan galip çıkarak Toktamış'ı tüm Altın Orda'nın hanı olarak tahta çıkaracaklardı.

Vitovt, topla teçhiz edilen ordusunu 1399 yılında Vorskla Nehri yakınlarına getirerek konuşlandırdı. Bu ordunun çekirdeğini Batı Rusya ordusu, Litvanya ve Toktamış'ın Moğol süvarileri oluşturmaktaydı. Bu Ordu 100 binden fazlaydı. Timur Kutluk ve Edigey Mirza da savaşa iyi şekilde hazırlanmışlardı. Ordularıyla beraber Dinyeper Nehri'nin orta taraflarına doğru ilerlediler.

12 Ağustos 1399 tarihinde Vorskla Nehri kıyısında iki ordu karşılaştı. Diplomatik süreçten de olumlu bir sonuç çıkmayınca savaş kaçınılmaz oldu. Uzun saatler süren savaşta Vitovt'un birlikleri yenmek üzereydi. Fakat Edigey'in gizlenen birliklerinin arkadan saldırmasıyla önce Toktamış'ın birlikleri sonra Vitovt'un birlikleri dağıldı. Bu savaşta Litvanya ve Rusya prenslerinin, çok fazla knezin öldürüldüğü, farklı kaynaklarda farklı sayıda söylene de doğruluğu bilinmektedir. Bu savaşta çok fazla asker ölmüştü. Timur Kutluk'un ordusu ise birçok ganimet elde etti.⁴⁵⁷

Temur Kutluk'un askerleri, Vitovt'un geride kalan askerî bakiyelerini takip ederek Kiev'e yöneldiler ve şehrin önünde karargah kurdular. Bu askerlerin bir kısmı Kiev bölgesine bir kısmı da Podolya taraflarına dağılarak köy ve kasabaları yağmalayarak, birçok insanı da tutsak ettiler. Kiev şehri ise, 3 bin ruble vermesi karşılığında yağma edilmekten kurtuldu. Aşağı Bug tarafları Edigey Mirza'ya otlak olarak verildi. Toktamış Han ise, artık Altın Orda'da eski gücüne kavuşamayacağını kesin olarak anladı.⁴⁵⁸

Maceraperest bir yaşam sürmeye mecbur kalan Toktamış, Emir Timur'dan af dilemek için çareler aramaya başladı. Timur, Otrar'da 1405 yılının Ocak ayında onun bir elçisini kabul etmişti. Sonuç olarak ise, Toktamış'ı tekrar Altın Orda'nın tahtına geçirmek için söz verilmişti ki Timur'un ölümü bunu engelledi.⁴⁵⁹ Bunun sebebi ise; Edigey'in çok fazla güçlenmesi ve Timur'un bu durumdan rahatsız olmasıydı. Nasıl ki Edigey'i Toktamış'a karşı kullanmıştı, şimdi de Toktamış'ı Edigey'e karşı kullanmak istiyordu.

⁴⁵⁷ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 198.

⁴⁵⁸ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 274.

⁴⁵⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 415.

Edigey ile Toktamış uzun süre mücadelelerde bulundular. En sonunda Timur'un ölüm tarihine yakın zamanlarda, Edigey Mirza'dan kaçan Toktamış, Karaton Nehri boyunda bulunan uçurumdan atıyla beraber düşerek öldü.⁴⁶⁰

4.1.9. Terek Savaşı Sonrasında Timur'un Faaliyetleri ve Ölümü

Deşt-i Kıpçak seferinden Semerkant'a dönen Timur, Hoten ve Çin taraflarına bir sefer düşünmekteydi. Bu yüzden torunu Muhammed Sultan'ı doğu taraflarına göndermişti. Fakat Timur, fikrini değiştirerek Hindistan taraflarına sefer düzenledi.⁴⁶¹ Bu seferin asıl amacı; yapacağı sonraki seferler için kaynak sağlamak idi. Kafirlerle karşı cihad edileceğini ilan etmiş ve 1398 yılının Mart ayında hareket etmişti. Yolu üzerindeki Kabil çevresinde yaşayan putperest topluluklara darbeler vurulup, Sind Nehri geçilmiş ve çevreye asker gönderilmişti. Merkezi Delhi olan Sind ve Pencap bölgelerinin hakimi Tuğluk soyundan olan II. Mahmud Han idi. Hindistan'ın önemli bir kalesi olan Batnir'i de fethetti. Delhi yakınlarına gelince Mahmud Han ile karşılaşp onu yendi. Mahmud Han yenilip kaçınca, Timur şehri 19 Mart 1398'te ele geçirerek yağmalattı. Timur bu şehirde on beş gün kaldı.⁴⁶² Sadece Müslüman mahallelerine dokunulmadı. Pek çok ganimet elde edildi. Bu ganimet ve fillerle beraber Kabil üstünden 1399 yılı Nisan 29'unda Semerkant'a ulaşıldı.⁴⁶³

Timur, daha öncesinde Toktamış'ın üstüne, Orta Doğu'ya dönmek için gitmişti ve artık geri gelmiş bulunuyordu. Bölgede kurulan ittifaktan Altın Orda Devleti kopartılmıştı. Fakat Berkuk ile Sultan Bayezid arasındaki ve Berkuk ile Kadı Burhaneddin arasındaki işbirliği devam etmişti. Birbirlerine 1395-1396 yıllarında karşılıklı elçi heyetleri gönderdiler. Kara Koyunlular ve Celayirliler, Timurlular ile mücadele ederek eski yurtlarını geri almak istiyorlardı. Kadı Burhaneddin, Timur'un tehditlerine aldırış etmemiş olsa da, Ak Koyunlu Beyi Kara Yülük Osman ile giriştiği mücadelede 1398 yılında öldü. Bunun üzerine Osmanlı Devleti doğuya yönelerek, Kadı Burhaneddin'in topraklarına girdi. Osmanlı Devleti, Kadı Burhaneddin'in yerini doldurmak isterken,

⁴⁶⁰ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 95.

⁴⁶¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 277.

⁴⁶² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 417.

⁴⁶³ Aka, *Timur ve Devleti*, 22.

dostlarının desteğini kaybetti. İttifak yerini kuşkuya ve düşmanlığa bırakmaya başladı.⁴⁶⁴

Sultan Bayezid, 1397 yılında Karamanoğlu Alaaddin Beyi yenmişti. Konya, Larende ve Aksaray şehirlerini ele geçirmişti. Kadı Burhaneddin ölünce de Sivas ve Amasya'yı da aldı. Memluk Sultanı Berkuk'un 1399 yılında ölmesiyle birlikte Fırat taraflarına indi. Malatya, Darende ve Divriği'yi topraklarına kattı.⁴⁶⁵ Osmanlı Devleti topraklarını genişletmiş olsa da ittifak iyice bozuldu ve yalnız kaldı.

Timur ise bu haberleri alınca çok sevindi.⁴⁶⁶ 1399-1400 kışını Karabağ'da geçirdi. Burada Miranşah'ın bazı yanlış işlerini düzeltme yoluna gitti ve onu eğlenceye sevk edip yönetim işlerinden alıkoyanlara ceza verdi. Timur'un Karabağ'a gelmesi ile Kara Koyunlu Yusuf Bey, Musul'a yöneldi. Daha sonra Celayirli Sultan Ahmed ile birlikte Bağdat'a döndüler. Memluklere sığınacaklardı fakat Halep naibi bunları istemedi ve savaşmak zorunda kaldılar. Böylelikle bu planları da boşa çıkınca, Timur'un Sivas'ı almasıyla güneye inen Osmanlı'ya sığındılar.⁴⁶⁷

1396 yılında Niğbolu'da Haçlı kuvvetlerini bozguna uğratıp İslam dünyasında şöhret sahibi olan Yıldırım Bayezid, Erzincan üzerine yürüdü. Erzincan'da Timur'un müttefiki Muttaharten bulunmaktaydı. Bayezid'in bu hareketi savaş için meşru bir sebep olmuştu.⁴⁶⁸ Timur ve Bayezid arasında mektuplaşmalar oldu ve Timur 1400'de Anadolu üzerine sefere başladı. Osmanlı topraklarına girerek Sivas'ı 20 günlük kuşatmanın ardından aldı. Müslümanlara bir şey yapmasa da Osmanlı'ya bağlı 4000 Ermeni askerini canlı şekilde gömdürdü.⁴⁶⁹ Bu seferinde daha ileri gitmedi.

Timur, Sultan Berkuk ölünce yerine geçen oğlu Ferec'e haber yollayarak bazı esirleri istemişti fakat kabul görmedi. Bunun üzerine Timur, Antep üzerinden 1400 yılının Ekim ayında Halep şehrine yürüdü. Timurtaş öncülüğündeki Memluk ordusu, Hindistan'dan getirilen fillerle şaşkına döndü. Dördüncü günün sonunda şehir teslim

⁴⁶⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 24.

⁴⁶⁵ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 60.

⁴⁶⁶ Aka, *Mirza Sahruh*, 71.

⁴⁶⁷ Aka, *Mirza Sahruh*, 73.

⁴⁶⁸ Yaşar Yücel, "Timur Tarihine Dair Araştırmalar –Timur'un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)-", *Belleten*, Cilt:42/166, (1978), 241.

⁴⁶⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 421-422.

edildi.⁴⁷⁰ Şehir halkı çok büyük katliama uğradı. Ticaret merkezi olan şehrin yağmalanması üç gün sürdü. İlerleyen Timur; Hama, Baalbek ve Hums'u da alarak Şam önüne geldi. Sultan Ferec saldırdı fakat kanlı çatışmalar neticesinde geri çekilmek zorunda kalarak Mısır'a döndü.⁴⁷¹ Sonrasında Timur, şehir yöneticileri ile anlaşarak fidyeyi on katına çıkarma karşılığında savaşı sonlandıracağını söyledi. Şehre giren Timurlu ordusu birçok kişiyi öldürdü. Çıkan yangınlarda da birçok kişi öldü ve Emevilere ait camide zarar gördü. Emir Timur, 19 Mart 1401 tarihinde yanına birçok zanaatkarı da alarak şehri terk etti. Memlukler de daha sonrasında Suriye bölgesinin tamamını tekrar işgal etti.⁴⁷²

1401 – 1402 kışını Karabağ'da geçiren Timur, ilkbaharda Gürcistan sınırına geldi. 1402 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı harekate başladı. Kayseri üzerinden Bayezid'in bulunduğu Ankara'ya doğru ilerledi.⁴⁷³ İki ordu arasındaki savaş, 28 Temmuz 1402 tarihinde başladı ve kanlı bir çarpışma yaşandı. Savaşta Germiyan, Menteşe, Aydın ve Saruhan oğulları Timur'un tarafına geçti.⁴⁷⁴ Bayezid'in yanında bulunan yeniçeriler ve Sırp askerler bir müddet dayansa da savaş kaybedildi.⁴⁷⁵ Savaşta yenilen Yıldırım Bayezid yakalanarak esir edildi.⁴⁷⁶ Gururu incinmişti ve bu felaketten dolayı hem ruhen hem de bedenen çöktü. Bunun neticesi olarak da birkaç ay sonra öldü.⁴⁷⁷

Bu durum, Anadolu Türklüğü için hazin bir netice olmuştu. Timur batıya ilerleyerek İzmir⁴⁷⁸ ve Foça'yı Hristiyanlardan aldı.⁴⁷⁹ Bursa şehrini yağmalatıp, yaktırdı ve birçok insan öldürüldü. 23 Temmuz 1403 tarihinde de Anadolu'yu terk edip Gürcistan'a gitti. Gürcistan'a gelen Timur, buralarda fetih hareketlerinde bulundu. 1404 yılının Mart ayında Semerkant'a hareket etti. Giderken de Anadolu'yu, Nil'e kadar Orta Doğu'yu, Karabağ'ı, Azerbaycan'ı ve Gürcistan bölgesinin tamamını Mirza Ömer'e verdi. Emir

⁴⁷⁰ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 352.

⁴⁷¹ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 358.

⁴⁷² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 419-420.

⁴⁷³ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 388.

⁴⁷⁴ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 308.

⁴⁷⁵ Aka, *Mirza Sahruh*, 77-78.

⁴⁷⁶ Yezdi. *Zafername (Emir Timur)*, 393.

⁴⁷⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 422.

⁴⁷⁸ Arabşah. *Acaibu'l-Maktur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 321.

⁴⁷⁹ Yücel, *Timur'un Ortadoğu –Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, 137.

Cakü'nün oğlu Cihanşah'ı da onun atabeyi tayin etti. Miranşah'ın askerleri ve beylerini de ona vererek onu kendi oğlunun vasili altına koymuş oldu.⁴⁸⁰

Timur, Hindistan Seferi'nden döndükten sonra Azerbaycan'da bulunduğu sıralarda Çin İmparatoru Tonguz Han'ın ölüm haberi gelmişti. Sultan Muhammed'i 40 bin kişilik orduyla Moğolistan sınırına göndererek, ziraat ve bayındırlık işleri ile ilgilenmesini istemişti. Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i Ömer Şeyh'in oğlu Seydi Ahmed ile birlikte Kandahar bölgesine gönderdi. Çin'e kadar olan ülkeleri Şahruh'un iki oğluna vermeyi kararlaştırdı.⁴⁸¹ Aşpara, Sayram, Taşkent ve Çin sınırına kadar olan Moğol şehirlerini Uluğ Bey'e verdi. İbrahim Sultan'a ise; Hoten, Endican ve Kaşgar'a kadar uzanan toprakları bıraktı. Ardından 1404 yılı Kasım'ın da Semerkant'tan Aksulat'a hareket ederek kışı orada geçirdi. Ömer Şeyh'in oğlu Ahmed'i Halil Sultan'ı ve bazı beyleri Taşkent üzerine torunu Sultan Hüseyin'i de Sayram Bölgesi'ne gönderdi. Kendisi de Sirderya'yı geçerek Ocak 1405'te Otrar'a vardı. Harekat emri verdi fakat yaşlanan ve yorulan Timur hastalandı. Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'i kendi yerine veliaht ilan etti.⁴⁸² Şeyh Nureddin ve Emir Şah Melik'ten de bu ahdi bozmamaları için söz aldı. Emir Timur, 1405 yılının 18 Şubat'ında 69 yaşındayken öldü.⁴⁸³

4.2. TİMUR SONRASINDA ALTIN ORDA İLE SİYASÎ İLİŞKİLER

4.2.1. Timurlu Hanedan Üyelerinin Taht Mücadeleleri

Emir Timur'un hastalanarak kısa süre sonra Otrar'da ölümünden sonra bu durum, ülke içinde üzüntü ve karışıklığa sebep oldu. Şeyh Nureddin ve Şah Melik verdikleri ahde sadık kalarak Gaznin yakınlarında bulunan Pir Muhammed'e haber gönderdiler. Timur'un öldüğü ve veliaht olarak onu seçtiği, o yüzden hızlıca Semerkant'a gitmesi gerektiği bildirildi. Timur'un ölüm haberi ayrıca; Herat'ta bulunan Şahruh'a, Tebriz'de bulunan Mirza Ömer'e, Bağdat'da bulunan Ebu Bekir ve Miranşah'a da mektup gönderilerek bildirildi. Büyük bir ordunun toplanmasını fırsat bilerek Moğollar üzerine gidilmesine karar verilmişti. Bu süreçte hanedanın en yaşlı üyesi Halil Sultan hükümete

⁴⁸⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 31.

⁴⁸¹ Aka, *Mirza Sahruh*, 83.

⁴⁸² Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 447.

⁴⁸³ Aka, *Timur ve Devleti*, 33.

tayin edilecek ve sefer dönüşü kurultay toplanacaktı. Kurultayda Timur'un vasiyetinin yerine getirilmesi için uğraşılacaktı.⁴⁸⁴

Halil Sultan, Semerkant'a yakın olmasından dolayı birlikleri ile hemen gelmişti. Semerkant valisi Emir Hoca Yusuf, onu Şiraz'da karşılayarak hediyeler sundu. Argunşah şehrin ve hazinelerin anahtarlarını teslim etti. Birçok şehzade ve bey onun hükümdarlığını hemen tanıdı. Şeyh Nureddin ve Şah Melik şehrin kapısından içeri alınmadı. Halil Sultan, 18 Mart 1405'te Semerkant'a gelerek tüm hazineyi kontrolü altına aldı ve tahta oturdu.⁴⁸⁵

Bundan sonra ise artık taht için mücadeleler başladı. İlk hamle Sultan Hüseyin'den gelmişti. Taht için gerçekleştirdiği hareket başarısızlıkla sonuçlanınca Şahruh'a sığındı. Fakat Şahruh vakit kaybetmeyerek onu öldürttü.⁴⁸⁶ Tahtın kendi hakkı olduğunu savunan Cihangir'in oğlu Pir Muhammed, Halil Sultan'ın hükümdarlığına karşı çıkmış ve tahtan indirmek için ordusuyla harekete geçmişti. Fakat Karşi yakınlarında Halil Sultan'ın ordusu tarafından bozguna uğratıldı. Buna rağmen Afganistan Bölgesi olan Kandahar, Belh ve Kabil topraklarında kalmasına müsaade edildi. Bu olaydan 6 ay kadar sonra ise vezirinin darbesi ile öldürüldü.⁴⁸⁷

Şahruh ise; babasının ölüm haberini alınca 1 Mart tarihinde kendi adına para bastırmıştı. Maveräünnehr 'e hareket etmişti ki Halil Sultan'ın taraftarları Buhara'daki hazineleri yağmaladı. Şeyh Nureddin'de mirzaları alarak Amu Derya kıyısına ulaştırdı.⁴⁸⁸ Şah Melik ise, Dize geçidini kontrol altına almıştı. Halil Sultan'ın emirleri 20 gün boyunca buradan uzaklaştırmaya çalışıp, uzun mücadele verseler de başaramadılar. Bunun üzerine Halil Sultan anlaşma yoluna gitti ve elçiler gidip gelmeye başladı. Halil Sultan Maveräünnehr'in beri tarafının kendisinin kontrolüne bırakılmasını istedi. Şahruh ise buna karşılık Semerkant'ta bulunan kendinin, mirzaların ve Şah Melik'in hazinelerinin, şahsi eşyalarının verilmesini istedi. Bu talep kabul edilse de Halil Sultan buna uymadı.

⁴⁸⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 34.

⁴⁸⁵ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 460.

⁴⁸⁶ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 426.

⁴⁸⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 426.

⁴⁸⁸ Hasan Taşkıran, "Timurlu Devlet Adamlarından Şah Melik", *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12/3(28), (2020), 525.

Şahruh bunun üzerine Maverāünnehr'e saldırmayarak Horasan'a döndü. Yanına da oğlu Uluğ Bey'i ve Emir Şah Melik'i de aldı.⁴⁸⁹

4.2.1.1. Halil Sultan Dönemi Faaliyetleri (1405-1409)

Halil Sultan, hükümdar olunca çok büyük hazinelerini de sahibi olmuştu. Askerleri ise toplamaydı ve hükümdarlarına candan bağlı değillerdi. O da askerleri, emirleri ve yanındakileri yanında tutmak için bol bol harcayarak kısa zamanda bu hazineleri tüketti.⁴⁹⁰ Emir Seyfeddin'in cariyelerinden olan Şad Mülk'e aşık olup nikahına almıştı. Bu kadının sihriyle kapılan Halil Sultan, kadının sözünden çıkamıyor, kurtulamıyordu.⁴⁹¹ Timur'un hanımlarını ve cariyelerini de yanındaki beylerle evlendirdi. Böylelikle beylerin gönlünü almaya çalışıyordu. Fakat bu duruma, halk ve asker razı göstermeyerek rahatsızlık çıkardılar.⁴⁹² Kimseye verecek bir hazinesi de kalmayınca, halkın ve askerinin desteğini kaybetti. Emirlerin de 1409 tarihinde isyan etmesiyle amcası Şahruh'a sığındı. Şahruh ona kucak açıp, kabul etse de sonrasında zehirleterek 1411 yılında öldürttü. Şad Mülk Hatun ise haberi alınca boğazını keserek kendini öldürdü.⁴⁹³

4.2.1.2. Halil Sultan Dönemi Moğollarla İlişkiler

İç entrikalar ve taht mücadelelerinin geçtiği bu dönemde, Semerkant dışına çıkarak yeni ülkeler fethetmek pek mümkün olmamıştı. Bu dönemde planlanan Moğol seferi de yarıda kalmıştı. Emir Timur'un ölmeden önce Aşpara'ya Moğollar üzerine gönderdiği Allahdad ise; Timur'un ölmesiyle Moğol seferini yarıda bırakmak zorunda kalmıştı. Ordunun tümü parça parça Semerkant'a dönmüştü.⁴⁹⁴ Askerlerden ileri gelenleri yanına topladı ve Semerkant'a dönmek için onların onayını aldı. Bir miktar askerle beraber Aşpara'yı terk eden Allahdad, Kulacuk'a vardığında Halil Sultan'ın mektubunu aldı. Mektupta, yerine başka birinin gönderileceği zamana kadar Aşpara'da kalması isteniyordu. Halil Sultan, Timur'un ölmesiyle beraber Moğol saldırılarına açık kalan

⁴⁸⁹ Taşkıran, "Timurlu Devlet Adamlarından Şah Melik", 526.

⁴⁹⁰ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 426.

⁴⁹¹ Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 463.

⁴⁹² Yezdi, *Zafername (Emir Timur)*, 466.

⁴⁹³ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 427.

⁴⁹⁴ Aka, *Mirza Sahruh*, 133.

Maveraünnehr bölgesinin korunmasına çok önem veriyordu. Önemli beylerden olan Allahdad'ı da ileri karakol görevi gören Aşpara'da bu yüzden tutuyordu.⁴⁹⁵

Allahdad ise, Emir Timur'un ölmesiyle birlikte yeniden saldıran Moğollarla görüşmüştü. Timur'un daha önce işgal etmiş olduğu yerleri geri verme şartıyla anlaşmıştı ve bundan Halil Sultan'ın haberi yoktu. Allahdad, ne yapacağını bilmeden, çaresizce düşünmekteydi. Tam bu sırada Halil Sultan'a karşı ayaklanan Hüdaydad Hüseyini, kendisine katılma ve birlikte hareket etme teklifi göndermişti. Allahdad bu teklifi hemen kabul etti. Allahdad gittikten sonra da Moğolların saldırıları sürdü. Aşpara'da bıraktığı birlik arasında da anlaşmazlık çıkmıştı. Onlar da, taşıyabilecekleri kadar eşyayı alarak kaleyi ve şehri terk etmişlerdi. Allahdad'ın arkasından gelip, yanına vardıklarında ise onun Hüdaydad Hüseyini ile anlaştığını gördüler.⁴⁹⁶

Bu müttefikler, Timurluların sürülerine saldırıp ele geçirdiler. Semerkant'ı tehdit eder duruma gelseler de, Hüdaydad Hüseyini ilerlemek istemedi. Bunun üzerine dönerek Şahruhiye'ye gittiler. Halil Sultan elçi göndererek, Allahdad'ın Hüdaydad ile aralarındaki anlaşmazlığı çözmesi için aracı olmasını istiyordu. Bu durumu Hüdaydad'a ilettiler ve Halil Sultan'la işbirliği yapmayacağına söz verdi. Fakat Allahdad, bir gece ordugahı terk ederek Halil Sultan'a gitti ve sonrasında önemli görevlere getirildi. Hüdaydad ise Şeyh Nureddin ile anlaştı ve Otrar, Suğnak, Endican, Taşkent ve Sayram gibi Sirderya Nehri kıyılarındaki şehirlere egemen olmak için birlikte savaştılar.⁴⁹⁷

4.2.2. Mirza Şahruh Dönemi İlişkileri (1405-1447)

Şahruh, kendine bağlı Horasan'da bir takım ayaklanmaları bastırarak gücü ele geçirmişti. Oğlu Uluğ Bey çok marifetliydi ve Semerkant'ı ona bırakarak kendisi başkenti Herat'a taşıdı. Bundan sonraki kırk sene Timurluların en parlak zamanı olacaktı.⁴⁹⁸ Şahruh, Timur'un oğulları içinde en seçkin kişilerden biriydi. Çok iyi bir komutan ve askerdi. Ilımlı bir mizaca sahipti ve insancıldı.⁴⁹⁹

⁴⁹⁵ Aka, *Mirza Sahruh*, 134.

⁴⁹⁶ Aka, *Mirza Sahruh*, 134.

⁴⁹⁷ Aka, *Mirza Sahruh*, 135.

⁴⁹⁸ Marozzi, *Timurlenk İslam'ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, 427.

⁴⁹⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 426.

Altın Orda'da ise bu dönem Edigey Mirza vardı. Edigey, tıpkı Emir Timur gibi, Mamay Mirza gibi hanları ülke tahtına oturtup, indirebilen biri olmuştu. Edigey, zeki, çalışkan, hırslı, becerikli ve kurnaz biriydi. Hanların ömürleri kısa olsa da onunki uzun oldu. Onun için kendi başına hareket edebilen, korkusuz biriydi denebilir. Bazen hanlara karşı mücadele ediyor, bazen de Rus Knezlikleri'yle tek başına savaşılabiliyordu. Moskova seferi ile de gücünün ve iktidarının zirvesine ulaştı.⁵⁰⁰ Altın Orda hanı Timur Kutluk ölünce karışıklıklar çıkmıştı. Edigey Mirza, Cengiz soyundan yeni bir han aradı ve Kutluk Bey'in oğlu Şadibek'i buldu.

Göstermelik han Şadibek, Timur Kutluk kadar bile bağımsız hareket edemedi. Emir Edigey Altın Orda'da kesin olarak hakimiyet kurdu ve kendi durumunu sağlamlaştırdı. Şadibek, 1407 yılında bu durumdan kurtulmak istedi. Aralarındaki mücadeleyi Edigey kazanınca o da Derbent'e kaçtı. Derbent'te Şeyh İbrahim'in yanına sığınan Şadibek, bir süre sonra öldü. Şadibek 1400 ile 1408 arasındaki dönemde, Timurlular içinde önemli olan Harezm'de para bastırmıştı. Onun yerine han olarak ise Edigey tarafından Bulat Sultan (Polat han) getirildi.⁵⁰¹

1409 yılında Halil Sultan'ın Şahruh tarafından tutsak edilmesiyle, Timurlularda taht mücadeleleri neredeyse tamamen bitmişti. Şahruh, Halil Sultan'dan Semerkant'ı alarak Herat'a dönmüştü ki çeşitli ülkelerden elçiler gelerek tebrik ettiler. Bunlardan biri de Altın Orda Devleti elçileriydi. Bu elçilerin asıl amacı, Timur ile Toktamış Han döneminde bozulan ilişkilerin yeniden düzeltilmesi yönünde olacaktı.⁵⁰²

Bu elçiler, Polat Han'ın yani Edigey'in elçileriydi. Şahruh, bu elçileri diplomasi geleneklerine uygun şekilde karşıladı. Birbirlerine karşılıklı hediyeler verdiler. Altın Orda elçileri, Orta Asya ve İran saraylarında çok değerli sayılan av kuşlarını Şahruh'a sundular. Şahruh'ta bu elçilere kemerler ve değerli kalpaklar hediye etti. Bunlardan başka da Polat Han ve Edigey'e de hediyeler yolladı. Altın Orda'nın başarıları doğu taraflarına ulaşmıştı. Şahruh bu elçilere, oğlu Muhammed Cuki'yi, Altın Orda'da

⁵⁰⁰ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 100.

⁵⁰¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 282.

⁵⁰² Aka, *Timur ve Devleti*, 55.

bulunan Cengiz neslinden bir prensesle evlendirme teklifinde bulundu. Siyasî bir başarı elde ettiğini düşünen Edigey durumdan memnun kalmıştı.⁵⁰³

İç karışıklığın tüm hızıyla devam ettiği Altın Orda'da, 1410 yılında Polat Han öldü ve yerine Timur Kutluk'un oğlu Timur Han tahta çıkarıldı. Timur Han, Edigey'e karşı muhalif olması dolayısıyla, 1414'lü yıllara kadar paralar Polat Han adına basılacaktı. Bir müddet sonra Timur Han, göçebelerin desteğini alarak Edigey ile mücadeleye girdi.⁵⁰⁴ Litvanya ve Moskova arasındaki mücadeleden de yararlanarak büyüyen Edigey'in kuvveti artık azalıyordu. Timur Han ve Toktamış'ın oğlu Celaledin ittifakına karşı kuvvet toplayamayan Edigey, Harezm'e kaçtı. Burada durumunun sağlam olacağını düşünmekteydi.⁵⁰⁵ Emir Edigey, 1406 yılı Ocak ayında Şadibek adına Harezm'i işgal etmişti. Polat Han döneminde de buradaki mevkiini korumayı başarmıştı.⁵⁰⁶

Şahruh, Mangıt Emiri Edigey'in kızını oğlu Muhammed Cuki ile nişanlamak istemişti. Fakat durum değişmiş ve Emir Edigey'in Altın Orda'daki durumu kötüye gitmişti. Altın Orda'daki taht mücadelelerini fırsat bilen Şahruh, 1413 senesinde Harezm'e ordu yolladı. Bu orduyu, İlyas Hoca, Seyyid Ali Tarhan ve Alike Kükeltaş gibi beyler komuta etmekteydi. Bu orduya; Uluğ Bey'in Maveräünnehr'de bulunan 5 bin kişilik atlı birlikleri de Musaka'nın idaresinde katıldı. Yağma hareketlerinde bulunan bu ordu başarılı olamadı. Emir Edigey'in oğlu Mübarekşah şehri savundu ve şehri teslim etmedi. Timurlu ordusu ise dönerek Semerkant ve Herat'a gitti.⁵⁰⁷ Bu durum büyük bir başarısızlık olarak görülmedi.

Şahruh, yeni bir ordu hazırlanmasını ve halka adaletli davranılmasını buyurdu. Ordunun komutasına da Seyyid Ali Tarhan ve Şah Melik'i getirerek Harezm'e gönderdi.⁵⁰⁸ İlk seferde olduğu gibi Uluğ Bey'in birlikleri Maveräünnehr'den bu orduya katıldı. Halk bu sefer Timurlulara teveccüh gösterdi. Bunun üzerine Mübarekşah şehirde tutunamayarak kaçtı ve babası Edigey'e sığındı. Timurlular, şehrin ileri gelenleri tarafından karşılandı.

⁵⁰³ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 287.

⁵⁰⁴ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 289.

⁵⁰⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 291.

⁵⁰⁶ Verdiyev, *Altın Orda'nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han*, 202.

⁵⁰⁷ Aka, *Mirza Sahruh*, 197.

⁵⁰⁸ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 292.

Şah Melik, buraya düzen vermek için bir süreliğine burada kaldı. Daha sonra bazı komutanları buraya tayin ederek, Mayıs 1413'te Herat'a döndü.⁵⁰⁹

4.2.2.1. Şahruh Dönemi Altın Orda'nın Genel Durumu

Emir Edigey'in Harezm'i kaybetmesinden yaklaşık bir yıl sonra, Altın Orda Devleti'nde yine han değişmişti. Daha öncesinde Toktamış'ın oğlu Celaledin, Saray'ı alıp kendini han ilan etmişti. Ama anarşi ve ihtilaller son bulmadı. Celaledin Han'ı kardeşi Kerim Birdi öldürdü ve 1412 yılında han oldu. Bu dönem Rus knezlikleri gelerek hana bağılıklarını bildirdiler.⁵¹⁰ Edigey Celaledin'e yenilmiş, Harezm'i de kaybetmişti. Kırım'a kaçarak 1416'da Litvanya Knezi olan Vitovt'u tekrar yendi ve Litvanya topraklarını tahrip etti. Binlerce insan esir alındı ve birçoğu öldürüldü.⁵¹¹

Altın Orda'da hakimiyet tamamen Kerim Birdi'nin eline geçmedi. Çünkü kardeşi Kepek Han kendine muhalefet etti. Bu iki kardeş birbirlerine rekabet etseler de Edigey'e karşı husumet duymuşlar ve birçok zorluk çıkarmışlardı.⁵¹² Edigey, hayatının son dönemlerinde sıkıntılı zamanlar geçirdi. Altın Orda'da karışıklıklar iyice derinleşmiş, rekabet eden hanlar çoğalmıştı. Altın Orda bundan böyle tüm Tatar ırklarını bir araya getiren ve toplayan bir devlet sayılamazdı. Altın Orda sona ermiş, dağılmıştı. Tatarlar ile Batu (Şeybani Sülalesi) yani Ak Ordu'ya mensup Tatar milleti kalmıştı.⁵¹³ Edigey gibi emirler, kendi kabilelerinin desteğini alarak ülke siyasetine daha çok dahil olmuşlardı. Bu emirler, Cengiz soyundan olmadığı için tahta çıkamıyordu, fakat taht kavgalarında etkin rol alıyorlardı. Böylelikle kendi aralarında savaşan millet güçsüz düşmüştü. Moskova ve Rus knezliklerinin güçlenmesini de gözden kaçırmışlardı.⁵¹⁴

Edigey, İdil Nehri taraflarında Toktamış'ın oğlu Kadir Birdi ile savaşmak zorunda kalmıştı. Bu savaşta Kadir Birdi öldü fakat Edigey'in ordusu yenildi ve yaralanan Edigey tutsak edildi. 1419 senesinde ölen Edigey, Astrahan'ın doğusunda bulunan

⁵⁰⁹ Aka, *Mirza Sahruh*, 197.

⁵¹⁰ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 333.

⁵¹¹ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 100.

⁵¹² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 293.

⁵¹³ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 296.

⁵¹⁴ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 100.

bozkıra gömüldü.⁵¹⁵ Altın Orda'da Kerim Birdi'den sonra Kiyak ve Kadir Birdi sırayla han olsa da uzun süre tahtta kalamamışlardı.⁵¹⁶ Edigey'in ölmesiyle de Altın Orda'da birbirine rakip birçok Han ortaya çıktı. Bunların en önemlilerinden biri de Uluğ Muhammed'di.⁵¹⁷

4.2.3. Altın Orda ile İlişkiler ve Uluğ Bey (1423-1459)'in Bu Süreçteki Faaliyetleri

Uluğ Muhammed, 1423 ile 1459 yılları arasında uzun süre saltanatla kalacaktı.⁵¹⁸ Fakat bu saltanatını ancak Altın Orda'nın Batı taraflarında kabul ettirebildi. Hakimiyetin ilk zamanlarından beri Vitovt ile dostane ilişkiler içinde oldu ve çok kez yardımda bulundu. Timurlular, Arran Karabağ'ında iken Memluk hükümdarı Şeyh'e ve Altın Orda hakimi Uluğ Muhammed'e elçi gönderdiler. 1421 yılında Altın Orda'ya giden Sultan Kuşçu, iyi muamele ile karşılanmış ve Kasım ayında geri Herat'a dönmüştü.⁵¹⁹ Uluğ Muhammed, Şahruh'un elçisini memnuniyetle karşılamıştı. Sonraki sene 1422'de Uluğ Muhammed Han'ın elçileri, Alim Şeyh ve Polat, Herat'a giderek Mirza Şahruh'u ziyaret ettiler. Şahruh'a büyük ve değerli hediyeler takdim ettiler.⁵²⁰ Şahruh'ta bu elçileri at ve altın hediyeler verdikten sonra kemer ve külah kuşattı. Görüşmenin içeriği bilinmemekle birlikte Uluğ Muhammed'in, Altın Orda'da durumunu korumak istediği anlaşılmaktadır.⁵²¹

Altın Orda'nın içinde ise çetin bir hakimiyet mücadelesi yaşanmaktaydı. Toktamış Han'ın oğlu Kepek'in egemenlik alanı Volga'nın aşağı taraflarıydı. Uluğ Muhammed'in önemli ve ilk rakiplerinden biri de Devlet Birdi'ydı. Batı Sibiryâ bölgesinde birçok göçebe yaşamaktaydı ve bu göçebelerin lideri Urus Han'ın torunu Özbek hanı Barak idi. 1419 yılında Semerkant'a Uluğ Bey'in sarayına giderek ondan yardım istemişti. Uluğ Bey'de Barak'a yardım etmiş ve Özbek hanı olmasını sağlamıştı. Uluğ Bey, tıpkı Timur'un Toktamış'a yaptığı gibi, o da Altın Orda'da vasal bulundurmak istemekteydi.⁵²² Barak Han, 1422 senesinde Uluğ Muhammed'i yenmişti. Oda giderek

⁵¹⁵ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 100.

⁵¹⁶ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 333.

⁵¹⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 300.

⁵¹⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 437.

⁵¹⁹ Aka, *Mirza Sahruh*, 227.

⁵²⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 301.

⁵²¹ Aka, *Mirza Sahruh*, 229.

⁵²² Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 300.

Litvanya knezi Vitovt'a sığındı. Bu karışıklığı fırsat bilen Devlet Berdi, Kırım'ı işgal etti. Fakat 1427 yılından Uluğ Muhammed, devlet Berdi'yi Kırım'dan çıkarmayı başardı. Timurlu mirzası Uluğ Bey'in desteğini bulan Barak, memleketine dönerek Şeybani Hanedanlığı'nı kurmayı başaracaktır.⁵²³

Barak Han, Uluğ Muhammed'e galip gelmişti. Özbek Ulusu itaat ederek Barak'ı han ilan etti. Bu haber Şahrüh'a Nisan 1423 tarihinde Şah Melik'in komutanlarından biri tarafından bildirildi.⁵²⁴ Uluğ Muhammed, Litvanya'ya geçmeden önce, Toktamış'ın oğlu Kepek ile uzun mücadeleler vermişti. Kepek kendi ulusunun hakimi olamayınca kuzey tarafında bulunan Ryzan bölgesine gitti. Uluğ Muhammed Litvanya'ya sığınınca, Devlet Berdi'de Kırım'a iyice yerleşti. Daha sonraları burada büyük önem kazanacaktır. Akrabası olan Hacı Giray, Kırım'da 1449 yılında Kırım Hanlığı'nı kuracaktır.⁵²⁵

Uluğ Muhammed tekrar kuvvet toplamış ve Barak Han'dan Saray'ı almayı başarmıştı. Dolayısıyla Altın Orda'da en önemli toprakları tutmuş bulunuyordu. Barak Han'ı yendikten sonra kimsenin karşında savaşamayacağını düşünüyordu. Litvanyalılar ve Rus Knezlikleri, Uluğ Muhammed'in daha fazla güçlenmesini istemediler. Seyit Ahmed'i ve Temir Han'ın oğlu Küçük Muhammed'i destekleyerek, rakip olarak çıkardılar. Böylelikle Deşt-i Kıpçak bozkırında üçlü bir mücadele başladı. Uluğ Muhammed Volga'nın yukarı alanına çekildi. 1437 ve 1438 yıllarında Kazan'ı alarak Kazan hanlığını kuracaktı.⁵²⁶

Timurlu Devleti'nde ise, Şahrüh'un oğlu Uluğ Bey, Moğolistan üzerine sefer düzenlemişti. Bu sefer onun en büyük askerî teşebbüsüydü. Onun 1425 yılındaki Moğol seferinden pekte bir başarı elde edemedi. Uluğ Bey'in eski toprakları bile daralmıştı. Sayram'ın Doğu tarafındaki yerleri Moğollar almıştı.⁵²⁷ Uluğ Bey, daha önceleri Özbek hanı Barak'a yardım ettiği için, o taraftan bir saldırı beklemiyordu. Aynı şekilde Moğol

⁵²³ Kamalov, "Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı ve Çarlık Rusya'sının Kuruluş Sürecinde)", 101.

⁵²⁴ Aka, *Mirza Sahruh*, 229.

⁵²⁵ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 301.

⁵²⁶ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 305.

⁵²⁷ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 196.

hanı Şir Muhammed'de yardım görmüş ve tahta oturmuştu. Fakat Barak ve Şir Muhammed, Uluğ Bey'e bağlı kalmak istememişlerdi.⁵²⁸

Önceki yıl Uluğ Bey'e bağlılığını bildiren Barak, ertesi yıl artık güçlü bir Han konumuna gelmişti. Barak Han, Cuci Ulusu'na ait olan ve Emir Timur zamanında Timurlu topraklarına dahil olan Sirderya kıyılarındaki bazı toprakların kendilerinin olması gerektiğini söyleyerek hak iddia etti. 1426 yılında da Suğnak taraflarına geldi ve dedesi tarafından kendisine Suğnak'ın miras bırakıldığını söyledi. Hem şer'i olarak hem de örfi hukuka bağlı olarak buranın kendisine verilmesini istedi. Uluğ Bey, buna karşılık ikna edici bir söz söylemedi fakat Barak askerleri sınırı geçerek birçok yeri yağmaladı.⁵²⁹

Aslan Hoca Tarhan bu durumu hemen Uluğ Bey'e bildirdi. Bu haberleri alan Uluğ Bey, ordu toplanması için emir verdi ve durumdan babası Şahruh'u da haberdar etti. Şahruh, oğluna savaştan uzak durmasını söylese de; diğer oğlu Cuki'yi bir askerî birlikle beraber 1427 yılının 15 Şubat'ında Uluğ Bey'e desteğe gönderdi. Cuki, emrindeki orduyla beraber Semerkant'tan Suğnak'a giden yerde Uluğ Bey'in ordusuna katıldı. Maveräünnehr ve Horasan orduları birleşince büyük bir ordu haline geldiler. Böyle olunca mirzalar kendilerini çok güçlü hissettiler ve gerektiği kadar tedbir almadılar.⁵³⁰ Barak Han'ın elçileri gelmiş; Barak'ın af dileyen ve barış isteyen dileklerini iletmişlerdi. Bu isteğe karşı red cevabı verildi. Timurlu birlikleri sayıca Barak'ın dolayısıyla Altın Orda'nın askerlerinden çoktu. Fakat Barak'ın askerleri ani bir baskın yaptılar. Neye uğradığını şaşırان Timurlu ordusu kaçıp dağılmaya başladı.⁵³¹

Özbekler bu saldırıyla üstünlüğü ele geçirdi. Timurlu ordusunun merkezi ve sağ kollar dağıldı. Uluğ Bey kontrolü elinden kaçırdı ve bunun üzerine bazı beyler, onu zorlukla vuruşma alanının dışına çıkardılar. Mirza Şahruh'un beylerinden olan Mahmud-i Dendani, Cuki Mirza'yı acele ile alarak Semerkant'a yolladı. Timur döneminde zaferlere alışkın Timurlu ordusu yenildi. Özbek ordusu, Semerkant'a kadar ilerledi ve güzergahtaki tüm yerleri yağmaladı. Bu yenilgi Maveräünnehr halkında o kadar çok

⁵²⁸ Wilhwlın Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 81.

⁵²⁹ Aka, *Timur ve Devleti*, 65.

⁵³⁰ Aka, *Mirza Sahruh*, 241.

⁵³¹ Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 89.

tesirli oldu ki, yenilen orduya Semerkant'ın kapısının açılmamasını isteyen bir topluluk oluştu. Ancak şehrin önceden beri nüfuz sahibi olan kişilerin insanları sakinleştirmesiyle şehre alındılar.⁵³²

Şahruh, bu yenilgi haberini ve Barak Han'ın Semerkant'a kadar olan şehirleri tahrip ettiğini duydu. Şehri bu sırada ise, Ahmed-i Lor⁵³³ isminde biri tarafından bıçaklanmıştı. Bu hadise karışıklık çıkmaması için önceleri gizlendi. Daha sonra yarasının ölümcül olmadığı anlaşıldı.⁵³⁴ Tüm bu yarasına rağmen, Barak'a ders verilmesi gerektiğini düşünerek, oğluna asker ve para yardımı gönderdi. Sonrasında ise Özbeklerin bölgede yağma hareketlerini bitirip çekildiği görüldü. Böylece tehlike kalkmış oldu.⁵³⁵

Bu yenilginin üzerine Şahruh, bizzat Semerkant'a ilerledi ve yenilgiye neden olanlar sorguya çekilerek falakaya yatırıldı. Uluğ Bey ağır şekilde azarlandı ve büyük prestij kaybetti. Bu olay Uluğ Bey'in daha sonrasındaki saltanat zamanlarına da etki edecekti. Bundan sonra seferlere kendisi katılmayacak ve yolladığı ordular başarılı olamayacaktı. Hem Moğollar hem de Özbekler Maveräünnehr'e saldırsalar da, güçlü bir kuvvetle karşılaşmayacaklardı.⁵³⁶

Uluğ Bey, zaman zaman Moğolların işlerine karışıyordu. 1434-1435 yıllarında Kaşgar'ı onlara kaptırdı. Veys Han ölünce oğulları İsen Buga ve Yunus Han taht mücadelesine giriştiler. Bu mücadele sırasında Yunus Han ve bazı emirleri Uluğ Bey'e getirdiler. Uluğ Bey'den destek alıp, Moğolistan'a dönerek iktidarı ele geçirmek niyetindeydiler. Fakat Uluğ Bey gelenlerin bir kısmını esir edip, bir kısmını da farklı vilayetlere dağıttı. Şahruh'un yanına gönderilen Yunus Han, Şerefüddin Ali Yezdi'nin terbiyesi altına verilerek eğitimle meşgul edildi. İsen Buga ise, Moğollar üzerinde etkili olmayı başardı. Şahruh'un ölmesinden sonra ise Sayram, Taşkent ve Türkistan bölgesine saldıracak kadar güçlenecekti.⁵³⁷

⁵³² Aka, *Mirza Sahruh*, 242.

⁵³³ Mustafa Şahin, "Mirza Şahruh'a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, (2014), 8.

⁵³⁴ Şahin, "Mirza Şahruh'a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri", 9.

⁵³⁵ Aka, *Mirza Sahruh*, 243.

⁵³⁶ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 235.

⁵³⁷ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 236-237.

İç karışıklığın ve taht mücadelelerinin yaşandığı Deşt-i Kıpçak'ta ise, Timurlularla olan ilişkiler zayıflamıştı. 1427'de Uluğ Bey'in ve Mirza Cuki'nin yenilgisi, Harezm'in valisi Şah Melik'in vefat edişi, Özbek halkını cesaretlendirdi. Şahruh'un henüz Azerbaycan'dan döndüğü zamanlarda, Özbeklerin Harezm'i yağmaladığı ve geri döndükleri haberi geldi. Ayrıca Deşt-i Kıpçak'ta süren taht savaşlarından birinde, Mahmud Oğlan, Barak Han'ı öldürmüştü. Daha sonra Muhammed Gazi, Mahmud Oğlan'ı öldürmüştü.⁵³⁸ Bazı kaynaklara göre; iktidarı ele alan Özbek hanı Ebu'l Hayr Han, 1430-1431 senesi kış mevsiminde Harezm'in kuzey taraflarını zapt etmiş fakat ikliminden ötürü kısa bir süre kalıp gitmişti. Şahruh, bu birliklere karşı kendi birliklerini gönderse de asıl kuvvetlere yetişememişlerdi. Giden bu birlik de etrafı yağmalayıp geri döndü. Şahruh bu olaydan sonra, oğlu Baysungur'un yanına bazı beyleri de verip, onu bölgeye göndererek Mazenderan'da kışlamasını buyurdu.⁵³⁹

Özbek hanı Ebu'l Hayr, 1436 yıllarında da Harezm'e girdi ve yağmalarda bulundu. Şah Melik'in oğlu İbrahim, bu Özbek akınlarına karşı koyamadığı için şehir ve bölge yağmlandı. Özbekler bölgeyi yağmalayıp tekrar geri Deşt-i Kıpçak'a döndüler.⁵⁴⁰ Özbekler zaman zaman olduğu gibi yine bölgeyi yağmalamış ve geri dönmüşlerdi. Bunun haberi Şahruh'a iletili. 14 Ekim 1340 tarihinde Timurlu emirlerden Alike Kükeltaş'ın ölümünün hemen ardından Astarabad tarafından bir haberci geldi. Haberci, Deşt-i Kıpçak bölgesinden Özbek birliklerinin ülke sınırlarına girdiğinin haberini getirdi. Özbek birlikleri aniden bastırmışlardı. Hacı Yusuf Celil ve kardeşi Şeyh Hacı'nın yanı sıra bazı komutanlar, daha öncesinde kışı Mazenderan'da geçirmeleri için gönderilmişlerdi. Fakat bu kuvvetler Özbeklerin önünde duramayarak dağıldılar. Yusuf Celil savaş meydanında kaldı. Kardeşi Emir Şeyh Hacı ise, Özbeklerin arkasından gidip yetişmek istese de başaramadı.⁵⁴¹ Bu gibi baskınlar ve yağmalar her yıl olduğu ve uzun yıllar devam etti.-ği görülmektedir.

Şahruh'un oğlu Mirza Cuki 1444 yılında öldü. Şahruh'un torunu Mirza Muhammed ise, 1447 yılında isyan etti ve Şiraz'ı kuşattı. Şahruh bunun üzerine; Ebüfazl, Nizameddin Ahmed ve Sultan Bayezid gibi emirlerini 30 bin kişilik orduyla onun üzerine gönderdi.

⁵³⁸ Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 93.

⁵³⁹ Aka, *Timur ve Devleti*, 69-70.

⁵⁴⁰ Aka, *Timur ve Devleti*, 72.

⁵⁴¹ Aka, *Mirza Sahruh*, 279.

Mirza Muhammed bunun haberini alınca Kenduman taraflarına çekildi.⁵⁴² Şahruh Isfahan'a geldiği sıralarda Mirza Muhammed'in çekildiği haberini aldı ve onu ikna etmeleri için bazı emirleri onun yanına gönderdi. Kendisi de Rey'e geldi. Bir müddet sonra midesinden rahatsızlandı. Bu hastalığı neticesinde 12 Mart 1447 tarihinde hayata veda etti.⁵⁴³ Naaşını ise öncesinde Herat'a, daha sonraları ise oradan Semerkant'a nakil ettiler.⁵⁴⁴

Abdüllatif, babası Uluğ Bey'e durumu haber verdi. Bunun üzerine Uluğ Bey ordu hazırlattı. Şahruh'un hayattaki tek oğlu Uluğ Bey'di ve dolayısıyla tahtın kendisinin hakkı olduğunu düşünmekteydi.⁵⁴⁵ Horasan'ı hakimiyetine almak için Amu Derya kıyılarına geldi. Yeğeni Ebu Bekir Mirza'ya, kızını vereceğini söyleyerek yanına getirtip öldürttü. Daha sonra da Belh'i işgal etti ve buraya ordugahını kurdu. Oğlu Abdüllatif, Şahruh'un birliklerini eline alınca, bazı asi unsurlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Muhammed Cihangir, Ebu'l Kasım Babür ve Şahruh'un torunu Halil Sultan; asıl ordudan ayrıldılar ve pazarı yağmalayarak Horasan'a kaçtılar. Torun Alauddevle, Uluğ Bey'den korktuğu için başta kendini hükümdar ilan edemedi. Fakat Gevherşad'a uygulanan kötü muameleyi duyunca Abdüllatif'e ani bir baskın yaparak onu tutsak aldı. Uluğ Bey'le görüşmeler yaparak anlaştılar ve Abdüllatif serbest bırakıldı.⁵⁴⁶

1448 yılında ise Uluğ Bey ve Abdüllatif'in kuvvetleri Alauddevle üzerine yürüdüler ve yendiler. Uluğ Bey, hükümdarlık ve siyaset işlerinden çok bilimle ve astronomi ile ilgilenen biriydi. Dünyada ilk defa bir bilim insanı hükümdar olmuştu. 1448 yılında Uluğ Bey Horasan'a geçtikten sonra Deşt-i Kıpçak tarafından Sibiry-Türkistan bölgesinde yaşayan Şeybani soyundan Özbekler yine yağma hareketlerinde bulundular.⁵⁴⁷ Bu sefer Semerkant taraflarına gelmişlerdi. Uluğ Bey'in kendi eserlerinin yer aldığı, Kûhek tepesinin batı tarafında bulunan Meydan Bağı'nda inşa ettirmiş olduğu ve Çin diyarından getirttiği çinilerle süslettiği Çinihane'yi yağma etmişlerdi. Bunun üzerine buradaki sanatkarları ve hazineyi alarak Maverâünnehr'e doğru

⁵⁴² Şahin Akbulut, "Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücedeleleri", (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2021), 94.

⁵⁴³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 107-108.

⁵⁴⁴ Aka, *Mirza Sahruh*, 293.

⁵⁴⁵ Akbulut, "Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücedeleleri", 97.

⁵⁴⁶ Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 127-128.

⁵⁴⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 429.

ilerledi.⁵⁴⁸ Çok saf bir adam olan Uluğ Bey, oğlu Abdüllatif'in isyan etmesiyle tutsak edilmiş ve oğlu tarafından idam edilmesine müsaade edilmiştir (27 Ekim 1449).⁵⁴⁹

4.2.4. Abdüllatif Mirza (1449-1450) Dönemi İlişkileri

Abdüllatif babasını öldürttükten sonra kardeşi Abdülaziz'in de canına kıydırttı. Uluğ Bey'in trajik şekilde öldürülmesi sonucunda Semerkant'taki birçok ilim erbabı şehri terk etti.⁵⁵⁰ Uluğ Bey taraftarı beylerin, Semerkant taraflarında girdikleri mücadelelerde dört tanesi öldü. Bunun üzerine Abdüllatif hakimiyetini tamamen sağladı ve iyi bir otorite kurdu. Bunun neticesi olarak ise, her yıl Deşt-i Kıpçak'tan yağma için gelen Özbekler bile Maverâünnehr'e akınlar yapamaz oldular. En ufak yanlışlığı şiddetle cezalandırdı.⁵⁵¹

Abdüllatif döneminde, babası Uluğ Bey zamanına göre din adamları için iyi bir dönem olsa da, askerler ve halk için kötü bir dönem olmuştu.⁵⁵² 1450 yılına gelindiğinde ise, suikast sonucu öldürüldü ve başı kesildi. Babasının kaderine ortak olan Abdüllatif'in hükümdarlığı böylelikle çok kısa sürmüştü.

4.2.5. Abdullah Mirza (1450-1451) Dönemi İlişkileri

Suikastçılar, hapis yatan Mirza Abdullah'ı çıkarıp tahta oturdular. Mirza Abdullah, Semerkant'ta bulunan yüklü miktardaki hazineyi, onu tahta oturtanlara dağıtarak işe başlamak zorunda kaldı.⁵⁵³ Abdüllatif'in ölüm haberini alan Buhara kadısı, Ebu Said'i hapisten çıkarıp; hükümdar ilan etti. Mirza Ebu Said, kuvvet toplayarak Semerkant üzerine hareket etse de, Mirza Abdullah'a yenilerek kuzeydeki bozkıra çekildi. Abdullah'ın bir başka rakibi ise; Mirza Alauddevle'ydi. Şehr-i Sebz'den ordusuyla Alauddevle'nin üzerine yürüse de çarpışma olmadan ordular dağıldı. Alauddevle, Belh'e geri döndü çünkü kardeşi Babur Horasan'da hakimiyet sağlamak üzereydi.⁵⁵⁴

⁵⁴⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 78.

⁵⁴⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 429.

⁵⁵⁰ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", 197.

⁵⁵¹ Aka, *Timur ve Devleti*, 81.

⁵⁵² Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 141.

⁵⁵³ Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 140.

⁵⁵⁴ Akbulut, "Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücedeleleri", 115.

Bu süreçte Ebu Said Mirza, Türkistan (Yesi) şehrine girerek işgal etmişti. Abdullah, 1450-1451 kışında buraya bir ordu gönderdi. Aşırı kar olmasına rağmen askerler karı yarararak şehri kuşatmayı başardılar. Aralarında ufak çaplı çarpışmalar olsa da şehri teslim alamadılar. Ebu Said, bir hileye başvurdu ve Abdullah'ın askerî birliklerini kandırmayı başardı. Çevrede Özbek hanı Ebu'l Hayr'ın, Altın Orda taraflarından Ebu Said'e yardım için asker yolladığı haberi yayıldı. Askerlere Özbek kıyafetleri giydirilerek çevrede gezmeleri söylendi. Şehrin içinde davullar çalınarak, Özbek hanının gelişi kutlanıyor havası verildi. Dolayısıyla herkes buna inandı. Abdullah'ın askerleri bunun üzerine korktular ve canlarını kurtarmak için ağırlıklarını, atlarını orada bırakarak Semerkant'a hareket ettiler.⁵⁵⁵

Ebu Said, böylelikle ilk zaferini kazanmış oldu. Birçok esirin yanında çokça ganimet elde etti. Yesi önünde Mirza Abdullah'ı hile ile yenmişti fakat onu tam olarak bitirecek güce sahip değildi. Asker toplayarak ordu kurabilecek kadar hazinesi yoktu.⁵⁵⁶ Ama Semerkant'ı ele geçirmek istiyordu ve bunu gerçekleştirebilmesi için yardım alması gerekiyordu. Adamlarından biri, Özbek hanı Ebu'l Hayr'dan yardım alması teklifinde bulundu. Özbekler, Maveraünnehr'e zaten sürekli akınlar düzenliyorlardı. Burayı kısa bir süre yağmalıyor, doyumluk bir şeyler alınca çekilip tekrar Altın Orda topraklarına gidiyorlardı. Fakat Mirza Abdullah'tan çekindikleri için son zamanlarda yaklaşmamışlardı.⁵⁵⁷

Bölgeye yapılacak seferler Özbekler için çok cazipti. O yüzden Ebu'l Hayr, Ebu Said'in yardım isteğini kabul etti. Birlikte Semerkant'ı ele geçirmek için plan yaptılar. İki ordu Yesi'de birleşti ve oradan Taşkent'e, oradan da Hocend'e vardılar. Abdullah, birlikleri ile Sirderya boyundan ayrıldı. Ordunun Dizek Çölü'nden geçerlerken Yada taşını kullanarak yağmur yağmasını sağladıkları rivayet edilmektedir. Böylelikle sıcak olan bu çölden orduyu geçirmeyi başarmışlardı. Ordu 1451 yılının Haziran'ın da Şiraz köyü yakınlarına vardı.⁵⁵⁸

Abdullah, Ebu'l Hayr ve Ebu Said'in birleşip üstüne geldiği haberini alınca, kalabalık bir ordu kurarak Kûhenk Nehri'ni geçti. Ordular çarpışmaya başladı ve Abdullah'ın

⁵⁵⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 83.

⁵⁵⁶ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 125.

⁵⁵⁷ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 128.

⁵⁵⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 84.

süvari birliği Ebu Said'in sol koluna güçlü bir darbe indirdi. Aynı şeyi sol kola da yapmak istedi fakat Ebu Said'in birlikleri topluca Abdullah'ın merkez kuvvetlerine bindirmişti. Ağır bir darbe alan merkez birlikleri bunu başaramadı. Bu ağır darbe üzerine Mirza Abdullah'ın ordusu toparlanamadı ve dağıldı. Askerleri kaçmaya başladı fakat yakalanarak Ebu Said'in huzuruna çıkarıldılarsa da sonrasında öldürüldüler. Mirza Abdullah da Ebu Said'in emri ile 22 Haziran 1451'de öldürüldü. Ebu Said bu zaferden sonra Özbek askerlerini şehre sokmak istemedi çünkü yağma hareketlerine başvurabilirlerdi. Semerkant'a yaklaştıkları sırada, Özbeklerin atlarına su içirmek için mola vermelerini fırsat bilerek hızlıca şehre hareket etti. Şehir ahalişi onu tanıyıp şehre aldı. Böylece Özbeklerin şehre girmelerini engelledi ve yönetimi de ele almayı başardı.⁵⁵⁹

Ebu Said sonrasında, Özbek hanı Ebu'l Hayr'a haber yollayarak, buranın kendisine miras yoluyla kaldığını söyledi. Artık burada durmalarına gerek kalmadığını bildirerek, çok değerli hediyeler gönderdi. Ebu'l Hayr Han, Uluğ Bey'in kızını kendisine hanım olarak aldı ve tekrar Deşt-i Kıpçak topraklarına döndü. Semerkant'ın yönetimini de Ebu Said'i bıraktı.⁵⁶⁰

4.2.6. Sultan Ebu Said (1451-1469) Dönemi İlişkileri

Ebu Said'in 25 yaşında kadar nerdeyse hiçbir bilgi yoktur. Uluğ Bey'in ordusunda ve saltanat hayali kuran bir mirza olduğundan bahsedilmektedir. Uluğ Bey'den bu süreçte çok şey öğrenmişti. Özellikle devlet yönetimindeki etkin memurlar, emirler, ulema ve tasavvuf erbabı v.s. arasındaki deygeyi kurma konusunda başarılıydı. Türkmen Argun'un desteğini alarak Semerkant'ı kuşattı ve şehirdekilerle anlaşarak şehre girmişti.⁵⁶¹

Ebu Said, Özbeklerin desteğini alarak tahta oturmayı başarmıştı. Ebu Said'in dönemi, din adamlarının hakimiyetinin olduğu bir dönem oldu. Taşkent'ten Semerkant'a davet üzerine Nakşibendi Şeyhi Hoca Ahrar geldi (1451). Yaklaşık 40 yıl kadar sürecek hakimiyeti de başladı.⁵⁶² Timurlu hanedanı arasındaki rekabette devam etti. 1458'lerde

⁵⁵⁹ Akbulut, "Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücedeleleri", 117.

⁵⁶⁰ Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, 144.

⁵⁶¹ Hayrunnisa Alan, "Timurlular", 195-196.

⁵⁶² Aka, *Timur ve Devleti*, 85.

birçok mirza ülkenin farklı yerlerinde hüküm sürmeye başladı. Ebu Said, devlet içinde bir zararla uğraşırken dışarıdan da saldırılar oluyordu. Bunlardan biri de Moğolların lideri İsen Buga Han'dı.

Moğol hanı İsen Buga, kardeşi Yunus Han'ın Timurlu Uluğ Bey'e sığınması ve sonrasında Şahruh tarafından ilime yönlendirilmesi ile ondan kurtulmuştu. Kısa süre içinde hakimiyetini sağlamlaştıran İsen Buga, Türkistan ve Taşkent taraflarına saldırılarda bulundu. Fakat karşısında artık Ebu Said gibi güçlü bir Timurlu hükümdarı vardı. Ebu Said, İsen Buga'yı Yengi'de yendi.⁵⁶³ Moğol kuvvetleri Timurlularla savaşmadan geri kaçıp gittiler. Ebu Said, Talas'a kadar takip etti.⁵⁶⁴

Ebu Said 1452 yılında Moğollar üzerine yürüdü. Bundan korkan Ali Barlas ve yanındaki bazı kişiler sebepsiz yere korkarak İsen Buga'ya sığındılar. İsen Buga kendine sığınanlardan güç alarak Endican'ı yağmaladı. Bunun üstüne Ebu Said harekete geçti ve Şahruhiye taraflarına vararak konakladı. Bu sırada Özbek askerlerinin akımlar yaptığı haberi gelince, emirlerden Ahmet Tarhan'ı bir kısım birlikle beraber üzerlerine gönderdi. Kendisi Ahdi taraflarına giderek konakladı. Ahmet Tarhan kuvvetleri başarılı olmuşlar, Ali Barlas'ı da Moğol emirlerine sığınmaya mecbur bırakmışlardı. Bunu duyan Ebu Said, birçok emirinin de katıldığı ordusunu bölgeye sevk etti. 22 Nisan 1452 senesinde Endican kalesini kuşattılar. 2 gün sonra kaledekiler teslim oldu ve ardından hisarı da teslim ettiler. Kalenin idaresi için, Celaleddin Bozork Sulduz görevlendirildi.⁵⁶⁵

Fakat Timurlular ve Moğollar arasındaki mücadeleler bitmedi. Ebu Said bölgeden ayrılınca, İsen Buga tekrar saldırılara başladı, Endican ve etrafını zapt etti. Bunu duyan Ebu Said, duruma çok kızdı ve adamlarını gönderdi. Moğol birlikleri Timurlulara karşı koymayı başardı. Ebu Said, Moğolları yenmek için büyük bir ordunun gerektiğini biliyordu fakat Batı taraflarında Kara Koyunluların tehtidi bunu engelliyordu. O yüzden en iyi fikir, Moğolların kendi aralarında bir mücadele başlatmaktı. Bunun için en uygun

⁵⁶³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 237.

⁵⁶⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 453.

⁵⁶⁵ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 238.

kişi, Veys Han'ın bir diğeri oğlu olan Yunus Han'dı. Bu sayede Moğolların akınlarının önüne geçilebilirdi.⁵⁶⁶

1456 senesinde Yunus Han Şiraz'dan getirildi. Ebu Said ona kardeşi İsen Buga'ya karşı savaşması için asker verdi. Moğolistan'a giden Yunus Han, bir süre sonra ülkenin batı kısmında, İli taraflarında han olarak tanındı. Bir süre sonra ise ülkenin batı kısmında kalan Kaşgar'ı almak istedi. Kaşgar Emiri Seyyid Ali, İsen Buga'yı desteğeri çağırđı. İsen Buga, Yulduz taraflarından hemen geldi ve Seyyid Ali'nin birlikleri ile beraber Yunus Han'ı Aksu yolunda bozguna uğrattılar. Yunus Han, burada barınamayacağını anlayınca Horasan'a döndü.⁵⁶⁷ Ebu Said onu güzel karşıladı. Yunus Han, Moğollar üstünde kendi otoritesini kurabilmesi için, bir şehrinin olması gerektiğini düşünüyordu. Ebu Said bunun üzerine ona Yedikent'i verdi.⁵⁶⁸

Yunus Han, Moğolistan'a gitti ve taraftarlarını toplamaya başladı. İli ve Isıkgöl taraflarında hakimiyetini kurdu. Bir müddet sonra Seyyid Ali öldü. Kısa bir süre sonra da İsen Buga 1461 yılında öldü. Yerine oğlu Dost Muhammed, han oldu. Yunus Han, bunun üzerine birkaç kez daha yenildi ve Ebu Said'den tekrar yardım istedi. Ona çok miktarda para, asker, çadır, at, katır ve deve yardımında bulunuldu. Ebu Said ile son teması bu olmuştu. Ebu Said'in ölümünden sonra Timurluların, Yunus Han'ın idaresinde ki Moğollar ile mücadeleleri oldu. Ebu Said'in oğlu Mirza Ömer Şeyh, kayınpederi olan Yunus Han'la Endican'ın kuzeyinde bulunan Teke-Sekritgü denen yerde savaşmış ve yenilmiştir.⁵⁶⁹ Dost Muhammed 1469'da ölmüş, yerine genç yaştaki oğlu Kepek geçmişti. Onu Yunus Han'ın elinden kurtarıp han ilan edenler, 4 yıl sonra öldürmüşlerdi. Böylece Yunus Han Moğolistan'ın tek hakimi olmuştur.⁵⁷⁰

Diğeri taraftan Özbeklerle olan münasebetlerinde ise, Ebu'l Hayr, Ebu Said'e yardım ederek Timurluların içine girmek için çabalamıştı. Fakat Ebu Said'in çabasıyla bu durum engellenmişti. Daha önceleri Uluğ Bey zamanlarında Semerkant'a kadar ki yerleşim yerlerini yağmalayan Özbekler, Ebu Said döneminde artık Sirderya'yı kolayca geçememekteydiler. 1454-1455 senesinde ise bu eski iki müttefik Otrar yakınlarında

⁵⁶⁶ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 239.

⁵⁶⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 454.

⁵⁶⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 455.

⁵⁶⁹ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 240-241.

⁵⁷⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 454.

düşman olarak karşılaştı. Ebu Said'e karşı taht mücadelesi yürüten Mirza Üveys ve onun yanında yer alan bazı emirler Otrar'a sığınmışlardı. Bu sebeple buraya sefer düzenleyen Timurlu hükümdarı Ebu Said'e karşı Özbekler saldırdı ve ordusu yağmalatıldı. Çekilmek durumunda kalan Timurlular ise, sonrasında gönderilen emirlerin birlikleri sayesinde bölge tekrar Timurlu kontrolüne geçti.⁵⁷¹

1459 senesinin sonlarına doğru Kalmuk ve Deşt-i Kıpçak'tan elçiler gelmiş ve Ebu Said'e kıymetli hediyeler sunmuşlardı. Fakat geliş sebepleri ve amaçları bilinmemektedir. Altın Orda'da Özbeklerin güçlü olmasından dolayı, gelenlerin Özbek olduğu öngörülmektedir. Özbekler nüfuz alanlarını Aral Gölü'nün doğu ve batısından, artık güneye doğru genişletmek istemişlerdi. Bu sırada ise gölün batı taraflarında Timurlu mirzalarla karşılaşmış ve mücadeleler yaşanmıştı. Mirza Alauddevle, bazen Deşt-i Kıpçak ve Özbekler arasında görülmektedir. Mirza Sultan Hüseyin ise, Harezm taraflarında bulunduğu sıralarda Özbeklerle savaşmış ve onları yenmişti.⁵⁷²

Harezm bölgesinde Timurlular ve Özbeklerin mücadelesinin birinde, Ebu'l Hayr'ın kardeşi olan Seyyid Yeke yakalandı. Bir süre Herat'ta hapis yatırıldı. 1464-1465 senesinde Ebu Said, yanına getirilmesini istedi. Seyyid Yeke, Herat'a varınca gayet güzel karşılandı ve para, kemer, külâh ve değerli bir at hediye edildi. Ebu Said, Seyyid Yeke'yi Ebu'l Hayr'a karşı hazırlamakta, onu Özbek tahtına oturtarak Deşt-i Kıpçak'ta nüfuz sahibi olmak istemekteydi. Böylece Özbeklerin Timurlu topraklarına saldırmalarının önüne geçebileceğini düşünmekteydi. Aynı yıl Rus knezinden Ebu Said'e elçiler gelerek saygılarını sunmuşlardı. O da onlara iltifat etmiş ve memleketlerine göndermişti. Ebu Said dönemi kuzey tarafları açısından başarılı sayılabilir. Bu dönem Özbek akınlarının Mevaraünnehir'e akınlarının bittiği bir dönem olmuştur.⁵⁷³

Ebu Said 1468 yılında Ak Koyunlulara karşı sefere çıkmıştı. Erzak sıkıntısı yaşayan Ebu Said'in hayvanları da telef olunca Ak Koyunlu hükümdarı Hasan Beg'den barış yapılmasını istedi. Barış teklifi kabul edilmeyince kaçtı fakat takip edilerek yakalandı ve

⁵⁷¹ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 232.

⁵⁷² Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 232-233.

⁵⁷³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 233.

Şubat 1469'da öldürüldü.⁵⁷⁴ Bunun neticesi olarak ise Maverâünnehr'de Özbeklerin hakimiyeti başladı. Sonrasında bölge Timurluların kontrolünden tamamen çıkmıştır.⁵⁷⁵ Ebu Said, Kafkasya'dan Kaşgar'a kadar Timurlular devletini ihya etmeye çalışan son Timurlu hükümdarı olmuştur.⁵⁷⁶

4.2.7. Hüseyin Baykara (1469-1506) Dönemi İlişkileri

Hüseyin Baykara, kendi geleceği için geçmişte taht iddia etmemiş ve Horasan da taht iddiasında bulunan değişik kişilerin yanında yer almıştı. Babür'ün ölümüyle Merv ve çevresine hakim olan Mirza Sencer'in yanına gitmiş ve onun kızı Bike Sultan Begüm'le izdivaç yapmıştı. Mirza Sencer'de böylelikle ona 1457 yılında Merv'in yönetimini bırakmış, kendisi de Mehşed'e gitmişti. Hüseyin Baykara da, Merv'in yönetimini iyice eline aldı. Kara Koyunlu hükümdarı olan Cihanşah Herat'tan çıkınca, Hüseyin Baykara da çekildiği Astarabad'dan ayrılarak Harezm'e gitti. Burada Ebu Said'in adamlarını yendi, Hive ve çevresini de ele geçirdi. 1468 senesinde ise, Ebu Said'e yardım ederek Semerkant tahtını ele geçirmesini sağlayan Özbek hanı Ebu Hayr'a haber göndererek yardım istedi. Fakat aksilik oldu ve Ebu'l Hayr öldü. Özbekler içinde mücadeleler başladı. Dolayısıyla da Deşt-i Kıpçak'tan yardım ümidi kesilmişti.⁵⁷⁷

Daha sonrasında ise yardıma ihtiyacı kalmadı. 1468 senesinin Şubat ayında Ebu Said Azerbaycan seferinde öldü. Kendisi de 24 Mart'ta Herat'a geldi. 24 Mart 1469 Cuma hutbesi kendi adına okutuldu. Azerbaycan'dan dönmüş olan Sultan Mahmud, Herat halkının Hüseyin Baykara'ya itaat ettiğini görünce geri döndü. Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beg ise, Şahruh oğlu Baysungur'un torunu olan Yadigar Muhammed'i, Hüseyin Baykara'ya karşı desteklemeye başladı.⁵⁷⁸

Uzun Hasan böylelikle Timurlular Devleti'ni yorgun düşürmek istemekteydi. Yaşanan mücadeleler sonucunda Herat'ı ele geçiren Yadigar Muhammed, halka zulüm etmişti. Halk bu durumdan memnun kalmamıştı. Sonrasında günlerden bir gün, Herat beyleri onu sarhoş halde bulup Hüseyin Baykara'nın huzuruna getirdiler ve sonra da idam ettiler. Bunu duyan Türkmen beyleri de korkarak Herat'tan çıktılar. Hüseyin Baykara

⁵⁷⁴ Aka, *Timur ve Devleti*, 92.

⁵⁷⁵ Rejepova, "Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi", 35.

⁵⁷⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 431.

⁵⁷⁷ Aka, *Timur ve Devleti*, 94.

⁵⁷⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 94.

1470 yılında tekrar Herat'a hakim oldu ve hükümdarlığı 1506 yılına kadar devam etti. Ama Timurlu Devleti Maveräünnehr ve Horasan merkez olmak üzere ayrılmıştı. Hüseyin Baykara, Horasan toprakları olan; Belh, Damgan, Bistan, Harezm, Sistan ve Kandahar topraklarına hakimdi. Maveräünnehr de ise, Özbekler hüküm sürmekteydi.⁵⁷⁹

Hüseyin Baykara'nın döneminde taht mücadeleleri ve iç karışıklıklar iyice artmıştı. Ebu Said'in oğullarından Mahmud Mirza, Ebubekir Mirza ve Sultan Ahmed gibi isimlerle mücadeleler sürdü. Bir taraftan da Ak Koyunlular, Moğollar ve Özbeklerle mücadele edildi. Ebu Said döneminde Moğollar ve Özbekler saldırılarını bitirmişti. Fakat sonrasında işler değişti ve Moğollar Timurlu mirzalara karşı etkili olmaya başladılar. Sirderya'nın öte tarafındaki birçok yerleşim yerinin idaresi, Moğol hanlarına geçti. O dönemki Özbek hanı Muhammed Şeybani, bazen tek başına bazense Moğollarla beraber hareket ederek bölgedeki nüfuzunu artırmaya başladı. Sayram ve Taşkent gibi önemli yerler öncesinde Moğolların hakimiyetine, sonrasında ise Özbeklerin hakimiyetine girdi.⁵⁸⁰

1493-1494 senesinde Semerkant'ın sultanı Mirza Ahmed, Fergana'da hüküm süren kardeşi Mirza Ömer Şeyh'e karşı, Moğol hanı Sultan Mahmut Han'la anlaşmaya vardı. Fakat 1494'te Ömer Şeyh kaza sonucu Ahşi'de öldü. Endican'ın valisi olan Ömer Şeyh'in oğlu Babür, amcası Ahmed Mirza'ya haber gönderdi. Haberde, bulunduğu yerde vali olarak kalması karşılığında onun hakimiyetini tanıyacağını söyledi. Amcası Sultan Ahmed Mirza bu teklifi kabul etse de Temmuz 1394'te Uratepe civarındaki Aksu'da veliahtsız şekilde öldü. Yerine Hisar sultanı olan kardeşi Mahmud Mirza, Semerkant'a gelerek sultan olsa da, o da 1494 yılının sonlarında öldü. Bu mirzanın oğulları Baysungur Mirza ve Mesut Mirza, Sirderya ve Amuderya arasındaki toprakları bölüştüler.⁵⁸¹

Tüm bu gelişmeler neticesinde Hüseyin Baykara, batı taraflarından hareket ederek Kunduz ve Hisar'ı almak istedi. Doğudan ise, Moğol hanı Mahmud Han hareket ederek Semerkant'ı almak istemekteydi. Semerkant'ta Mirza Baysungur, Moğol hanını geri püskürtmeyi başardı. Fakat Mirza Mesud, Hüseyin Baykara'nın önünde tutunamayıp,

⁵⁷⁹ Rejepova, "Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi", 41.

⁵⁸⁰ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 224.

⁵⁸¹ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 224-225.

Kunduz ve Hisar'dan ayrılarak Semerkant'a kaçtı. Mirzaların kendi aralarında ve Moğollarla olan mücadelesinden karlı çıkan Özbek hanı oldu. Bu karışıklığın içinde Muhammed Şeybani, Buhara'yı almış ve Semerkant'a yürümüştü. Semerkant'ta bulunan Ali Mirza, Özbek olan annesinin yönlendirmesi neticesinde, şehri 1500 yılında Şeybani Han'a teslim etti. Babür sonrasında Semerkant'ı kısa bir süreliğine olsa da, diğer emir ve mirzalardan yardım göremeyince kuşatmayı sonlandırdı.⁵⁸² Şeybani Han ile anlaşarak kız kardeşi Hanzade Begim'i onunla evlendirdi. Böylelikle Timurlular Devleti'nin başkenti Özbeklerin kontrolüne geçmiş oldu. Babür, sonraları tekrar geri almak için girişimde bulunsa da, alamadı ve Kabil'e giderek orada kendi devletini kurdu.⁵⁸³

4.2.7.1. Timurlu Devleti'nin Dağılması

Maveraünnehr bölgesinde durumlar bu şekilde karıştı ve Özbekler artık iyice bölgeye hakim olmuşlardı. Horasan'da, Hüseyin Baykara ve oğulları sürekli birbirleriyle mücadele ediyor, Özbeklere karşı koymayı akıl etmiyorlardı. Hüseyin Baykara, oğlu Bediüzzaman Mirza'yı, Şeybani Han'a karşı gönderdi fakat hiçbir yardımda bulunmadı. Bediüzzaman Mirza'da babasının kendi topraklarını alacağını düşünerek Belh'e tekrar döndü. Şeybani, Belh'i kuşatsa da geri çekildi. Hüseyin Baykara'dan ise bir hareket olmadı. Şeybani Han devam etti ve Emir Hüsrev Şah ona karşı koyamadı, yenilerek öldürüldü. Korkan Bediüzzaman babasının yanına Herat'a gitti. Şeybani Han 1506 senesinde Belh'i tekrar kuşattı. Hüseyin Baykara'ya, oğulları Bediüzzaman Mirza ve Ebu'l Muhsin Mirza destek verdi. Ama Meşhed'de ki oğlu Muhammed Muhsin yardım göndermemişti.⁵⁸⁴

Devletin önemli simalarından Ali Şir Nevaî'nin ölümüyle iç durum iyice kötüye gitmişti. Hüseyin Baykara ve oğlu Bediüzzaman Mirza Belh'e yöneleceklerdi fakat Muhammed Muhsin gelip Herat'ı alır diye hareket edemediler. Böyle olunca Özbek hanı Şeybani'de Belh'i kolaylıkla aldı. Belh'ten sonra ilerleyerek Andahud, Şuburgan ve Faryab'ı da zaptettiler. Hüseyin Baykara, vezirler ve emirlerle meşveret yaparak Özbeklere karşı harekete geçme kararı aldılar. Murgab Nehri taraflarında faaliyet

⁵⁸² Aka, *Timur ve Devleti*, 103.

⁵⁸³ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 225.

⁵⁸⁴ Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, 226

göstermesi için Bediüzzaman Mirza'yı gönderdi. Ardından kendi de Herat'tan hareket etti fakat Baba İlâhi denilen yere geldiklerinde hastalanarak 5 Mayıs 1506 tarihinde vefat etti. Bunun üzerine birbirini sevmeyen iki oğlu; Bediüzzaman ve Muzaffer Hüseyin'in birlikte yönettiği, dünyada eşine pek rastlanmayan bir yönetim sistemi getirdiler.⁵⁸⁵

Maveraünnehr'de durumunu iyice güçlendiren Muhammed Şeybani, 19 Mayıs 1507 yılında Herat'a hareket etti. Badgis yakınlarında Timurluların birlikleri bozguna uğratıldı. Bu iki mirza ve bazı beyler kaçıp Curgan taraflarına gittiler. Muhammed Mirza kısa bir süre sonra öldü. Bediüzzaman ise, Muhammed Şibani'nin Curcan'a hareket etmesi ile Azerbaycan'da Safevilere sığındı. 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi neticesinde İstanbul'a gitti. Özbekler de, önce Harezmi ve Maverâünnahr'ı, sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurlular Devleti'ne son verdiler. Bölge böylece Özbeklerin hakimiyetine girdi.⁵⁸⁶

4.2.8. Altın Orda Devleti'nin Dağılması

Altın Orda Devleti XV. Yüzyılın ortalarında iyice yıkılmaya yüz tutmuştu. Devlet hanlıklara bölündü. Devletin Kuzey taraflarında yani Bulgar taraflarında Uluğ Muhammed Kazan Hanlığı'nı kurmuştu.⁵⁸⁷ Seyyid Ahmed ile uzun mücadeleler sonunda Hacı Giray'ın oğlu Mingli Giray Kırım'da Kırım Hanlığı'nı kurdu. İdil Nehri boyunca Nogay Hanlığı, Astrakan'da ise Astırhan Hanlığı kuruldu.⁵⁸⁸

Rus Knezlikleri'nin kontrolünde ve 200 yıl yaşayacak olan Kasım Hanlığı ise Rus Knezlikleri'nin desteklemesiyle kuruldu.⁵⁸⁹ Kasım, Uluğ Muhammed'in oğlu Mahmutek'in kardeşi idi. Kasım, kardeşi Yakup ile birlikte Mahmutek'ten kaçarak Kür Vasiliy'e sığınmış ve 6 yıl ona hizmet etmişlerdi. Ruslar, Kasım Hanlığı'nı diğer hanlıklarla aralarında tampon bölge oluşturmak için kurdurmuşlardı.⁵⁹⁰

Hem küçük Muhammed hem de Seyyid Ahmed dönemlerinde çok çaba sarfedilse de devlette birlik sağlanamadı. Rus Knezlikleri'ne karşı yapılan seferler uzun soluklu bir

⁵⁸⁵ Aka, *Timur ve Devleti*, 104.

⁵⁸⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, 104-105.

⁵⁸⁷ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 305.

⁵⁸⁸ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 334.

⁵⁸⁹ Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 334.

⁵⁹⁰ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 307-308.

başarı sağlamamıştı. Hanlıklar, Rusları koruma pahasına bir birleriyle savaştılar ve güçsüz düştüler. Ahmed Han'ın 1481'de Aybek'te yapmış olduğu savaşta öldürülmesinden sonra da, Altın Orda Devleti yeni parçalara bölünmeye devam etti.⁵⁹¹ Cuci soyundan Şeybaniler ise, Ebu'l Hayr'ın Kıpçak kuvvetlerini toplayıp güçlenmesi ve kendinden sonraki liderlerin başarısıyla Timurlulardan Harezm'i almışlardı. İlerleyerek Maveräünnehr, Horasan ve Semerkant'ı hakimiyetleri altına aldılar.⁵⁹² Altın Orda'nın bu şekilde hanlıklara bölünmesi ile artık resmen devlet dağıldı ve son buldu.

⁵⁹¹ Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, 317.

⁵⁹² Nur, *Türk Tarihi Cilt 1-2*, 335.

SONUÇ

Cengiz Han'ın miras bıraktığı Deşt-i Kıpçak ve Çağatay toprakları olan Horasan, Maverâünehî ve Harezm topraklarında kurulan, Altın Orda ve Timurlu Devleti uzun yıllar birbirleriyle mücadele etmişlerdi. Bu devletler Cengiz Han mirası topraklarının kendilerinin olması gerektiğini sürekli savunuyorlardı.

Amaç büyük topraklara egemen olmak ve dolayısıyla da büyük ekonomik ve siyasî bir güç olmaktı. Bölgenin ve hatta eski dünya topraklarının en güçlü devleti olmak amacıyla birbirleriyle sürekli mücadele ettiler. “*Gökte Tanrı tek ise, yerde de hükümdar tek olmalı*” anlayışıyla hareket edildi. Bu amaç doğrultusunda devletlerin içinde yaşayan milletler aynı ırktan olduğu millet ve devletlerle de mücadele etmekten, ordularını yok etmekten çekinmediler. Bu doğrultuda hareket ederek birbirlerini sürekli yıpratıldılar.

Aynı coğrafyada yaşayan, yaşam tarzı ve devlet teşkilatlanması konusunda birbirine çok benzeyen bu milletler, birbirlerini siyasî, kültürel ve sosyal olarak sürekli etkilemişlerdi. Bu devletlerin halklarının töreye verilen önem konusunda da birbirlerine oldukça benzerlerdi. Emir Timur ve Toktamış Han'ın ölümüyle birlikte bu iki devlet arasında siyasî ilişkiler zayıfladı; sonrasında kendi içlerinde mücadeleye giriştiklerinden, dışarıyla pek ilgilenemediler.

Cengiz Han'ın geleneklerine bağlılık yönüyle birbirlerine çok benzemekte olan bu milletler, İslamiyet'in bu topraklara gelmesi ve yayılmasının etkisiyle ilişkileri ve benzerlikleri de iyice artmıştı. Fakat sonrasında mezhep farklılıklarının oluşmaya başlamasıyla ayrışmalar oluşarak mücadeleler başladı. Timurlu Devleti, hem mezhep çatışmaları hem de kendi içlerinde birbirleriyle mücadele ederek zayıflamıştı. Bölgeye gelen göçebe Özbekler (Uz Begler), önce Maverâünnehr ve Harezm'i, daha sonra da Horasan'ı ele geçirerek Timurlu Devleti'nin egemenliğini bitirdi.

Altın Orda'da ise büyük beyler, güçlü hanlar istemiyorlardı. Elleriindeki gücü kaybetmek istemeyerek merkezî otoritenin oluşmasını engellemişlerdi. Osmanlı Devleti

fetih anlayışıyla birlikte sınırlarda genişliyordu. Devlet içindeki hanedan, aydın kesim ve ordu güçlü bir devletin gereğini biliyordu. Fakat Altın Orda da bu durum göz ardı edilmişti. Merkezî devlet sistemi önemsenmemiş, hiç kimse bunun için elindeki güçten vazgeçmemişti. Netice olarak ise, bu boy beyleri, hem kendi içlerinde hem de hanlarla mücadele ettiler. Rus Knezlikleri ise merkeziyetçi devlet yapısını önemsediler ve bir devlet haline geldiler ve sonuç olarakta bu coğrafyada etkin güç haline geldiler.

KAYNAKÇA

- Aka, İsmail. *Mirza Şahruh -Timur'un Hükümdar Oğlu Uluğ Bey'in Babası (1405-1447)*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022).
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000).
- Aka, İsmail. *Timurlular Devleti Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi,2010).
- Akbulut, Şahin. "Timurlu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri", Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2021.
- Akkuş Mustafa. İzzetullah Zeki. "Timur'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *SUTAD*, Sayı:47, 2019, 367-382.
- Alan Akbıyık, Hayrunnisa. "Timur'un Toktamış Üzerine Seferleri ve Altın Orda'nın Yıkılması Meselesi", *Bilig*, Sayı:28, 2003, 119-148.
- Alan, Hayrunnisa. "Altın Orda Hanlığı'nda Hakimiyet Anlayışı ve Karaçi Beylerin Ortaya Çıkışı", *Tarih Dergisi*, Sayı:54, 2011.
- Alan, Hayrunnisa. "Timurlular", *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 180-247. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017, 180-247.
- Alan, Hayrunnisa. *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015).
- Alican, Mustafa. *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017).
- Arabşah, İbni. *Acaibu'l-Makdur*, Çeviren D.Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012).
- Barthold, V.V. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çeviren Prof. Dr. İsmail Aka, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004), 185-210.
- Barthold, Wilhelm. *Uluğ Beg ve Zamanı*, Çeviren İsmail Aka, (Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997).
- Battuta, İbn. *İbn Battuta Seyahatnamesi I*, Çeviren A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000).
- Berl, Emmanuel. *Attila'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, Çeviren Gülseren Devrim, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 241-256.
- Bostancı, Fatih. "Altın Orda Devleti'nde Yerleşik Hayatın İlk İzleri: Saray Şehri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2021, 229-240.
- Delen, Meltem. "Emir Timur ve Yönetim İlkeleri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2018.
- Doğan, Galip. "Emir Timur'un İslam Dini Ve Din Adamlarına Bakışı", Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi, 2020.
- Erinkanlı, Ayhan. Ayşe Beyza Ercan, "Altın Orda Devleti Siyaseti'nde Emir Nogay", *Asya Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Cilt:6, Sayı:20, 2022, 263-272.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu*, Çeviren Dr. M. Reşet Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat,1980, 386-432.

- Kafalı, Mustafa, “Altınordu Hanlığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, 678-704, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 678-704.
- Kafalı, Mustafa, “Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, 586-604, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 586-604.
- Kafalı, Mustafa. “Cuci Ulusu ve Ak-Orda (Altın-Orda), Gök-Orda Hanlıkları”, *Tarih Dergisi*, Cilt:0 Sayı:24, 1970, 59-68.
- Kafalı, Mustafa. *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2005.
- Kamalov, İlyas. “Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusya’sının Kuruluş Sürecinde)”, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2008.
- Kaplan, Abdurrahman. *Timur ve Seferleri*, (Ankara: Astana Yayınları, 2019).
- Kemaloğlu, İlyas, “Altın Orda Devleti”, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 29-67, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017, 98-149.
- Kemaloğlu, İlyas, “Büyük Moğol İmparatorluğu”, *Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları*, ed. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu, 29-67, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 2017, 29-67.
- Kik, Ayşe. “Zafername-i Timur, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buhari”, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, 2014).
- Koçak, Muhammed Emin. “Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020.
- Korkmaz, Telli. “Altın Orda Devleti’nde Bilinmeyen Bir Şahsiyet: Ebu Bekir Kalender Aksarayı ve “Kalandername” Adlı Eseri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:5/16, 2018, 205-219.
- Köprülü, Fuat. “Altın Orda’ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, Sayı: No 19’dan ayrı basım, 1941, 397-426.
- Lamb, Harold Albert. *Emir Timur*, Çeviren A. Böke Bozkurt, (İstanbul: İlgı Kültür Yayınları, 2009).
- Macit, Ensar. “Timurlu Devletinin Askerî Teşkilatı”, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2012.
- Marozzi, Justin. *Timurlenk İslam’ın Kılıcı, Cihan Fatihi*, Çev: Hülya Kocaoluk, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006).
- Neogoe, Manole. *Bozkırın Üç Atlısı Atıla- Cengiz Han- Timur*, Çev: Müstecip Ülküsal, (İstanbul: Çatı Kitapları, 2004), 128-163.
- Nur, Rıza. *Türk Tarihi Cilt: 1-2* (İstanbul: Toker Yayınları, 1994), 323-433.
- Ortaylı, İlber. *Türklerin Altın Çağı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 71-113.
- Özcan, Altay Tayfun. “Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz’in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticarî Yaşam”, *MUTAD*, Sayı:7/1, 2020, 91-105.

- Rejepova, Arazgül. “Timurlarda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Şahin, Mustafa. “Mirza Şahruh’a Karşı Düzenlenen Suikast Girişimleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, (2014).
- Şami, Nizamüddin. *Zafername*, Çeviren Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987).
- Taşkıran, Hasan. “Timurlu Devlet Adamlarından Emir Şah Melik”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2020.
- Tobça’an, Manghol-un Niuça. *Moğolların Gizli Tarihi*, Çeviren Ahmet Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986).
- Togan, Nazmiye. “Temur Zamanında Aristokrat Türk Kadını”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları-İslam Enstitüsü Tetkikleri Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1-4, 1973,
- Togan, Zeki Velidi. “Emir Timur’un Soyuna Dair Bir Araştırma- Emir Timur’un Soy” *Tarih Dergisi*, Cilt:0/26, 1972, 75-76.
- Verdiyev, Mahammad. “Altın Orda Devletinde Nasireddin Toktamış Han Dönemi (1379-1397)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019
- Verdiyev, Mahammad. Altın Orda’nın Ulu Hükümdarı Toktamış Han, (İstanbul, Çizgi Kitapevi, 2021).
- Weatherford, Jack. *Cenghiz Han*, Çeviren Şermin Karakale, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019).
- Yağlı, Ali Rıza. *Timur Tüzükatı Bozkırın Töresi* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2016), 192.
- Yakubovskiy, A.Yu. *Altın Orda Ve Çöküşü*, Çeviren Hasan Eren, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976).
- Yezdi, Şerefüddin Ali. *Emir Timur (Zafername)*, Çeviren Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013).
- Yoska, Erhan. “Emir Timur’un Harezm Seferleri”, *Cappadocia Journal of History And Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt:3/13, 2019, 98-107.
- Yücel, Yaşar. “Timur Tarihine Dair Araştırmalar -Timur’un Türkiye ve Yakın Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1402)-”, *Belleten* Cilt:42, Sayı:166, 239-299.
- Yücel, Yaşar. *Timur’un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989).
- Yüksel, Şamil Musa. “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:23, (2008), 239-258.
- Zortul, Muhammet Veysel. “Timur’un Altınordu Seferi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.

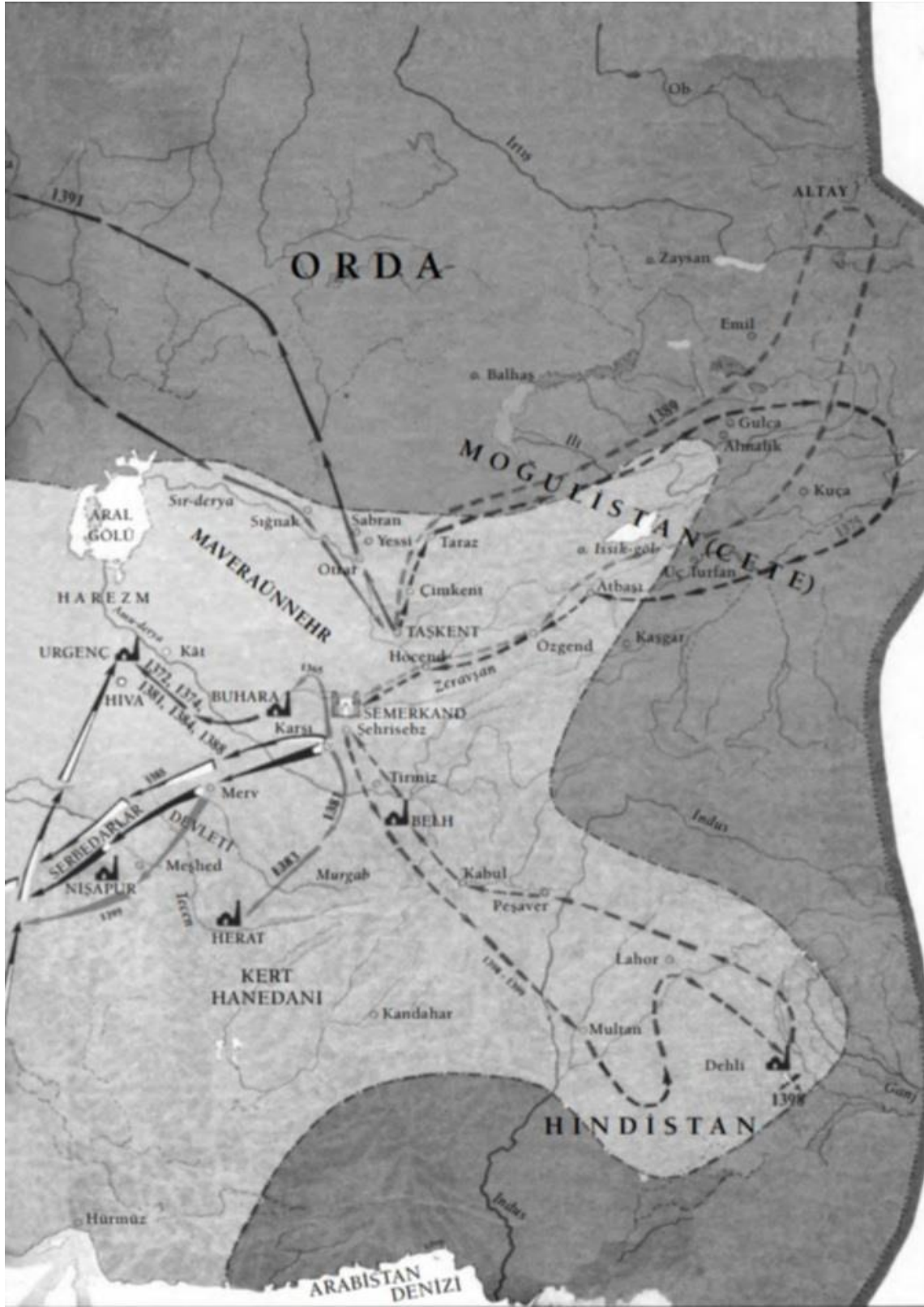
EKLER

EK1. Emir Timur'un yaptığı seferlerin yönlerini gösterir harita.

Şerefeddün Ali YEZDİ, Zafername (Emir Timur), Çev: Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), s. 470. İsimli kitaptan alınmıştır.

EK2: Emir Timur'un yaptığı seferlerin yönlerini gösterir harita.

Şerefeddün Ali YEZDİ, Zafername (Emir Timur), Çev: Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), s. 471. İsimli kitaptan alınmıştır.

EK3:Toktamış Han adına “Sultan Tuktamış Han” ibaresiyle H. 796 (1393) tarihinde Kırım’da basılan gümüş sikke

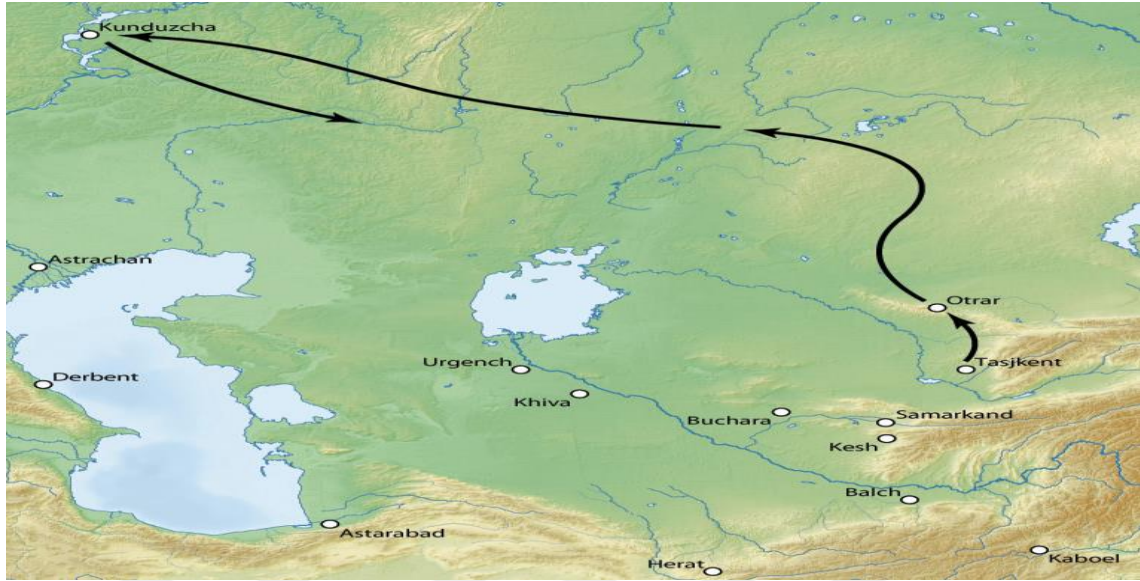
<http://forums-su.com/viewtopic.php?t=770980> Erişim tarihi 24.05.2023

EK4: 1361 yılı Emir Timur öncesi bölgenin siyasî haritası

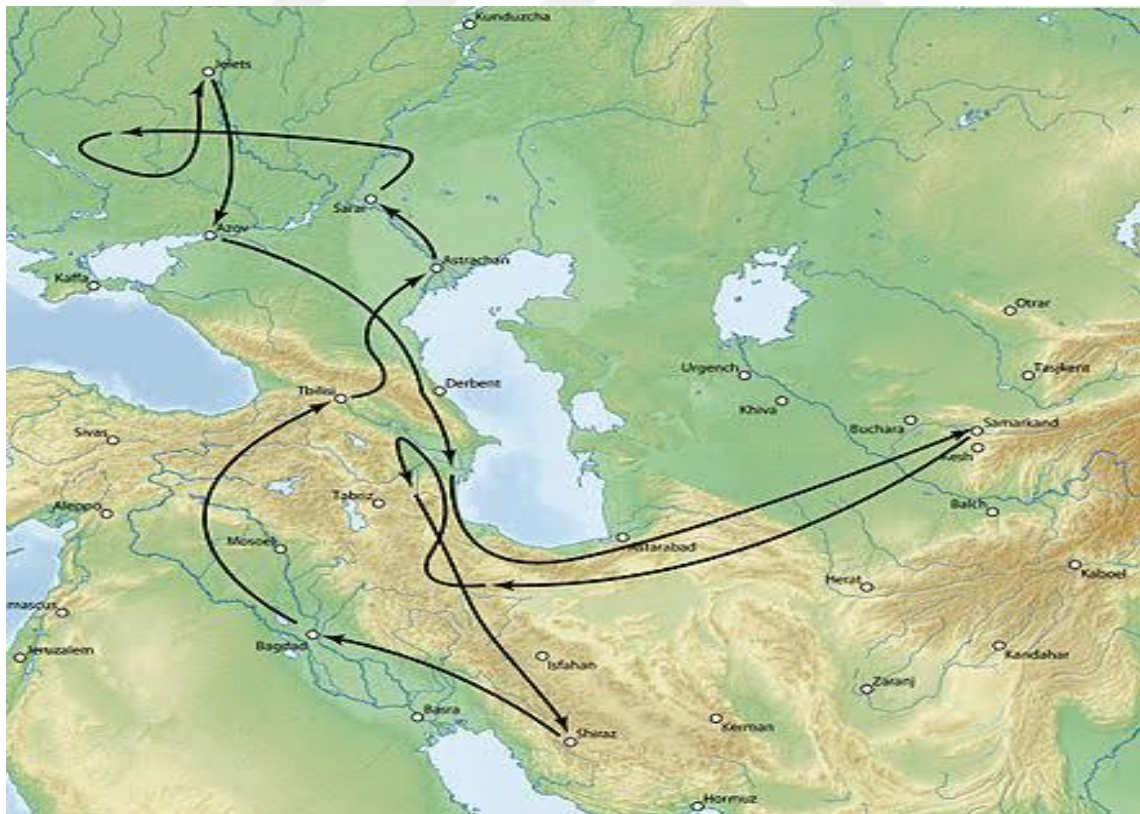
<https://bberksan.blogspot.com/p/timur-devleti.html?m=1> Erişim tarihi: 26.05.2023

EK5 : Timur'un I. Deşt-i Kıpçak Seferi (1391)

https://tr.m.wikipedia.org/Wiki/Kunduzca_Muharebesi Erişim tarihi:26.05.2023

EK6: Timur'un Hareketleri (1392-1396)

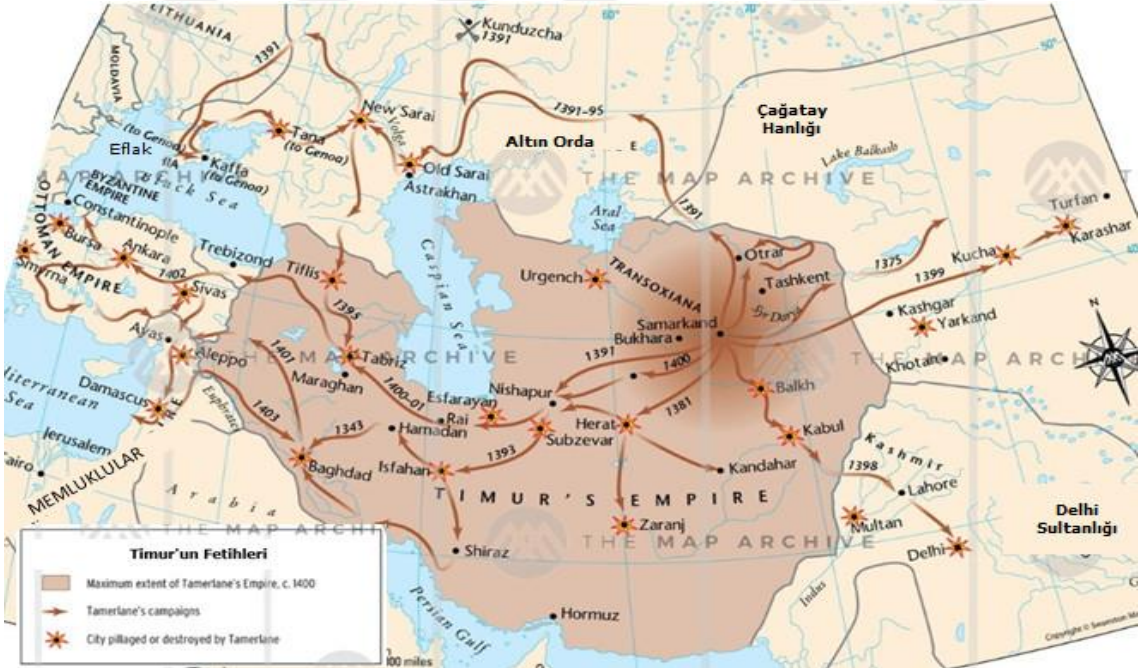
https://www.wikiwand.com/tr/Toktam%C4%B1%C5%9F-Timur_sava%C5%9Flar%C4%B1
Erişim tarihi: 26.05.2023

EK7: Terek Nehri

[https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Terek_\(nehir\)](https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Terek_(nehir)) Erişim tarihi:24.05.2023

EK8: Emir Timur'un yaptığı seferlerin yönlerini gösterir harita.

<https://bberksan.blogspot.com/p/timur-devleti.html?m=1> Erişim tarihi: 26.05.2023